

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА

Кафедра геодезії, картографії і кадастру

Допускається до захисту

“ _____ ” _____ 2024 р.

Завідувач кафедри: _____

Пояснювальна записка
до кваліфікаційної роботи освітнього рівня «Магістр»

**«УПРАВЛІННЯ ЗЕМЛЯМИ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ
В УКРАЇНІ»**

Виконав – студент групи 21м-зм
освітньої програми «Геодезія та
землеустрій», спеціальності 193
«Геодезія та землеустрій»
Спринчук Руслан Ігорович

Науковий керівник – д. техн. н.,
професор Рудий Р. М.

Умань 2024

Уманський національний університет садівництва

Кафедра

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

геодезії, картографії і кадастру

Завідувач кафедри _____ Ю. О. Кисельов

ЗАВДАННЯ

на кваліфікаційну роботу освітнього рівня «Магістр»

студентові групи 21м-зм _____

(підпис)

Р. І. Спринчуку

(ініціали, прізвище)

1. Тема кваліфікаційної роботи _____ «УПРАВЛІННЯ ЗЕМЛЯМИ
ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ»

затверджена наказом по університету №__ від “__” _____ р.

2. Термін здачі студентом закінченої кваліфікаційної роботи

3. Вихідні дані для кваліфікаційної роботи:

Лісовий кодекс України.

Фондові матеріали Державного агентства лісових ресурсів України.

4. Перелік питань, які необхідно розробити (наводиться зміст, який містить пункти і підпункти усіх розділів):

1. Теоретико-методологічні основи інституціонального забезпечення системи управління землями лісогосподарського призначення

1.1. Сутність і значення інституціонального забезпечення системи управління землями лісогосподарського призначення

1.2. Концептуальні засади інституціонального забезпечення функціонування системи управління землекористуванням в лісовому господарстві

2. Аналіз сучасного стану та ефективності управління землями лісогосподарського призначення

2.1. Аналіз еколого-економічних характеристик сучасного стану земель лісогосподарського призначення в Україні

2.2. Оцінка еколого-економічної ефективності системи управління лісогосподарським землекористуванням

- 2.3. Ефективність використання природно-ресурсного потенціалу земель лісогосподарського призначення
3. Напрями удосконалення інституціонального забезпечення системи управління землями лісогосподарського призначення
- 3.1. Напрями розвитку інтегрованого управління землями лісогосподарського призначення
- 3.2. Удосконалення системи фіскального регулювання землекористування в лісовому господарстві
- 3.3. Інституціональне забезпечення системи управління інтенсивним лісогосподарським землекористуванням
4. Охорона праці

5. Консультанти з роботи:

Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		завдання видав	Завдання прийняв
Охорона праці	Трус О. М., канд. с.-г. наук, доцент		

6. Дата видачі завдання “_____” _____ р.

Керівник _____ д. техн. н., проф. Р. М. Рудий

Завдання прийняв до виконання “_____” _____ р.

Студент _____.

(підпис)

Реферат

УПРАВЛІННЯ ЗЕМЛЯМИ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Спринчук Руслан Ігорович – Кваліфікаційна робота освітнього рівня «Магістр». Кафедра геодезії, картографії і кадастру. – Умань, Уманський НУС, 2024. 145 с. текст. част., 22 рис., 19 табл., 83 джерела.

Метою дипломного дослідження є поглиблення теоретико-методичних підходів та визначення практичних рекомендацій щодо інституціонального забезпечення системи управління землями лісогосподарського призначення.

Для досягнення мети дослідження були поставлені такі завдання: визначити сутнісно-змістовну основу інституціонального забезпечення системи управління землями лісогосподарського призначення; здійснити еколого-економічний аналіз сучасного стану лісогосподарського землекористування в Україні; оцінити сучасну систему управління землями лісогосподарського призначення в Україні; запропонувати інституціональний підхід до формування системи інтегрованого управління землями лісогосподарського призначення; обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення системи фіскального регулювання землекористування в лісовому господарстві; обґрунтувати пріоритети інституціонального забезпечення системи управління інтенсивним лісогосподарським землекористуванням. Об'єктом дослідження є процес управління землями лісогосподарського призначення. Предметом дослідження є сукупність теоретико-методичних і практичних засад інституціонального забезпечення системи управління землями лісогосподарського призначення.

Методологічною основою дослідження є загальнотеоретичні методи наукового пізнання, фундаментальні положення та принципи економіки землекористування, економіки лісового господарства.

Ключові слова: землі лісогосподарського призначення; землекористування; інституціональне забезпечення; природно-ресурсний потенціал; управління.

ЗМІСТ

Вступ.....	6
1. Теоретико-методологічні основи інституціонального забезпечення системи управління землями лісогосподарського призначення.....	8
1.1. Сутність і значення інституціонального забезпечення системи управління землями лісогосподарського призначення.....	8
1.2. Концептуальні засади інституціонального забезпечення функціонування системи управління землекористуванням в лісовому господарстві.....	25
2. Аналіз сучасного стану та ефективності управління землями лісогосподарського призначення.....	42
2.1. Аналіз еколого-економічних характеристик сучасного стану земель лісогосподарського призначення в Україні.....	42
2.2. Оцінка еколого-економічної ефективності системи управління лісогосподарським землекористуванням.....	57
2.3. Ефективність використання природно-ресурсного потенціалу земель лісогосподарського призначення.....	73
3. Напрями удосконалення інституціонального забезпечення системи управління землями лісогосподарського призначення.....	86
3.1. Напрями розвитку інтегрованого управління землями лісогосподарського призначення.....	86
3.2. Удосконалення системи фіскального регулювання землекористування в лісовому господарстві.....	102
3.3. Інституціональне забезпечення системи управління інтенсивним лісогосподарським землекористуванням.....	118
4. Охорона праці.....	130
Висновки.....	135
Список використаних джерел.....	137

ВСТУП

Проблему забезпечення збалансованого використання природних ресурсів лісових екосистем зумовлено недостатнім рівнем ефективності управління у цій сфері природогосподарювання. Крім того вирішення цього питання потребує врахування і важливих аспектів управління землекористуванням у лісовому господарстві. На сучасному етапі реформування системи лісоуправління посилюється значення землі як просторового базису існування лісових екосистем, поглиблюються проблеми використання й охорони земель лісогосподарського призначення, загострюються еколого-економічні протиріччя суб'єктів лісових та земельних відносин. Тому система управління землями лісогосподарського призначення потребує удосконалення інституціональної складової, що дасть можливість створити умови для збалансованості інтересів у сфері лісогосподарського землекористування.

Шляхи розв'язання проблем управління землекористуванням у різний час розглядалися в роботах Г.Д. Гуцуляка, Д.С. Добряка, Й.М. Дороша, О.С. Дорош, Ш.І. Ібатулліна, Л.Я. Новаковського, М.Г. Ступеня, А.М. Третьяка та ін. Питанням інституціонального забезпечення землекористування присвячено роботи І.К. Бистрякова, В.А. Голяна, Л.М. Грановської, Н.В. Зіновчук, О.І. Коваліва, С.М. Рогач, С.К. Харічкова, О.І. Шкуратова та ін. Низку питань щодо збалансованого управління лісовим господарством досліджено у працях І.Я. Антоненко, Р.Г. Дубаса, Я.В. Коваля, П.І. Лакиди, І.М. Лищура, Є.В. Мішеніна, Г.А. Мішеніної, І.М. Синякевича та ін. Однак в існуючих наукових підходах вчених у галузі лісівництва майже не враховувався чинник особливої ролі земельних ресурсів як головного засобу виробництва в лісовому господарстві. Основоположні принципи вдосконалення механізму землекористування в лісовому господарстві були запропоновані А.М. Бобком, О.І. Дребот, О.І. Фурдичком, М.Х. Шершуном. Проте виклики сьогодення

настійно вимагають зміни парадигми системи використання земель лісогосподарського призначення.

Зокрема, недостатньо вивченим є зв'язок між еколого-економічною ефективністю лісокористування, з одного боку, і відповідною інституціональною впорядкованістю системи управління землекористуванням у лісовому господарстві, з іншого. Невирішеними залишились питання формування ефективної моделі збалансування інтересів суб'єктів лісокористування та землекористування в галузі лісівництва.

Метою дослідження є поглиблення теоретико-методичних підходів та визначення практичних рекомендацій щодо інституціонального забезпечення системи управління землями лісогосподарського призначення.

Для досягнення мети дослідження були поставлені такі *завдання*:

- визначити сутнісно-змістовну основу інституціонального забезпечення системи управління землями лісогосподарського призначення;
- здійснити еколого-економічний аналіз сучасного стану лісогосподарського землекористування в Україні;
- оцінити сучасну систему управління землями лісогосподарського призначення в Україні;
- запропонувати інституціональний підхід до формування системи інтегрованого управління землями лісогосподарського призначення;
- обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення системи фіскального регулювання землекористування в лісовому господарстві;
- обґрунтувати пріоритети інституціонального забезпечення системи управління інтенсивним лісогосподарським землекористуванням.

Об'єктом дослідження є процес управління землями лісогосподарського призначення.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методичних і практичних засад інституціонального забезпечення системи управління землями лісогосподарського призначення.

Методологічною основою дослідження є загальнотеоретичні методи наукового пізнання, фундаментальні положення та принципи економіки землекористування, економіки лісового господарства. Для виконання поставлених у роботі завдань використовували такі методи наукових досліджень: монографічний (опрацювання наукових публікацій з питань управління земельними та лісовими ресурсами, нормативних документів з питань землекористування); системно-структурний (дослідження сутності та інституціонального забезпечення розвитку системи управління землями лісогосподарського призначення); економіко-статистичний (обробка статистичних даних під час еколого-економічного аналізу сучасного стану лісогосподарського землекористування); кореляційно-регресійного аналізу (еколого-економічне оцінювання чинників впливу на ефективність землекористування в лісовому господарстві); розрахунково-конструктивний та експериментальний (еколого-економічне обґрунтування напрямів розвитку системи управління землями лісогосподарського призначення); абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формування висновків) тощо.

Інформаційну основу дослідження становлять вітчизняні та міжнародні законодавчі і нормативні акти у сфері економіки природокористування, охорони довкілля, земельних відносин, матеріали і звіти Державної служби статистики України, Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, Державного агентства лісових ресурсів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства екології і природних ресурсів України, а також методичні рекомендації наукових установ, інші літературні джерела, інформація з Інтернет-ресурсу, матеріали власних досліджень, що характеризують стан земельних ресурсів у лісовому господарстві та ефективність управління ними.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 145 сторінок. Робота містить 22 рисунки, 19 таблиць, додатків та список використаних джерел із 83 найменувань.

РОЗДІЛ 1

АНАЛІЗ ІСНУЮЧОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ ЖОВКІВСЬКОЇ ГРОМАДИ

1.1. Сутність і значення інституціонального забезпечення системи управління землями лісогосподарського призначення

Сьогодні лісове господарство є однією з найбільш важливих для національної економіки сферою природогосподарювання, зокрема завдяки притаманним даній галузі специфічним еколого-економічним особливостям. Роль лісового господарства в економіці країни обумовлено не тільки запасами деревини і територіальною поширеністю лісових ресурсів, а й широким їх використанням в різних галузях економіки. У широкому сенсі лісове господарство – це вид еколого-економічної діяльності, що передбачає охорону і захист лісових екосистем, раціональне використання та відтворення їх ресурсів з урахуванням цільового призначення.

В економічній науці сформувалась низка підходів до трактування лісового господарства. Одних з них базується на критерії використання однотипної сировини з метою формування єдиної, економічно обґрунтованої системи господарств, призначеної для комплексного освоєння, використання та відтворення лісових ресурсів. Проте, в зазначених підходах майже не враховується активна участь земельних та лісових ресурсів у ролі головних засобів виробництва в лісовій галузі, хоча вони активно впливають на кількісні та якісні характеристики деревини та іншої лісової продукції, стимулюючи розвиток галузей промисловості [8; 9].

Тому, на нашу думку, варто уточнити сутність лісового господарства як сукупності земельних і лісових ресурсів, а також видів господарської діяльності, спрямованих на використання всіх різноманітних корисних властивостей лісових екосистем відповідно до комплексу потреб держави і суспільства (соціальних, екологічних та економічних) за умови їх обов'язкового

відтворення. Необхідність такого підходу до розуміння лісового господарства зумовлена тим, що основа господарської діяльності в цій галузі полягає у використанні поновлюваних лісових та невідновлюваних земельних ресурсів.

Разом з цим виникає питання про первинне значення земельних і лісових ресурсів. Зазвичай, науковці в галузі лісового господарства в якості головних розглядають лісові ресурси (основне джерело видобутку деревини), хоча, саме земельна ділянка з її якісними характеристиками (рельєфом, родючістю, температурним та водним режимами) безпосередньо впливає на характер і стан рослинних ресурсів і біорізноманіття на даній лісовій ділянці. Наприклад, в сільському господарстві головною все ж є земля, яка використовується для вирощування сільськогосподарських культур, а не сама продукція з сівозмін.

Природні розміри, форми земельних ділянок, які використовуються в лісгосподарській діяльності, їх розташування безпосередньо впливає на рівень сукупних витрат. Особливості рельєфу, рослинності, гідрографічних та гідрогеологічних властивостей земельних ділянок, фізико-хімічні властивості ґрунтів – все це також має вплив на потенціал здійснення господарської діяльності на певній території. Під час визначення територіальних особливостей варто взяти до уваги й антропогенні характеристики земель. До таких характеристик відносяться, перш за все ті, які характеризують земельну ділянку як засіб виробництва (будівлі, дороги, штучні водні об'єкти тощо), а також, розташування земельних ділянок відносно населених пунктів, об'єктів промислової, соціальної, транспортної інфраструктури [83]. Також до уваги варто взяти значення земельної ділянки для функціонування системи державного чи муніципального управління (до таких належать стратегічно важливі земельні ділянки), екологічні властивості земельної ділянки, яка використовується для задоволення соціальних потреб (наприклад, зони рекреації, туризму, лікування тощо).

Земля як економічний ресурс завжди розглядається у вигляді земельних ділянок. Під земельною ділянкою лісгосподарського призначення, як складової частини землекористування в лісовому господарстві розуміється

просторово-обмежена частина землі, межі якої описані і засвідчені в установленому порядку, з відповідною екосистемою (родючий шар, флора, фауна, водні об'єкти) та іншими природними ресурсами.

Відповідно до Земельного кодексу України [38] «... до земель лісогосподарського призначення належать землі, вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі, які надані та використовуються для потреб лісового господарства». За Лісовим кодексом України [89] землі лісогосподарського призначення поділяють на:

1) лісові землі, на яких розташовані лісові ділянки (ділянка лісового фонду України з визначеними межами, виділена відповідно до цього Кодексу для ведення лісового господарства та використання лісових ресурсів без вилучення її у землекористувача або власника землі);

2) нелісові землі, зайняті сільськогосподарськими угіддями, водами й болотами, спорудами, комунікаціями, малопродуктивними землями тощо, які надані в установленому порядку та використовуються для потреб лісового господарства.

Еколого-економічні особливості землекористування в лісовому господарстві обумовлені цілою низкою об'єктивних причин. Серед основних можна виділити тривалий процес лісовирощування, який сягає кількох десятків років (наприклад, для хвойних порід він перевищує 80 років). Землі лісогосподарського призначення використовуються для провадження господарської діяльності, пов'язаної із заготівлею, охороною, захистом та відтворенням лісових екосистем. Основним предметом праці в сфері лісокористування є земля, яка повинна бути підготовленою до посадки лісу (початковий етап лісівництва) [28, с. 17]. Даний етап передбачає виконання наступних завдань: очищення земельної ділянки від порубкових залишків та зменшення рівня захаращеності території; корчування пнів, нарізування борозн, посадка сіянців хвойних порід, забезпечення догляду за лісовими культурами та в перспективі за молодими лісами тощо.

Процес лісогосподарювання на будь-якій земельній ділянці передбачає низку послідовних біологічних фаз росту та розвитку насаджень та вкладення праці на певному етапі. Тому лісогосподарська діяльність передбачає наявність деревних запасів на різних стадіях готовності та організацію виконання завдань щодо управління лісовими землями, охорони та захисту лісових запасів у формі незавершеного виробництва та стиглих деревостанів. У зв'язку з цим, номенклатура здійснених робіт та технології їх виконання залежать від особливостей лісогосподарських заходів, зональних і типологічних умов, що вказує на регіональний характер таких робіт. В умовах державної власності на землі лісогосподарського призначення повинні прийматися рішення по лісогосподарському районуванню, поділу лісових екосистем за рівнем їх економічної доступності [73, с. 115]. Ігнорування зазначених вимог неодмінно призведе до нераціонального використання земель лісогосподарського призначення та негативно вплине на процес лісокористування.

Важливим предметом праці в лісівництві є лісова екосистема, що залежно від стадій розвитку передбачає значний обсяг різноманітних виробничих процесів і лісогосподарських заходів. Так, для землекористувачів в лісовому господарстві предметом праці є деревина на корені, що знаходиться на земельних ділянках, призначених для рубок. Земельні ділянки можуть знаходитись на значних відстанях одна від іншої, що потребує здійснювати переміщення деревини її до місць реалізації з різних точок, а це, в свою чергу, зумовлює необхідність суб'єктам лісогосподарської діяльності будувати розгалужену мережу лісовозних доріг та закуповувати лісовозний транспорт [19]. Все це потребує значних фінансових вкладень та призводить до істотного збільшення витрат на заготівлю деревини.

Лісова екосистема, що використовується для здійснення лісогосподарської діяльності, опосередковано відображає вкладену в його створення працю, є природним поновлюваним ресурсом [63, с. 7]. Лісокористування передбачає використання трьох основних факторів виробництва – земельних ресурсів, праці (трудового ресурсу) та капіталу (до

якого окрім фінансових входять ще й підприємницький та інтелектуальний ресурси). Проте, у лісокористуванні людська праця та вкладені інтелектуальні ресурси у порівнянні з природними настільки незначні, що їх вплив на результат майже повністю перекривається силами природи. Варто зауважити, що до природного ресурсу входить земля, яка в рамках виробничого процесу не трансформується, хоча може бути поліпшена (шляхом меліорації чи внесення добрив).

Кожен витрачений фактор виробництва має віддачу, тобто компенсацію. Зокрема, для природного чинника компенсація відбувається через рентні відносини. У лісогосподарській діяльності зазвичай розділяють земельну та лісову ренти. Земельна – це чистий дохід з одиниці площі лісової ділянки з урахуванням фактору часу методом дисконтування витрат і доходів, отриманих в різний час. Лісова рента – це чистий дохід від використання лісового насадження (деревостану) в момент його освоєння.

Важлива роль земель лісогосподарського призначення в системі лісогосподарювання обумовлена тим, що в основі ведення лісівництва лежить використання поновлюваних лісових ресурсів та невідновлюваних земельних ресурсів. Тому формуючи систему управління необхідно у взаємозв'язку розглядати як лісокористування так і землекористування (рис. 1.1).

Організацію ефективної взаємодії суб'єктів земельно-лісових відносин можливо здійснити через інститут державно-приватного партнерства в лісовому господарстві. При цьому саме інститути право власності та право господарювання земельних ділянок в лісовому господарстві, може створити новий організаційно-економічний механізм управління природними ресурсами з обов'язковою умовою дотримання інтересів між суб'єктами лісових відносин.

Рис. 1.1. Структурно-логічна схема взаємозв'язку систем
землекористування та лісокористування

Результатом збалансованого управління землями лісогосподарського призначення буде підвищення ефективності лісогосподарювання, а також реалізація дієвої державної політики в сфері управління землекористування і

взаємодія держави безпосередньо з громадянами в питаннях, що стосуються земельних і лісових відносин.

У процесі формування системи управління лісовим господарством, на нашу думку, першочергово доцільно розглянути систему управління землями лісогосподарського призначення, що передбачає поєднання організаційної та економічної діяльності, пов'язаної з використанням, охороною, захистом та відтворенням земельних й лісових ресурсів. Ефективність реалізації стимулюючих заходів та заходів, спрямованих на розвиток лісової галузі, безпосередньо залежить від реалізації комплексного підходу за трьома векторами – управління лісогосподарським землекористуванням, управління власне лісовим господарством та управління додатковими напрямками лісогосподарської діяльності (туристично-рекреаційна сфера, полювання тощо) [31].

Тому система управління землями лісогосподарського призначення передбачає визначення виду права на лісові землі (оренда, сервітути тощо), встановлення виду господарської діяльності (заготівля деревини, полювання, рекреація тощо) й організацію низки заходів з формування визначеної території як об'єкту земельно-лісових економічних відносин.

Система управління визначається загальними, притаманними й іншим системам управління, показниками й характеристиками (наприклад, суб'єкт, об'єкт, цілі та методи управління). До методів управління відносять різноманітні способи направленої впливу системи на підконтрольний об'єкт для забезпечення прогнозованого результату за умови обмеженості ресурсів [48, с. 7]. Окрім цього, особливістю системи управління землями лісового комплексу є поєднання декількох складових господарської діяльності: організаційно-правової, господарсько-економічної і соціально-екологічної.

Результативність господарської діяльності визначають умови її здійснення: конкретні часові та просторові характеристики. Варто зазначити, що як часові характеристики природних систем проявляються залежно від просторових, так і всі еколого-економічні просторі характеристики організації

господарської діяльності проявляються в процесі адаптації до часових змін природних систем. Таким чином, усі просторові та часові характеристики до екологізації господарської діяльності перебувають в єдності як нероздільні форми руху матерії [90]. Дослідження багатьох наукових робіт дають переконливе уявлення про систему управління системи збалансованого управління землями лісогосподарського призначення як елемента регіонального природогосподарювання, яка буде функціонувати при виконанні наступних принципів:

- ставлення до землі, як до просторового базису та головного засобу виробництва у лісовому господарстві;
- платності ресурсів як необхідної умови доступу до них усіх категорій землекористувачів (відіграє стимулюючу роль щодо підвищення рівня використання та охорони земель);
- збереження просторової цілісності лісових екосистем у процесі їх господарського використання (відтворення лісових екосистем та їх підсистем (водних ресурсів, повітряного басейну, ґрунтово-рослинного покриву, біорізноманіття тощо) в їх ситуації, функціонального взаємозв'язку на відповідній території.
- забезпечення балансу продуктивності земель та інтенсивності їх використання;
- комбінування різних форм земельної власності та господарювання як важелів регулювання землекористування й вирішення протиріч між приватними і суспільними інтересами;
- розподілу функцій та повноважень між різними рівнями управління (функції формування політики, контролю, регулювання та господарювання виконуються різними інститутами);
- забезпечення балансу інтересів учасників земельних відносин у лісовому господарстві (землекористувачів, держави та суспільства) у сфері використання, охорони та збереження земель.

Будь-яка особа, організм, особистість чи соціальна група існують та функціонують в середовищі, яке характеризується певними умовами існування. Активність, направлена на приведення існування до визначених умов, називається потребою і являється основою функціонування будь-якої системи [15]. Будь-який суб'єкт відносин здатен самостійно обирати спосіб реалізації власних потреб залежно від сформованого інтересу. Саме тому, з метою забезпечення системного підходу до формування збалансованого землекористування в лісовому господарстві, необхідно звернути увагу на інституціоналізм як один із методів наукового дослідження впливу економічних факторів на природогосподарювання.

На сьогодні інституціоналізм є досить поширеною методологією, а праці з інституціоналізму представлені відомими на увесь світ науковцями, зокрема такими як Т. Веблен, Дж. Гелбрейт, Т. Еггертсон, Р. Коуз, Д. Норт, Дж. Ходжсон та ін. Організаційно-економічним питанням інституціонального забезпечення природокористування в лісовому господарстві з урахуванням вітчизняних умов господарювання присвячено праці багатьох вітчизняних вчених, зокрема В.А. Голяна, О.І. Дребот, О.Ф. Івашини, Н.В. Зіновчук, С.М. Рогач, О.І. Фурдичка, М.А. Хвесика, О.М. Шубалого та ін.

Варто звернути увагу на потребу об'єднання інституційного та галузевого аспектів економічного розвитку різних сфер господарської діяльності з метою більш глибокого опрацювання понятійного апарату, щоб мати змогу уникнути наслідків семантичних та морфологічних функціональних парадоксів, які виникають в процесі концептуального визначення шляхів розвитку інституційного середовища та регіональних елементів інституційного забезпечення природо-господарських систем (рис. 1.2).

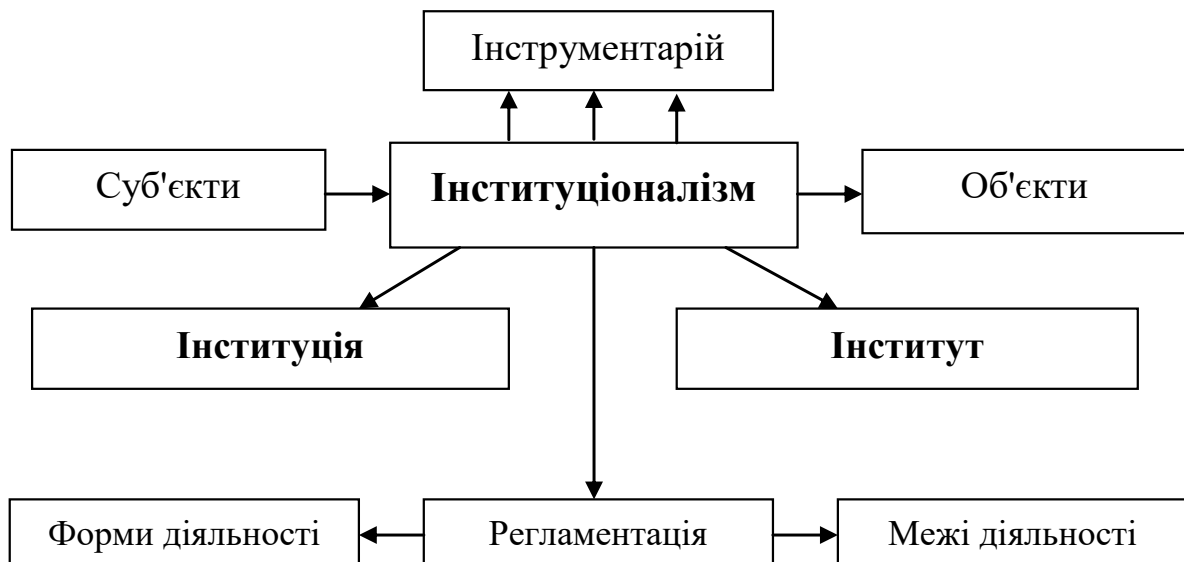

Рис. 1.2. Основні категорії та особливості інституціоналізму в господарській діяльності

Один з основоположників інституціоналізму Д. Норт визначає інститути «як правила, механізми, що забезпечують їх виконання і норми поведінки, які структурують характер взаємодії між людьми». Вчений виокремлює три основні групи інститутів: формальні правила (конституція, кодекси, закони та інші нормативно-правові акти), неформальні обмеження (традиції, звичаї), примусові механізми для забезпечення дотримання правил [15, с. 62–63]. Поява формальних інститутів передбачена та спланована. Вони створюються свідомо, переважно державою. Неформальні ж інститути виникають в результаті взаємодії між індивідами з приводу задоволення їх власних потреб. Неформальні інститути з часом змінюються, і ця зміна має тривалий, еволюційний характер.

Якщо формальні інститути функціонують на основі законодавчих та інших нормативно-правових актів, а їх дотримання є обов'язковим, що і контролюється за допомогою системи державного контролю, то неформальні інститути характеризуються відсутністю чіткого контролю та жорсткого регулювання з боку держави, а їх вплив на економічний розвиток відбувається здебільшого у формі усних домовленостей та договорів, зміст яких відображає

затвердження спільних інтересів. Формальні інститути мають більший вплив на самі економічні процеси, в той час як неформальні інститути формують соціально-культурні норми та правила поведінки [32].

Багато відомих економістів в інститутах розуміють сутність суспільного обміну та складові механізми регулювання ринкових відносин [15; 22; 24]. Однак в сучасній вітчизняній практиці помилково в понятійному апараті дослідники інституціоналізму вважають закріплення терміну «інститут» ототожнюючи його з «інституцією». Однак на нашу думку це два паралельні терміни.

Питання відокремлення інституційних формувань піднімає неоінституціоналіст Д. Норт. Для розмежування двох понять він пропонує під «інституціями» розуміти встановлені закони, правила, традиції та звичаї, а під «інститутами» – створені з певною метою організації (наприклад, державні органи, політичні партії, профспілки тощо). Іншими словами, інституції – це власне правила взаємодії між економічними суб'єктами, в той час як інститути – економічні суб'єкти, створені з метою виконання визначених функцій. Основна особливість інституцій, згідно досліджень Нортона, це їх здатність визначати та обмежувати ймовірні варіанти поведінки економічних суб'єктів, а основна функція – встановлення сталої структури людської взаємодії та зменшення невизначеності [15].

Загалом, інститути та інституції формують характер економічних відносин між суб'єктами. Неможливо уявити ефективне функціонування ринку без дотримання суб'єктами відносин «правил гри», встановлених домовленостями та законів. Саме така підтримка входить до можливостей інститутів. Отже, будь-які результати взаємодії на ринку (позитивні чи негативні) безпосередньо залежать від тих інститутів, які мають визначений вплив у певний момент життєдіяльності суспільства.

Тобто формування інституціонального середовища вітчизняної лісової галузі відбувалося на основі директивного підходу, згідно якого держава взяла на себе функції щодо формування та регулювання інститутів. Звичайно,

оптимальним був би варіант, за якого суб'єкти економічних відносин самостійно формують ефективні правила взаємодії, а держава їх лише легалізує. Проте, варто зазначити, що такі правила не повинні суперечити нормам правової моралі та будуть вираженням потреб більшості суб'єктів на ринку.

Нині інституціональне середовище транзитивних економічних систем залишається досить складним та суперечливим явищем, яке містить істотні інституціональні деформації. Досить часто формальні інститути не в змозі в повній мірі стабілізувати інституціональні відносини, тому неформальні правила й норми подекуди характеризуються вищою ефективністю [10, с. 14].

В. Кредісов стверджує, що інституціональне середовище відіграє вирішальну роль в процесі вибору цілей, ідеології, правил гри, шляхів, моделей, етапів, механізмів соціальних перетворень суспільної системи. Інституціональні умови функціонування економічної системи тісно пов'язані з якісними характеристиками діючих суспільних інститутів. Такі інститути здатні доповнити інституціональну систему елементами, які дають змогу регулювати складні виробничі, економічні, екологічні, соціально-побутові зв'язки між суб'єктами економічних відносин [24, с. 46].

Відомі економісти М.А. Хвесик та В.А. Голян дають визначення інституціональному середовищу, як сукупності інститутів-правил, інститутів-організацій та інституціональних умов, які визначають форми, способи і масштаби господарського освоєння водно-ресурсного потенціалу та передбачають трансплантацію й конвергенцію інститутів, інституціональне проектування та інституціональний реінжиніринг для усунення інституціональних проблем [13, с. 79].

О.І. Дребот вказує, що інституціональне середовище лісового господарства слід розглядати дещо ширше, насамперед як регуляторну систему гармонізації взаємовідносин лісогосподарського виробництва та природних ресурсів, спрямовану на оптимізацію виробництва з урахуванням фактичних

вимог і обмежень діючих інститутів та інституцій щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів [24, с. 43].

З огляду на це, інституціональне забезпечення системи управління землями лісогосподарського призначення передбачає застосування структурованого комплексу взаємопов'язаних інституцій та інститутів впливу суб'єктів управління на земельні відносини у лісовому господарстві для узгодження інтересів і підвищення ефективності взаємодії всіх учасників цього процесу.

В результаті теоретичних досліджень у даному напрямі встановлено, що наразі існує декілька універсальних методологічних підходів до вивчення феномену інституціоналізму та ефективного функціонування інституційних утворень:

- організаційно-функціональний підхід – інституційні трансформації розглядаються з точки зору організаційної надбудови та зміни організаційної культури господарювання;
- вартісний підхід, – визначається вплив інституційних трансформацій на обсяг трансакційних витрат;
- поведінковий підхід – досліджується зміна поведінкових моделей в рамках досліджених раніше умов, беручи до уваги зміни всередині елементів інституційного середовища.

Варто також наголосити, що усі зміни в системі господарювання, які зумовлені інституціональними трансформаціями, призводять до порушення чинної макроекономічної рівноваги в процесі економічних відносин, визначають рівень та якість життя різних верств населення (особливо сільського), зумовлюють необхідність пошуку більш ефективних інструментів та організаційно-економічних регуляторів, які функціонують в системі галузевого менеджменту. З огляду на це, важливим завданням стає формування теоретико-модельного бачення елементів в загальній структурі інституціонального забезпечення системи управління землями лісогосподарського призначення, які описують сучасні форми

трансформаційних процесів в інституційному середовищі та сукупність регуляторів в системі галузевого регулювання.

Інституціональні трансформації, зумовлені переходом до ринкової економіки, здійснили найбільший вплив саме на організацію лісового господарства, лише загостривши питання відносин власності на тлі відсутності достатньо дієвих інструментів регулювання діяльності державних лісогосподарських організацій. Окрім цього, проблему поглибило ігнорування світового досвіду використання ринкових інструментів та наявність ненаукових підходів до організації виробничої діяльності. Всі ці проблеми суттєво вплинули на протікання економічних відносин в лісовій галузі та стійкості розвитку державних лісогосподарських підприємств та лісових територій.

Проектуючи існуючі інституціональні форми на наявний спектр проблем управління землями лісогосподарського призначення, слід виділити як мінімум чотири системоутворюючі аспекти, що відбивають специфіку лісогосподарського землекористування [14]:

- 1) інституціональна специфіка земельної власності в лісовому господарстві;
- 2) інституціональна трансформація соціально-трудової сфери;
- 3) інституціональні особливості системи державного регулювання;
- 4) підприємницькі суб'єкти, як ринкові інститути лісогосподарської діяльності.

Сталий розвиток взаємодії економічних суб'єктів нерозривно пов'язаний з процесами інституціоналізації лісогосподарського землекористування. Як наслідок, позитивні тенденції розвитку механізмів інституціоналізації лісогосподарського землекористування створили можливості підвищення прогнозованості й впорядкованості усього середовища функціонування економічних суб'єктів. Наявна послідовність зміни інституційного середовища, яка спостерігалась в процесі розвитку ринкових відносин, подібна до розвитку господарювання загалом, передбачаючи первинне виникнення інститутів господарювання. З огляду на актуалізацію похідних (деривативних) потреб,

відбувається становлення тісного взаємозв'язку між формами інституціоналізації господарської діяльності. Розвиток деривативних інститутів здійснюється на основі трансплантації (запозичення світового досвіду та його використання для розвитку вітчизняних систем) [74].

Інституційні трансформації можуть бути як дискретними (радикальними), так і кумулятивними. До першої групи відносять перетворення, пов'язані зі зміною правил, інституційних угод та регіональних неформальних норм внаслідок світових політичних або зовнішніх й внутрішніх соціально-економічних перетворень. До другої групи входять перетворення, які виникають внаслідок змін периферійних правил чи правил верхнього рівня ієрархії, які зумовлюють порушення інституційної збалансованості.

До системоутворюючих інститутів, на нашу думку, варто віднести суб'єкти інституційної економіки, які в процесі забезпечення виробничої діяльності формують додану вартість та беруть участь у створенні валового регіонального продукту. Наприклад, до таких інституціональних структур варто включити: підприємства лісогосподарської галузі та інститути (інституції), які створені для забезпечення взаємодії та ефективного функціонування суб'єктів економічних відносин: інституції земельної власності, речові сервітути, інституції трудових взаємовідносин, неформальні норми та правила, наукові заклади та заклади освіти, інститут кооперації і інтеграції тощо. При цьому організаційно-правова форма, тобто правова модель економічного суб'єкта, є однією з форм інституційних обмежень держави на господарюючі суб'єкти. До іншої групи – системозабезпечуючих інститутів (інституцій) варто включити організації, створені з метою становлення ефективної взаємодії економічних суб'єктів для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку [57]. Зокрема, серед таких інститутів варто виділити наступні:

- система органів галузевого державного управління, представлена Міністерством аграрної політики та продовольства України, Державним агентством лісових ресурсів України, його департаментами, обласними

управліннями, підвідомчими господарюючими та контролюючими організаціями;

- виробнича, ринкова і обслуговуюча інфраструктура, від рівня розвитку якої залежить ефективність роботи всіх інститутів економіки лісової галузі;

- система галузевого моніторингу, система обліково-звітної та статистичного забезпечення, система методичного забезпечення, експертно-консультативні й дорадчі інститути тощо. Зазначені інститути виникають внаслідок економіко-еволюційного процесу, при чому, рівень їх розвитку відрізняється залежно від регіону. Вони виконують роль об'єктів стратегічного та оперативного планування в системі управління, оскільки до найважливіших завдань цих інститутів входить забезпечення функціонування релевантної інформаційної бази, яка являється основою для прийняття управлінських рішень;

- інститути сервісного забезпечення системи управління землями лісогосподарського призначення (в сучасній економіці відіграють все більшу роль, що пов'язано з динамічним розвитком сфери послуг в цілому і послуг лісогосподарського спрямування зокрема, перетворюється в рухому силу господарського розвитку).

Інституційні зміни перерахованих вище систем відбуватимуться нерівномірно. Наприклад, для неформальних інститутів вони будуть найповільнішими (оскільки для їх трансформації потрібні десятки, якщо не сотні років), тому в контексті впливу на управління землями лісогосподарського призначення в системі стратегічного планування варто передбачити виключно підтримку неформальних інститутів та врахування їх впливу, а не їх перегляд та суттєву зміну.

Система управління землями лісогосподарського призначення, в умовах її інституціонального розвитку передбачає застосовування відтворювального принципу, а держава повинна гарантувати фінансове забезпечення відтворювального процесу з метою збалансованого перетікання капіталу між

відтворювальними циклами і оптимального перерозподілу доходів від реалізації деревини та інших продуктів та послуг лісового господарства. У цьому контексті до системовідтворювальних інституцій та інститутів нами віднесені: фінансово-кредитні інститути, інституції передачі речових прав, інституції формування і реалізації громадянських прав і обов'язків, інститути трансферу інновацій, інститут інвестування, державно-приватного партнерства та ін. [34].

Інституціями, які регулюють функціонування систем, прийнято вважати: Конституцію, нормативно-правове регулювання, галузеві та локальні нормативно-правові акти, галузеву політику, стандартизацію та метрологію. Ці інституції створені для того, щоб безпосередньо забезпечувати виконання затверджених правил «гри».

Найближчим часом, внаслідок модернізації лісогосподарського землекористування в сфері забезпечення інституційних процесів, відбудеться поява принципово нових організаційних структур, які функціонуватимуть за підтримки представників фінансового сектора. Таким чином буде забезпечене належне фінансування господарюючих суб'єктів відтворювальної сфери або й галузі загалом. З'являться можливості довгострокового кредитування галузі, що дасть змогу забезпечити коштами фонди оновлення матеріально-технічної бази, придбання акцій та вільної реалізації прав власності на усі активи.

1.2. Концептуальні засади інституціонального забезпечення функціонування системи управління землекористуванням в лісовому господарстві

В лісівничій галузі система управління землекористуванням має такі ж характеристики, як і будь-яка інша система управління. Проте, існують також і особливості, які в лісівництві визначаються поєднанням двох сторін діяльності: господарсько-економічної і соціально-екологічної. До стратегічної мети господарсько-економічної діяльності відносять комплексне та повноцінне задоволення потреб населення та держави в лісових ресурсах. До завдань

соціально-екологічної діяльності включають необхідність збереження та покращення лісових ресурсів та забезпечення тривалого виконання лісом його соціальних функцій: збереження стану здоров'я населення, рекреаційні функції, продукування кисню тощо.

Враховуючи аналіз нормативно-правової бази в сфері лісових та земельних відносин, а також низки опрацьованих наукових матеріалів [3; 9; 16], умовно можна виділити наступні функції системи управління землями лісогосподарського призначення. Серед першочергових варто назвати функцію обліку земель, що реалізується через механізм землевпорядного забезпечення, як засіб упорядкування угідь, врегулювання земельних відносин та забезпечення раціонального лісогосподарського землекористування [28]. Стосовно лісових земель функція обліку реалізується у процесі лісовпорядкування [18], що передбачає комплекс заходів, спрямованих на забезпечення ефективної організації та науково обґрунтованого ведення лісового господарства, охорони, захисту, раціонального використання, підвищення екологічного та ресурсного потенціалу лісів, культури ведення лісового господарства, отримання достовірної і всебічної інформації про лісовий фонд України.

Проектування територій лісових ділянок здійснюється з метою організації використання лісів. При проектуванні земельних масивів лісництв в процесі землеустрою та лісовпорядкування визначаються їх розташування, межі, площа та інші кількісні та якісні характеристики істотно відрізняються за тими функціями, які покладені на них в Лісовому кодексі України. Основним джерелом інформації, що використовується при складанні документації державного лісового кадастру, крім даних державного земельного кадастру та документів первинного обліку лісів, який ведеться за формами державного лісового кадастру, є документація державного лісового кадастру, складена при проведенні попереднього державного обліку лісів, таблиці класів віку, а також інформація щодо характеристики кожної лісової ділянки із таксаційної бази

даних, створеної державною лісовпорядною організацією і постійно підтримуваної в актуалізованому стані [53].

Наступною, не менш важливою функцією є планування використання та охорони земель лісогосподарського призначення, яка розкриває формулювання цілей функціонування на поточний етап (тобто, поточне планування) та подальшу перспективу (тобто, перспективне планування), що мають визначатися, ґрунтуючись на цільовому призначенні земельних угідь і категорії лісових ресурсів. Поряд з плануванням можна виділити споріднену функцію прогнозування. Ціллю прогнозування виступає пошук можливостей задля покращення лісогосподарського землекористування. Прогноз природних ресурсів формується на основі наукового обґрунтування, розкриваючи ключові перспективи подальшого лісогосподарського землекористування, чого можна досягти лише застосовуючи ретроспективний аналіз тренду, структури, перспектив розподілу і продуктивності лісогосподарського землекористування у минулому та сьогоденні чисельного й якісного стану земель лісогосподарського призначення [10, с. 35]. Реалізуючи аналіз фактичного розподілу та використання земельних угідь лісогосподарського призначення потрібно визначити існування та правильність планово-картографічних даних лісогосподарського землекористування, ситуацію щодо землевпорядних площ лісів, опанувати нинішні просторові конфігурації щодо використання земель лісогосподарського призначення, а також виявити ступінь їх впливу на продуктивність здійснення лісогосподарювання.

Процес організації лісогосподарського землекористування та охорони лісогосподарських угідь здійснюється шляхом розробки задач, реалізація яких сприяє забезпеченню виконання встановлених цілей діяльності господарюючого суб'єкта, а також визначення правовідносин між цими суб'єктами, які сформувалися щодо лісокористування і охорони лісогосподарських угідь, розмежування їх повноважень, повинностей та відповідальності. Ці задачі мають бути узгодженими із визначеними

державними цілями організації лісогосподарської сфери, тобто забезпечувати реалізацію лісогосподарського землекористування відповідно до принципів сталого розвитку та ґрунтуючись на еколого-економічних і природно-лісівних умовах, цільовому призначенні земельних угідь, породно-видового складу лісів, а також тих функцій, що вони реалізують [39].

Відмітимо, що компонентою державної системи моніторингу довкілля є моніторинг лісових екосистем, що так само містить у своїй структурі моніторинг лісогосподарського землекористування та охорони лісогосподарських земель [16]. Останній реалізовується шляхом здійснення спостереження, діагностики та прогнозування якісного і чисельного стану лісогосподарських угідь, напрямів і ефективності використання таких угідь, а також їх охорони задля виявлення та попередження небажаних відмінностей у процесі господарювання чи результатах діяльності господарюючого суб'єкта у лісівничій сфері. Загалом, під моніторингом земель лісогосподарського призначення розуміється порядок спостереження за їх якісним та чисельним станом задля вчасного виявлення можливих трансформацій, їх оцінювання, а також попередження та ліквідації результатів негативної діяльності [4]. Реалізація моніторингу земель лісогосподарського призначення формує зворотні взаємозв'язки між людиною, яка приймає рішення та дієвістю системи лісоуправління. Ґрунтуючись на результатах проведеного моніторингу земель лісогосподарського призначення (відповідно до призначення та діапазону такого моніторингу) можливо здійснити оптимізацію процесу лісоуправління на кожному управлінському щаблі.

Функція контролю щодо лісогосподарського землекористування, а також охорони лісогосподарських земель передбачає формулювання контролюючими установами (державної та недержавної форми власності, внутрішніми й зовнішніми щодо господарюючого суб'єкта) відповідності функціонування господарюючого суб'єкта вітчизняній нормативно-правовій базі, встановленим у законодавстві міжнародної, національної та регіональній лісової політики,

визначеним правилам і нормативам, екологічним стандартам, а також результатів такої роботи окресленим у процесі планування цілям [5, с. 149].

Тому інституціоналізація процесу лісогосподарювання передбачає залучення чималої кількості учасників, кожен з яких переслідує власні інтереси і виконує властиві йому функції. Діяльність суб'єктів формується під впливом таких параметрів господарської динаміки, як потреба у благах, персоніфіковані ціннісні орієнтири, інтереси, мотивація діяльності. Потреба як персоніфікована, актуалізована умова існування суб'єкта є компонентом економічного інтересу, початковою стадією його розгортання, виступаючи способом існування і забезпечення динаміки суб'єкта. Це означає, що економічний інтерес проявляється через облік, ранжування і рух потреб, які забезпечують інституціоналізацію процесу відтворення, а також мотиви вибору способу організації діяльності [23].

Диференціація інтересів господарюючих суб'єктів в сфері лісогосподарського землекористування здатна призводити до нездатності і навіть принципової неможливості добровільно узгодити їх. Дезгармонізація господарських інтересів перманентно супроводжує процеси лісогосподарського землекористування, створюючи передумови становлення інститутів (табл. 1.1).

Невід'ємною умовою досягнення ефективності господарювання, на думку ряду авторів, виступає виявлення інструментарію узгодження інтересів, орієнтованого на гармонійне господарське взаємодія в умовах невизначеності трансформації їх параметрів [33; 42].

Основними принципами гармонізації інтересів можуть бути: системний підхід до інтеграції інтересів суспільства та сфери підприємництва; взаємодія регіональних органів влади та підприємництва в питаннях збалансованого розвитку лісогосподарського землекористування; гнучкість коригування економіко-екологічних цілей відповідно до зміни умов середовища; своєчасна інформованість про зміни у сфері використання природних ресурсів, обумовлені виробництвом продукції лісового господарства; обґрунтованість, всебічне роз'яснення можливого додаткового навантаження на сферу лісогосподарського землекористування [50].

Таблиця 1.1

Теоретичні взаємозв'язки між сучасними економічними інтересами учасників
системи землекористування і лісокористування

Сучасні інтереси власників і користувачів земельних і лісових ресурсів	Завдання розвитку лісогосподарського землекористування														
	економічні				соціальні		спеціальні				виробничі		органі- заційні		
	Підвищення конкурентоспроможності	Стимулювання створення нових підприємств	Підвищення ефективності використання	Підвищення доходів бюджету	Збереження і створення робочих місць	Покращення умов праці	Лісовпорядкування	Землевпорядкування та кадастр	Відтворення лісу	Облік, контроль	Покращення екологічної безпеки	Розвиток інфраструктури	Технологічна і екологічна модернізація	Удосконалення організаційної структури	Інтеграція регіональної економіки
1. Дотримання екологічних стандартів	+		+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2. Максимальна прибутковість	+	+	+	+	+		+	+				+		+	+
3. Забезпечення розширеного виробництва	+	+	+	+	+		+	+	+			+	+	+	
4. Гарантія надходжень грошових ресурсів	+		+	+	+	+	+	+				+	+		
5. Оптимізація податкових виплат і надходжень		+	+					+				+	+		+

На сьогоднішній день лісове господарство виступає важливою галуззю національної економіки України. Воно є основним джерелом постачання цінної деревини, технічної сировини для будівельної, промислової, фармацевтичної

галузей, тощо. У лісовому господарстві об'єктом природних ресурсів виступає земля. Ефективність ведення лісового господарства оцінюється за критеріями вирощування деревини і її реалізація, обсягу виготовленої продукції та наданих послуг, пов'язаних із лісом [52]. Ліси України мають важливе рекреаційне значення як для сільського, так і міського населення. І таким чином, вони повинні враховувати і узгоджувати потреби і інтереси всіх учасників процесу. Організаційно-економічний механізм балансування інтересів суб'єктів землекористування в лісовому господарстві зображено на рис. 1.3. Учасниками процесу виступають держава, виробники (лісогосподарські підприємства) та населення (суспільство).

Держава зацікавлена в раціональному землекористуванні в лісовому господарстві, оскільки землі перебувають у державній власності. Населення зацікавлене в збереженні лісів і їх благоустрою. Оскільки вони для нього є об'єктом рекреаційного користування. А виробники лісової продукції, в особі лісогосподарських підприємств, в свою чергу – у збільшенні обсягів заготівлі деревини. Інтереси учасників в галузі раціонального землекористування в лісовому господарстві не завжди співпадають. Виникають розбіжності з ряду організаційно-економічних питань.

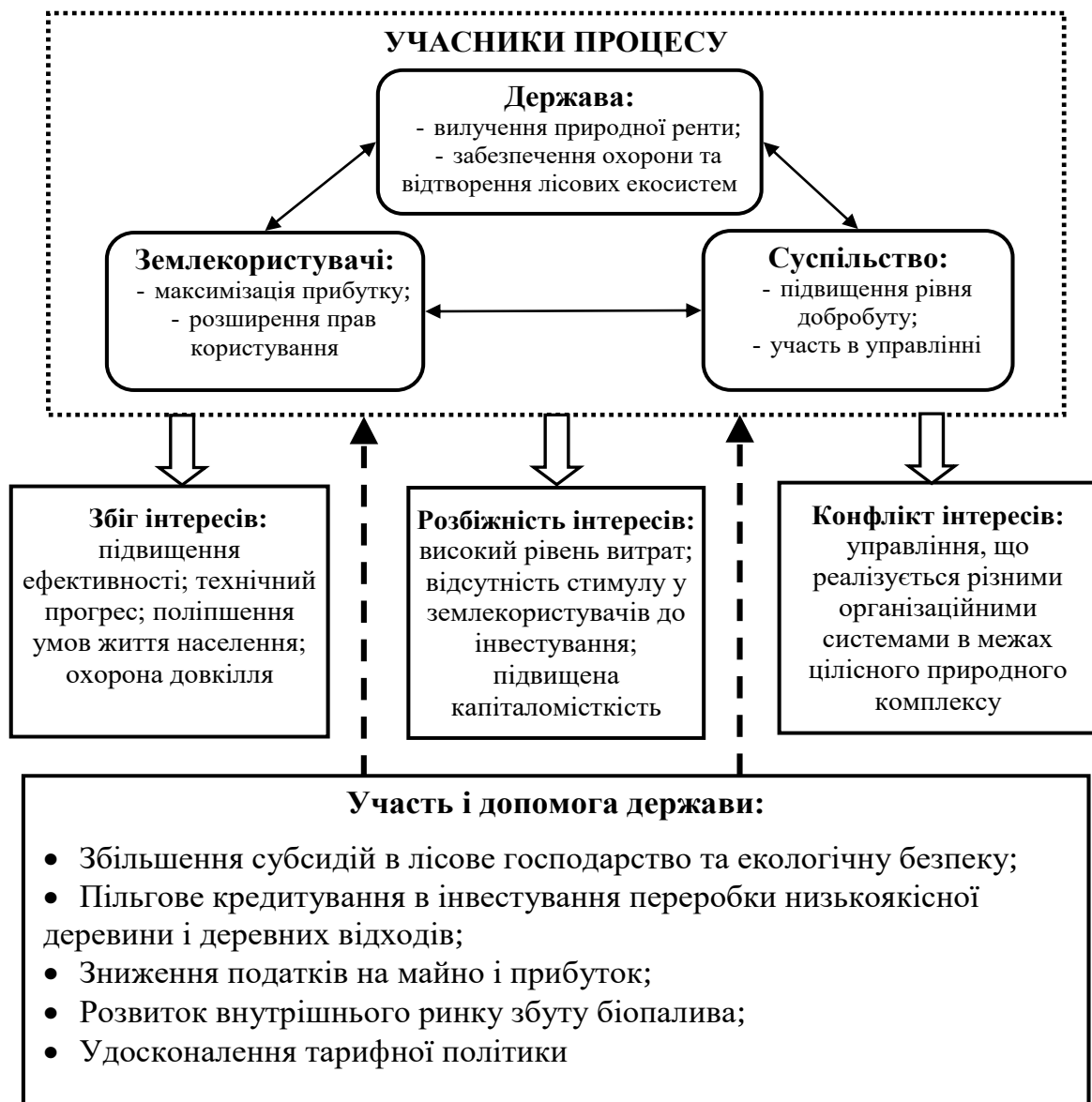

Рис. 1.3. Організаційно-економічний механізм балансування інтересів суб'єктів землекористування в лісовому господарстві

Застосування методології дослідження інституціональних потреб призначене для визначення особливостей формування нових потреб та благ, появи додаткових властивостей в існуючих внаслідок трансформації параметрів економічних зв'язків в процесі господарської діяльності. Це створить можливість для виявлення перспективних напрямів розвитку інституціоналізації та удосконалення механізмів господарського регулювання, визначення їхніх параметрів та інтегрування їх в структуру економічних суб'єктів. Процеси інституціоналізації дадуть змогу впорядкувати господарську

діяльність, реакції суб'єктів на трансформацію та забезпечать розвиток самої господарської системи з урахуванням імовірнісного характеру прогнозованих тенденцій її розвитку [9, с. 52].

Діяльність суспільства, пов'язана із задоволенням сформованих потреб, призводить до появи іманентних протиріч стосовно суспільних потреб, що постійно зростають, та можливостями довкілля щодо їх задоволення, що класифікуються за місцем виникнення, як [58, с. 71]:

- зовнішні – між стійкістю функціонування господарської системи загалом та негативним впливом господарської діяльності на якісні характеристики довкілля, трансформації природних екосистем;

- внутрішні – між параметрами потреби у задоволенні соціально-економічних функцій і станом ресурсів середовища проживання в частині їх достатності для компенсації впливу лісогосподарювання.

Поява подібних протиріч засвідчує про відсутність ефективних засобів інструментального забезпечення економічної взаємодії з об'єктом в процесі господарської діяльності. Зростання техногенного навантаження на навколишнє середовище внаслідок інтенсифікації виробництва здійснює нищівний вплив на якісні характеристики рекреації, перешкоджаючи населенню повною мірою відновлювати здоров'я та працездатність, посилюючи формування стихійних (неорганізованих) форм рекреації. Схема розширення змісту господарської політики зображено на рис. 1.4. Формування політики господарювання, а також поведінки суб'єктів (держави, регіонів, громадськості, лісових господарств) управління землекористуванням в лісовій галузі, має особливості в формулюванні цілей і виборі інструментарію.

Існує декілька основних напрямів забезпечення процесу узгодження інтересів всіх учасників: поліпшення умов життя суспільства; забезпечення високого рівня ефективності переробних виробництв; розвиток технічного забезпечення процесу переробки низькоякісної деревини та деревних відходів і, як наслідок, підвищення продуктивності праці виробничих працівників;

охорона довкілля в разі використання біопалива, яке одержують з деревної сировини.

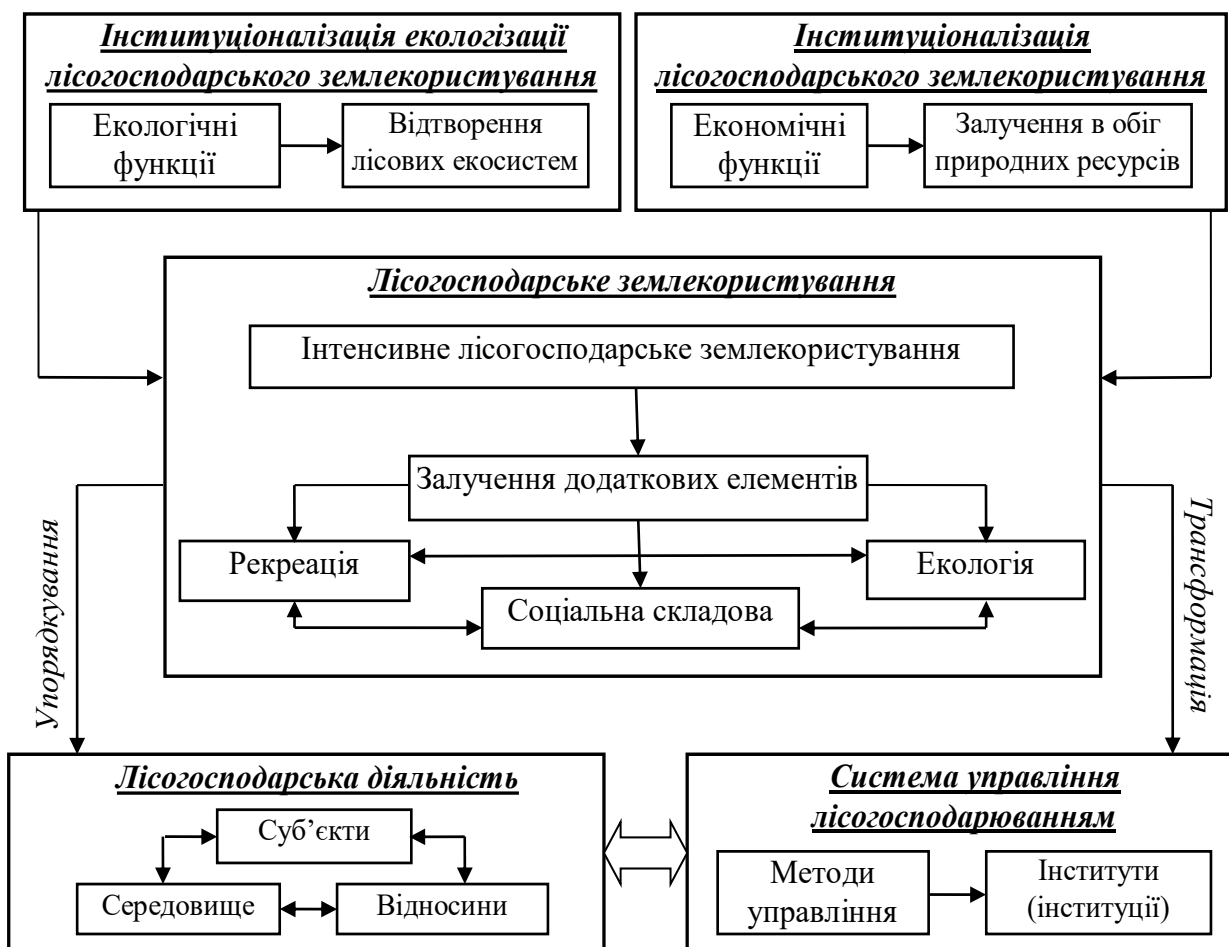

Рис. 1.4. Логічна схема трансформації змісту лісогосподарського землекористування

Балансування інтересів завжди вигідне для кожного з учасників, в той час як розбіжність інтересів неодмінно призводить до підвищення рівня витрат в процесі переробки деревної сировини. Капіталомісткість процесів переробки матеріалів зростає на обсяг витрат, пов'язаних зі збором та доставкою деревних відходів. Як наслідок, відбувається зниження інтересів та зменшення фінансових результатів підприємств лісогосподарської галузі. Розраховувати в такому випадку на державну допомогу не можна, оскільки та не завжди своєчасно реагує на згадані процеси. Розбіжності між державою та виробниками виникають внаслідок тарифної політики. Це призводить до зростання тарифів в процесі перевезення продукції лісогосподарської галузі на

внутрішній та зовнішній ринки. Окрім цього, розбіжності можуть з'явитись у результаті введення квот та здійснення процедури їх видачі на види лісової продукції, що експортується. Також розбіжності виникають в процесі виділення державою субвенцій на розвиток лісового господарства на території країни та забезпечення екологічної безпеки.

Проблема формування концептуального уявлення про збалансоване управління землями лісогосподарського призначення в умовах перманентної трансформації еколого-економічних детермінант не є принципово новим елементом наукових досліджень. Разом з тим, нині існує значна кількість невирішених питань, які потребують негайного вирішення. Умовно елементи сукупності проблемних питань можна поділити на дві групи: проблеми інерційно-спадкового характеру (які залишилися ще з дореформеного періоду); еволюційно-придбані (які сформувалися внаслідок реформаційних перетворень в лісогосподарській галузі).

Сучасна теорія інституціоналізму передбачає зовнішній вплив на протікання усіх економіко-соціальних господарських процесів на усіх рівнях системної ієрархії економічних відносин. Інституційні перетворення можуть відбуватися в рамках внутрішніх трансформацій економічного середовища у вигляді організаційних та функціональних змін структурних елементів. Впливаючи на організаційну складову економічних відносин можливо скоригувати параметрами функціонування організацій [33]. Окрім цього, інституційні зміни присутні в глобальному середовищі функціонування суб'єктів господарювання, враховуючи внутрішні елементи середовища, модифікації їх взаємозв'язків та появу абсолютно нових організаційно-функціональних сполучень.

Ефективність інституціональних трансформацій і конкретна форма реалізації даних процесів залежить від того хто є суб'єктом запиту на інституціональні перетворення. В умовах, коли перетворення реалізуються відповідно до моделі «знизу-вгору» доцільним є створення нових інститутів чи трансформація інституцій, завданням яких буде реалізація галузевих

структурних перетворень відповідно до соціально-економічної, етно-культурної, природно-кліматичних, ресурсної, політичної, просторово-територіальної специфіки конкретної території [53]. У зв'язку з цим для територій, що мають низький лісогосподарський потенціал для саморозвитку, прийнятна буде модель інституціонального оператора, що дає змогу забезпечити оптимальний рівень ефективності його використання, вирішити проблемні питання в соціально-побутовому та інфраструктурному аспектах. На тих ділянках, де лісова галузь характеризується високим рівнем розвитку та належним рівнем використання лісового потенціалу (що дає можливість забезпечити саморозвиток території) доцільно запровадити інституційну модель генератора розвитку лісогосподарського землекористування, що дає змогу планувати та реалізовувати галузеві структурні й інфраструктурно-інституційні трансформації в лісогосподарській сфері [33].

Зауважимо, зміни, які проявляються в рамках формування нових норм і правил чи вдосконалення регуляторів у рамках існуючого інституціонального середовища, мають містити конкретний інструментарій їх забезпечення. Вибір інструментів управління землями лісогосподарського призначення в процесі інституціональних змін, їх співвідношення з екологічної потребою як відновлювального компоненту лісогосподарювання обумовлює їх диференціацію з урахуванням стимулюючого або лімітуючого характеру (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Диференціація інструментів інституціонального забезпечення системи управління землями лісогосподарського призначення

Класифікаційна ознака	Вид політики	Характер інструментів	
		Лімітуючий	Стимулюючий
1	2	3	4
За цільовим вектором	Економічна (виробництво благ для задоволення потреб)	Лімітування споживання, ускладнення процедури доступу до ресурсів, обмеження їх використання	Спрощення процедури доступу до ресурсів. Орієнтація розвитку на збалансоване лісогосподарювання
	Соціальна (реалізація	Платність. Орієнтація переважно на трудову	Створення інформаційної бази розвитку

	рекреаційних, естетичних та інших функцій)	діяльність	інфраструктури
	Екологічна (підтримання якості екосистем)	Стандарти, регламенти. Оцінка граничного навантаження	Пільги з оподаткування, оренди тощо.
За виконавцем	Реалізована державою	Стандартизація, нормування, регламентація лісогосподарювання. Контроль. Прямі заборони.	Співфінансування проектів. Становлення культури
	Реалізована регіонами	Жорсткість національних стандартів	Пільги по Співфінансуванню проектів
	Реалізована підприємствами	Практикування підходів до організації господарювання з вимогами по відтворенню	Становлення іміджу підприємств. Участь в конкурсах. Розробка інноваційних підходів до організації виробництва
	Реалізована громадськістю	Громадські рухи. Відсутність усвідомлення необхідності компенсації наслідків діяльності	Громадські рухи. Формування локальних ініціатив. Становлення системи відповідальності
По напрямку впливу	Превентивна	Жорсткість специфічних обмежень, що ускладнюють входження в галузь	Культура споживання. Визначення перспектив розвитку
	Поточна	Моніторинг. Контроль використання	Обмін передовим досвідом. Розвиток інфраструктури
	Перспективна	Прямі заборони. Ліквідація наслідків	Розвиток економіки культури споживання благ. Виховання, освіта

Продовження табл. 1.2

1	2	3	4
За рівнем інституці-оналізації	Заснована на формальних інститутах	Формування нормативно-законодавчої бази	Пільги з оподаткування та оренди. Співфінансування проектів
	Заснована на неформальних інститутах	Становлення культури споживання і виробництва «стримуючого» характеру	Імідж суб'єкта. Культура, освіта, виховання
За змістом	Передбачає адміністративні методи	Формування нормативно-законодавчої бази відповідно до характеру політики лісгосподарювання	
	Передбачає економічні і ринкові методи	Стримуюча податкова політика	Оподаткування, участь у фінансуванні. Виховання, освіта. Обмін досвідом

Діяльність держави зазвичай передбачає створення низки обмежень в процесі протікання стихійних ринкових процесів, які безпосередньо незацікавлені в збереженні якісних характеристик довкілля; виробництві суспільних благ; забезпеченні конкурентоспроможності вітчизняної продукції на зовнішніх ринках; забезпечення належних умов для сталого розвитку економіки в умовах обмеженості ресурсів та зростання потреб; формування екологічно орієнтованої структури національного господарства; організація науково-дослідних робіт; забезпечення умов для повноцінного відновлення трудового потенціалу.

Інституціоналізація державної політики лісгосподарського землекористування – це цілеспрямована діяльність, направлена на формування нормативно-правової бази, застосування методів економічного впливу та стимулювання суб'єктів господарювання, розробку цільових програм, визначення критеріїв регулювання виробничої діяльності з урахуванням регіональних особливостей господарювання з метою забезпечення розширеного відтворення суспільства [67]. Так, в еколого-економічному аспекті це зумовило ухвалення Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», що містить основні принципи та напрями державної політики в галузі взаємодії економіки,

суспільства і довкілля, що забезпечує економічну, соціальну та екологічну безпеку як основних компонентів національної.

Держава, виконуючи роль власника природних ресурсів, володіє фінансовими, адміністративними та іншими механізмами впливу на діяльність економічних суб'єктів, визначаючи рівень їх прав та обов'язків. На сьогодні встановлення єдиних підходів до організації господарської діяльності пов'язане з низкою проблем на регіональному рівні. оскільки заходи, які були успішно реалізовані в рамках одних територій, потребують суттєвого коригування на інших, що ускладнює формування єдиної системи державного регулювання.

Для оцінки ефективності інституціоналізації лісогосподарської галузі необхідно розглянути її з двох сторін: по-перше, забезпечення постійно функціонуючого виробництва матеріальних ресурсів, що являється домінантою господарської діяльності за умови недостатнього врахування асиміляційного потенціалу території, а по-друге, забезпечення необхідних умов життєдіяльності за рахунок впливу лісів на якісний стан довкілля і, як наслідок, життя та здоров'я населення.

Оскільки першу складову легше оцінити та контролювати, на практиці відбуваються процеси її домінування над другою, що призводить до посилення екологічних проблем. З метою мінімізації шкідливого впливу господарської діяльності створюються екологічні нормативи. Таким чином відбувається балансування задоволення потреб суспільства. Домінування виробничої складової характеризує інституціоналізацію як «споживчий» процес, а не відтворювальний. Залежно від чинної політики господарювання та рівня розвитку продуктивних сил можуть існувати різні поєднання характеристик, які впливають на ефективність такої політики.

Забезпечити підвищення ефективності повного використання лісодеревини можливо завдяки створенню балансу економічних інтересів усіх учасників процесу. Сягнути його можливо лише за допомогою державної підтримки: запровадження пільгового кредитування в процесі інвестування виробництв в сфері переробки лісової продукції; зниження податкового

навантаження на активи та фінансові результати підприємств, які займаються переробкою низькоякісної деревини та деревних відходів; матеріальна допомога в розширенні внутрішніх ринків збуту; покращення тарифної системи; забезпечення збереження комунальної власності на ліси, що розташовуються в межах населених пунктів; збільшення обсягів субвенцій та субсидій, що призначені для розвитку лісогосподарської галузі та забезпечення екологічної безпеки територій; звільнення від оподаткування частини прибутку, яку було спрямовано на оновлення основних виробничих фондів, що використовуються для забезпечення лісового господарства; створення прозорого ринку деревини та реалізація заготовленої продукції на конкурсних засадах в результаті проведення аукціонів і торгів; підвищення конкурентоспроможності вітчизняних послуг в сфері обслуговування лісогосподарської галузі, що надаються приватними підприємствами та підприємцями; вдосконалення системи збалансованого лісокористування; забезпечення регулярності інвентаризацій та удосконалення мережі лісових природно-заповідних територій.

Отже, інституційна основа створення та задоволення потреб взаємозалежна з господарськими процесами, що засновуються з огляду на формування інтересів суб'єктів взаємодії та їх потреб різного рівня гармонізації. Проведений аналіз засвідчив, що саме інституціональний підхід дозволяє виявити сукупність конфліктів інтересів у сфері лісогосподарського землекористування. При цьому балансування цих інтересів досягається завдяки об'єднанню зусиль у сфері управління земельними ресурсами в лісовій галузі та реалізації стратегічних пріоритетів екологічної політики через зміну парадигми економічного розвитку з технократичної на еколого-безпечну, розвиток державно-приватного партнерства, належне інноваційне забезпечення лісогосподарського виробництва, розробку відповідної законодавчої та нормативно-правової бази тощо.

Для збалансованого розвитку землекористування лісової галузі та досягнення поставлених цілей щодо узгодження інтересів лісокористування

необхідно вирішення наступних завдань: врегулювання відносин власності та користування землями лісогосподарського призначення; визначення і чітке розмежування повноважень органів державної влади і органів місцевого самоврядування в сфері земельних і лісових відносин, землекористувань організацій лісової галузі; забезпечення подальшого вдосконалення і розвитку ринкових відносин в лісогосподарському землекористуванні за умови ефективної системи фінансування землевпорядних і лісогосподарських заходів; вдосконалення системи лісоуправління; формування і розширення екологічної мережі на ландшафтній основі в процесі землеустрою ділянок лісових екосистем; проведення ринкової оцінки ресурсів всіх видів лісокористування, організація їх раціонального використання.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЛЯМИ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

2.1. Аналіз еколого-економічних характеристик сучасного стану земель лісогосподарського призначення в Україні

Ефективне функціонування системи земельних відносин та землекористування у вітчизняній лісовій галузі зумовлені двома основними ознаками, а саме – реформуванням лісогосподарської сфери і особливостями функціонування лісових екосистем на землях лісогосподарського призначення, що залежать від конкретних природних та соціально-економічних умов територій. Ринкове реформування, що проводилось з часів незалежності України у сфері економіки та земельних відносин, суттєво вплинуло на розвиток землекористування, в тому числі в лісовому господарстві.

Так, результатом інституціональних трансформацій та змін у відносинах власності стало створення нової системи використання земельних ресурсів на території нашої країни. Як наслідок, відбулась дестабілізація сучасної системи господарювання та охорони довкілля, що спричинило появу невизначеності щодо організаційно-правових форм. Протягом тривалого часу структурних перетворень всередині земельного фонду між основними суб'єктами господарювання відбувалися суттєві зміни. Згідно з Земельним кодексом України, земельні ресурси класифікуються відповідно до їх цільового використання. При цьому, зміна організаційно-правових форм провадження господарської діяльності призвела до трансформацій складу й структури землекористування. Зміни, які відбулися в структурі земельного фонду протягом 10 років, зображено в табл. 2.1.

За ці роки площа лісових земель зросла на 129,4 тис. га, а питома вага в структурі земельного фонду сягнула 17,6 %. Це доводить той факт, що в умовах загострення екологічних протиріч все більш вагомого значення набуває розширення площ земель лісогосподарського призначення, що збільшить ареал лісових екосистем та поступово нарощуватиме асиміляційну ємність територій [23].

Таблиця 2.1

Аналіз розподілу земельного фонду України по категоріях земель
та його динаміка (станом на 2016), тис. га

Види угідь	2006 р.	% до загальн ої площі	2013 р.	% до загальн ої площі	2016 р.	% до загально ї площі	2016 р. ± до 2005 р.
Землі сільськогосподарськог о призначення	42942,6	71,15	42776,9	70,9	42726,4	70,8	-216,2
Землі лісогосподарського призначення	10503,7	17,4	10611,3	17,6	10633,1	17,6	129,4
у т. ч.: вкриті лісовою рослинністю	9645,4	15,98	9683,3	16	9698,9	16,1	53,5
не вкриті лісовою рослинністю	190,1	0,31	208,7	0,3	216,9	0,4	26,8
інші лісові землі	309,1	0,51	315,6	0,5	313,2	0,5	4,1
чагарники	359,1	0,59	403,4	0,7	404,1	0,7	45,0
Забудовані землі	2467,5	4,09	2523,2	4,2	2552,9	4,2	85,4
Відкриті заболочені землі	966	1,6	980,1	1,6	982,3	1,6	16,3
Сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом	17,6	0,03	17,7	0,03	13,2	0,02	-4,4
Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом	1040,5	1,72	1022,9	1,7	1020,6	1,7	-19,9
Води (території, вкриті поверхневими водами)	2416,9	4	2422,8	4	2426,4	4,0	9,5
Разом (територія)	60354,8	100	60 354,8	100	60354,9	100	-

Джерело: дані Державного агентства земельних ресурсів України (форма № 6-зем).

На сьогодні, загальна площа лісових земель становить 10,4 млн га, в тому числі вкриті лісовою рослинністю 9,7 млн га. Лісистість України становить 16,1%. Але, незважаючи на досить невелику лісистість території, Україна займає 9-те місце у Європі за площею лісів та 6-те місце за запасами деревини (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Характеристика площі лісових земель європейських країн

<i>Країна</i>	<i>Загальна площа території країни, тис. га</i>	<i>Площа вкритих лісом земель, тис. га</i>	<i>Лісистість, %</i>
Швеція	45218	30625	67,7
Іспанія	50596	27748	54,8
Фінляндія	33814	23116	68,4
Туреччина	77945	21702	27,8
Франція	54919	17572	32,0
Норвегія	32376	12384	38,3
Німеччина	35702	11076	31,0
Італія	30132	10916	36,2
Україна	60355	9699	16,1
Польща	31268	9319	29,8

Джерело: сформовано автором за матеріалами FAO (Стан лісів Європи за 2016 рік).

При формуванні механізму збалансованого лісогосподарського землекористування варто враховувати, що на території України лісові площі розміщуються вкрай нерівномірно. Це спричинило появу істотного дисбалансу між наявністю лісових ресурсів та обсягами їх фактичного використання. На жаль, сучасні показники лісистості в природних зонах нашої країни (Полісся, Лісостеп, Степ, Українські Карпати та гірська частина Криму) характеризуються значним відхиленням від оптимального значення, що не дає змоги лісовим ресурсам у повній мірі здійснювати позитивний вплив на кліматичні умови території, забезпечити збереження стану земельних та водних ресурсів, пом'якшити негативний вплив ерозійних процесів та забезпечити господарюючі суб'єкти лісової галузі достатнім обсягом природних ресурсів [24]. Для прикладу, Карпатський регіон характеризується високим рівнем бідності населення, і разом з тим, високими показниками цінності та обсягів місцевих видів деревини (майже 37 % території Карпат вкрито лісом). З іншого боку, південні степи не можуть продемонструвати достатній рівень лісозабезпечення, що зумовило штучне створення полезахисних лісосмуг та

лісів, які використовуються з метою забезпечення сільськогосподарської діяльності (ліси допомагають зберігати вологу та підвищують продуктивність земель сільськогосподарського призначення, захищаючи ґрунти від наслідків ерозійних процесів).

У результаті багаторічної господарської діяльності на території нашої країни майже в усіх природних зонах істотно зменшився рівень лісистості. Найгіршою ситуація є в степовій зоні (рівень лісистості знизився майже у 6 разів) та зоні лісостепу (лісистість знизилась більш ніж удвічі). Також рівень лісистості зменшився на території Карпатського регіону та Полісся. На рис. 2.1 представлено рівні фактичної сучасної лісистості та розрахункові показники для усіх природних зон.

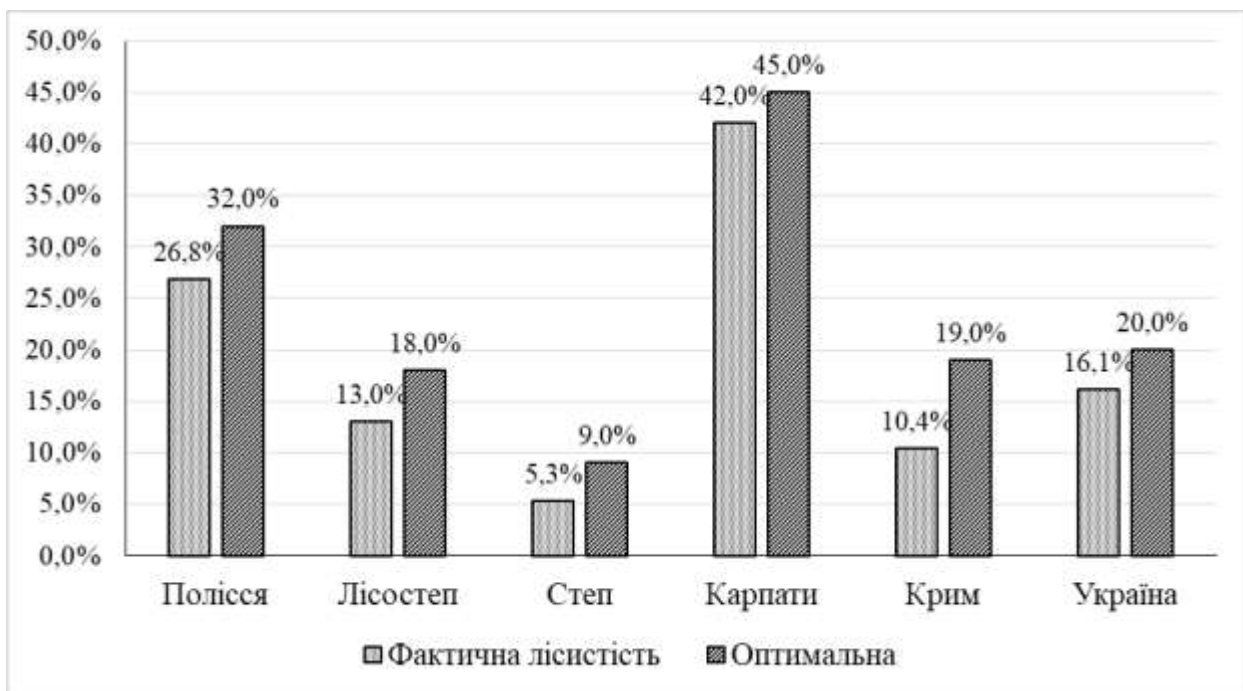

Рис. 2.1. Фактична та оптимальна лісистість території України

Джерело: дані Державного агентства лісового господарства України за 2016 р.

Показники фактичної та оптимальної лісистості у розрізі регіонів наведено у табл. 2.3. Згідно наведених даних, найнижчий рівень лісистості характерний південним регіонам. Наприклад, найнижчим рівнем характеризуються показники Запорізької та Миколаївської областей (3,9%), Дніпропетровської та Херсонської (4,6-4,9%). Якщо мова йде про зону

Лісостепу, то найменша лісистість у порівнянні з оптимальними показниками припадає на Тернопільську й Хмельницьку області (різниця складає близько 5-6%).

Таблиця 2.3

Сучасна фактична та оптимальна лісистість території України у розрізі адміністративних областей

Адміністративні області	Загальна територія, тис. км ²	Вкриті лісовою рослинністю землі, тис. га	Фактична лісистість, %	Оптимальна лісистість, %
АР Крим	27	282,9	10,5	19
Вінницька	26,5	361,3	13,6	16
Волинська	20,2	648,5	32,1	37
Дніпропетровська	31,9	163,7	5,1	8
Донецька	26,5	189,6	7,2	12
Житомирська	29,9	1033,7	34,6	37
Закарпатська	12,8	657,8	51,4	55
Запорізька	27,2	110,1	4,0	5
Івано-Франків.	13,9	588,0	42,3	49
Київська	28,9	592,8	20,5	23
Кіровоградська	24,6	167,7	6,8	11
Луганська	26,7	308,7	11,6	16
Львівська	21,8	629,1	28,9	30
Миколаївська	24,6	102,2	4,2	7
Одеська	33,3	199,8	6,0	9
Полтавська	28,8	259,6	9,0	15
Рівненська	20,1	745,9	37,1	40
Сумська	23,8	428,1	18,0	21
Тернопільська	13,8	190,4	13,8	20
Харківська	31,4	378,0	12,0	15
Херсонська	28,5	125,9	4,4	8
Хмельницька	20,6	268,7	13,0	17
Черкаська	20,9	322,4	15,4	16
Чернівецька	8,1	242,8	30,0	33
Чернігівська	31,9	667,9	20,9	23
Всього по Україні	603,7	9665,60	16,1	20

Джерело: дані Державного агентства лісового господарства України за 2016 р.

Що ж стосується Полісся, то цій зоні притаманне рівномірне зниження лісистості (близько 4 %) для кожного з регіонів. Також спостерігається зменшення рівня лісистості в Карпатському регіоні (близько 5 %), а територія Криму потребує значного заліснення, оскільки фактичний показник більш ніж на 8 % менше оптимального значення [35].

Особливості лісокористування на землях лісогосподарського призначення обумовлені цілим рядом об'єктивних причин. Відповідно до Земельного кодексу України «... до земель лісогосподарського призначення належать землі, вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі, які надані та використовуються для потреб лісового господарства» [38]. До нелісових земель віднесено землі, призначені для потреб лісового господарства (просіки, дороги, сільськогосподарські угіддя, водами й болотами, спорудами, комунікації тощо).

Згідно Державного земельного кадастру України станом на 01.01.2016 р. лісові та інші вкриті лісом землі займають 10633,1 тис. га території нашої країни. Варто відмітити, що цей показник суттєво відрізняється у розрізі регіонів України (рис. 2.2).

Як відзначалось вище, зростання обсягів біофізичної пропозиції лісових благ залежить не лише від розширення лісовкритих площ земель лісогосподарського призначення, а й від формування передумов для переведення інших елементів ландшафту до складу лісових земель з метою лісовідновлення. Вирішення цього питання безпосередньо залежить від раціональності прийняття управлінських рішень в процесі використання земель лісогосподарського призначення та формування механізму передачі земельних ділянок суб'єктам господарювання, які зацікавлені у лісовідтворенні.

У випадку, якщо лісистість регіону є недостатньою, потрібно організувати пошук придатних для заліснення ділянок, здійснити фінансово-економічний аналіз доцільності лісорозведення на кожній конкретній ділянці, обрати відповідні стратегічні інструменти розвитку лісовідтворення та відповідно до його результатів забезпечити контроль реалізації прийнятого управлінського рішення та протидію встановленим причинам, які негативно впливають на процес лісорозведення.

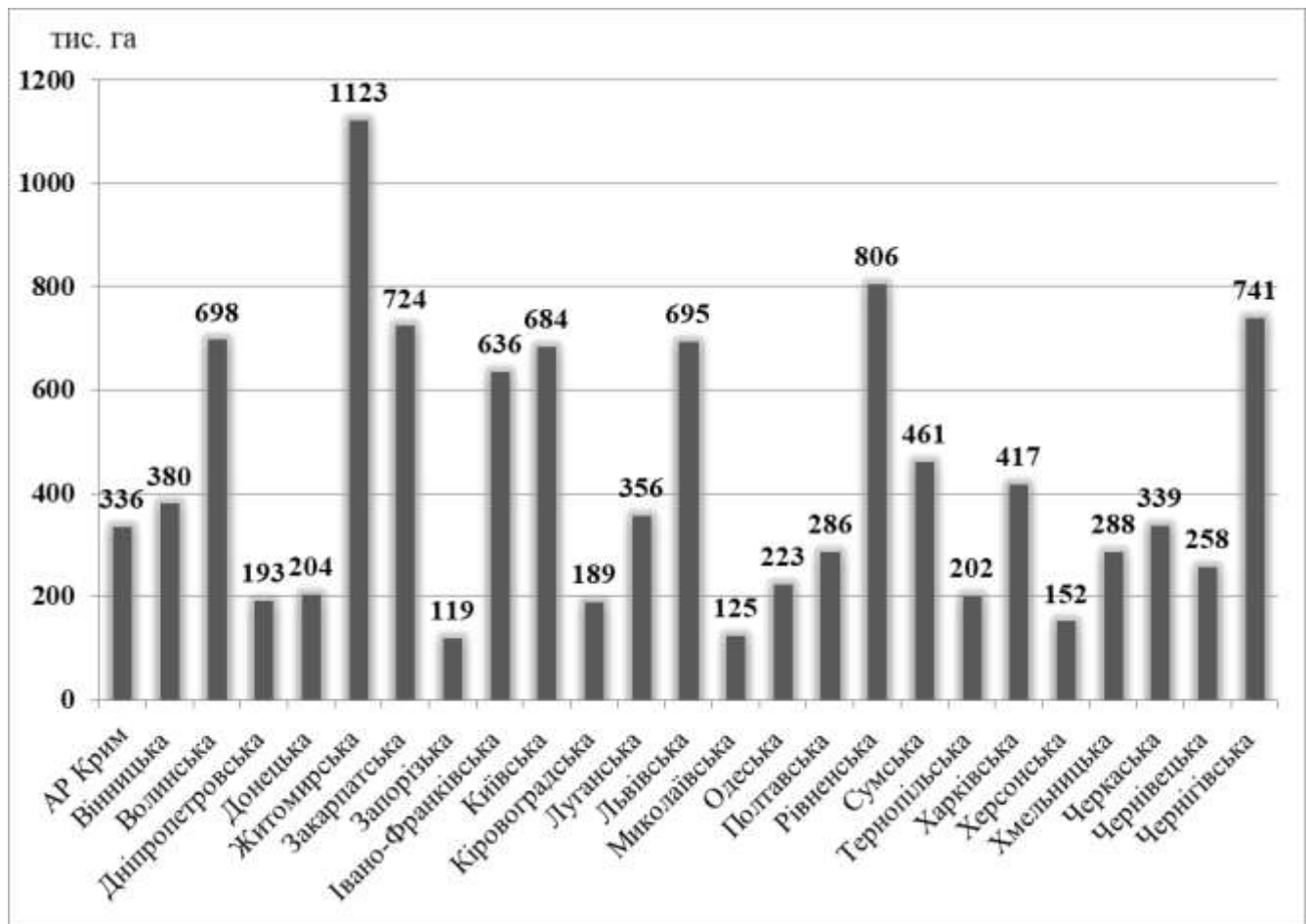

Рис. 2.2. Розподіл площі лісових та інших вкритих лісом земель за регіонами України (2016 р.), тис. га

Джерело: сформовано за даними Державного земельного кадастру України.

До основних факторів ефективності лісогосподарської діяльності відноситься наявність на території доступних для заготівлі лісових ресурсів. Саме лісові ресурси є джерелом економічного розвитку та задоволення екологічних й деяких соціальних потреб населення. Показники інтенсивності використання лісових площ та динаміка їх зміни є надзвичайно важливою характеристикою, яка визначає рівень наближеності лісокористування до засад збалансованого лісівництва, а також демонструють зміни в наявних обсягах даного ресурсу та підвищені виконання ним екологічних, економічних та соціальних функцій. Проте, варто зауважити, що зменшення лісових площ, які використовуються в лісогосподарських цілях, також може означати поширення

ініціатив щодо збереження лісового фонду, біологічного та ландшафтного різноманіття, а також успішної реалізації заходів з охорони лісів.

Запас деревини у вітчизняних лісових екосистемах оцінюється в межах 2,3 млрд м³, чи близько 215 м³/га, і кожного року збільшується в середньому на 4,0 м³/га, що підтверджує зростання економічного потенціалу земель лісогосподарського призначення. Відбувається поступове збільшення запасу, що підтверджує значний економічний і природоохоронний потенціал наших лісів (рис. 2.3).

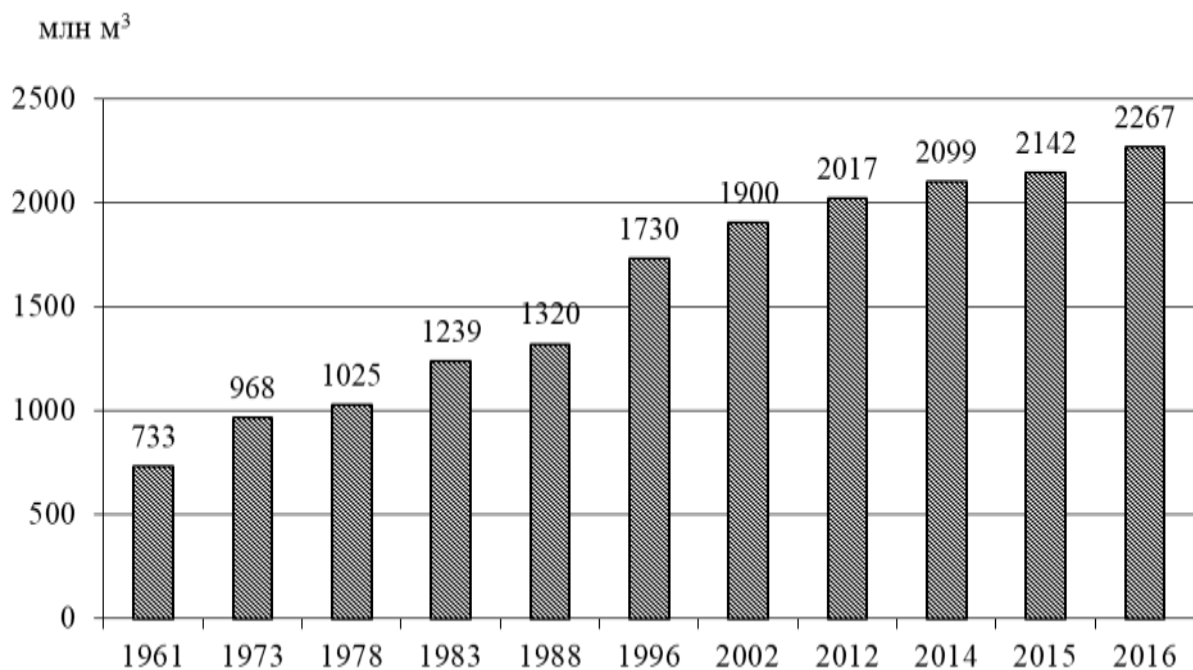

Рис. 2.3. Динаміка запасу деревини в лісових екосистемах України

Джерело: дані Державного агентства лісових ресурсів України.

Відповідно до Земельного та Лісового кодексів України землі лісогосподарського призначення можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності. Переважна більшість земель лісогосподарського призначення перебуває у державній (87,1%) та комунальній власності (12,8%). За відомчим підпорядкуванням, найбільша площа лісових земель (близько 73%) перебуває у користуванні лісогосподарських підприємств Держлісагентства України [35] (рис. 2.4).

Однак, слід зауважити, що в нашій країні історично сформувалась багатовідомча структура лісокористування. Вважаємо, що багатовідомчий розподіл земель лісогосподарського призначення також варто досліджувати і в якості передумови щодо створення попиту на лісогосподарському ринку, що розкривається через галузеві особливості лісового сектора економіки. Однак конститутивним аспектом піднесення лісівничої сфери у контексті еколого-економічних детермінант розвитку слід вважати нормативно-правове забезпечення щодо регулювання форм власності на землі лісогосподарського призначення, що встановлює у фінальному рахунку приналежність суб'єкта господарювання до тієї чи іншої форми лісоволодіння формуючи, тим самим, багатокладність лісівничої сфери.

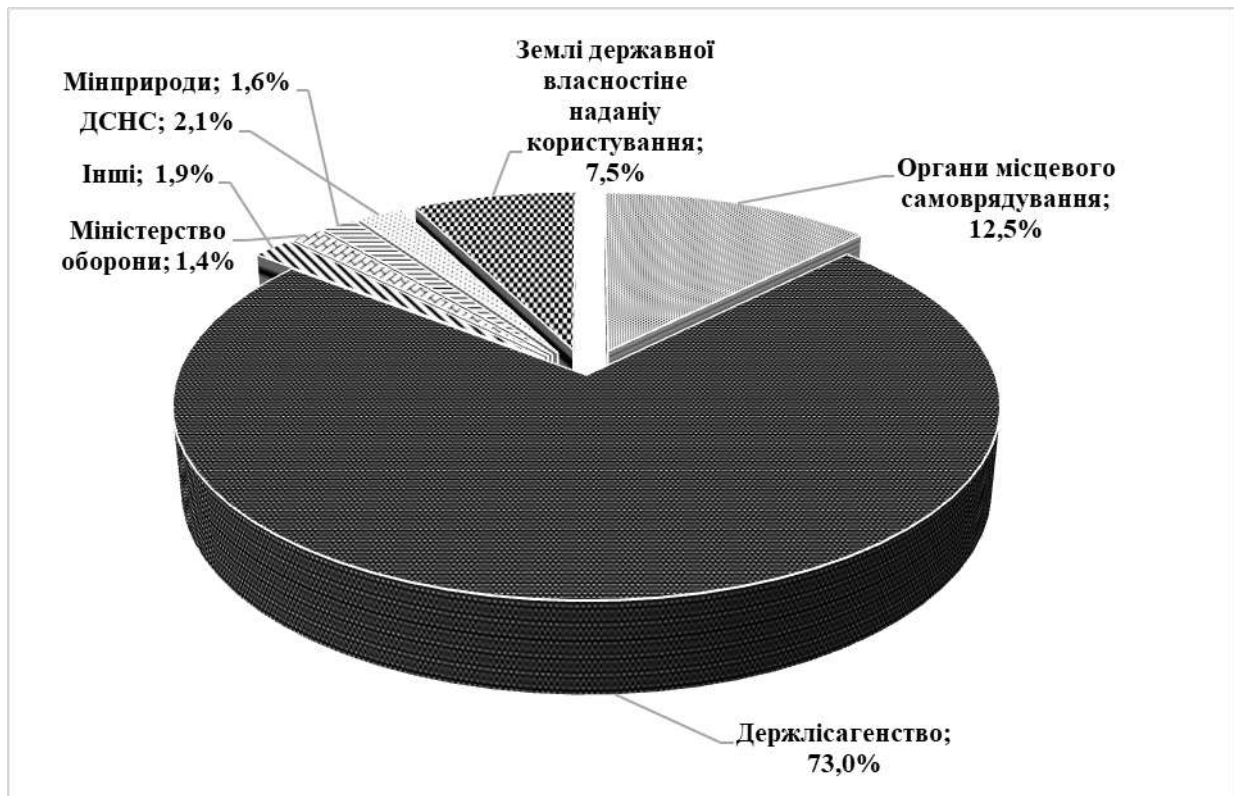

Рис. 2.4. Розподіл загальної площі земель лісогосподарського призначення України за відомчою підпорядкованістю

Джерело: сформовано за даними Державного земельного кадастру України.

Ліси перебувають у постійному господарському використанні підприємствами, установами та організаціями, що підпорядковуються різним міністерствам, органам виконавчої влади та відомствам. До того ж, майже 0,8

млн га лісів та захисних лісових насаджень лінійного типу не передано у господарське користування. Вони мають статус резервних, і їхній стан поступово погіршується. Разом з тим відбувається скорочення обсягів створення лісових захисних насаджень. Частка бюджетної фінансової підтримки лісового господарства від загальних витрат становить близько 30 % упродовж останніх десяти років. Ліси на півдні та сході країни не входять до складу експлуатаційних і зростають в екстремальних природних умовах. Досягти належного рівня ведення лісогосподарської діяльності на цих територіях неможливо без істотної бюджетної підтримки [44].

Зумовлена правомірною вимогою щодо екологізації лісогосподарської діяльності, виникає ситуація, за якої відбувається протиставлення деревних і недеревних, ринкових і неринкових ресурсів та послуг, що призводить до заборони користування стиглою деревиною. Дане непорозуміння виникає внаслідок того, що з деревостанами, як з основними компонентами лісового біогеоценозу, пов'язані решта елементів. Без цього компоненту (екологічної основи), який потребує своєчасного оновлення та удосконалення, неможливо забезпечити екологічну стійкість решти компонентів лісу [66].

Проте, не варто зрівнювати безпосередньо компоненти лісу (основного засобу виробництва) та ресурси й послуги, які по-суті є виробленим продуктом лісогосподарської діяльності. Будь-яка виготовлена продукція будь-якої галузі повинна відповідати встановленим споживачами вимогами, інакше вона не буде здатна задовольнити суспільні потреби, що призведе до відсутності попиту, і як наслідок, відсутності збуту, що не дасть можливості суб'єктам господарювання відшкодувати виробничі витрати.

Лісогосподарська діяльність внаслідок використання лісових ресурсів забезпечує суб'єктів господарювання власними грошовими надходженнями, які зазвичай скеровуються на забезпечення підтримки та підвищення продуктивності праці, організацію заходів з охорони та відновлення лісів, підвищення показників якості виробленої продукції. Лісозаготівля має важливе значення для будь-яких економічних відносин. Цей процес забезпечує суб'єктів

господарювання різних сфер господарської діяльності якісним та недорогим сировинним матеріалом, що зрештою впливає на життя населення. Якщо в якості готової продукції лісогосподарського виробництва обирається стигла деревина на пні, це вступає в протиріччя з законами ринкових відносин, оскільки зумовлює зростання виробничого циклу до кількох десятиліть (що зумовлено оборотом рубки).

Динаміку обсягів заготівлі деревини за системами та видами рубок за 2005–2016 рр. наведена в табл. 2.4. Показники заготівлі деревини за категоріями технічної придатності та сортиментом лісової продукції, а також в розрізі регіонів України наведено в додатку А.

Таблиця 2.4

Заготівля деревини за системами та видами рубок (2005-2016 рр.), тис. м³

Показник	Рік					
	2005	2010	2013	2014*	2015*	2016*
Обсяги заготівлі деревини	17124,3	18064,6	20340,6	20672,4	21924,2	22612,8
Рубки головного користування	6918,4	7767,5	8484,0	8853,1	9097,7	9282,2
<i>у т.ч. вибіркові, поступові, комбіновані</i>	779,2	751,6	950,3	991,6	935,4	991,2
Рубки формування і оздоровлення лісів та інших заходів, пов'язаних з веденням лісового господарства	9781,7	10223,2	11527,2	11739,6	12702,7	13240,0
<i>рубки догляду</i>	2169,2	1734,7	1547,9	1550,0	1680,5	1768,1
інші види рубок формування і оздоровлення лісів	7612,5	8488,5	9979,4	10189,6	11022,2	11471,9
<i>у т.ч. суцільні санітарні рубки</i>	3305,2	3842,7	5090,6	5648,4	6052,4	6810,5
Інші заходи, не пов'язані з веденням лісового господарства	424,2	73,9	329,4	79,7	123,8	90,6

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України.

Нині в нашій країні на землях лісогосподарського призначення лісозаготівля реалізовується шляхом здійснення рубок головного користування, вживання низки заходів щодо формування та оздоровлення лісових екосистем, а також застосування ще ряду дозволених рубок. Нормативом лісозаготівлі при здійсненні рубок головного користування є науково аргументована обрахункова лісосіка, що встановлюється згідно положень безперервності,

системності та збалансованості у сфері лісокористування. Зокрема, у 2016 році у валовій структурі заготовлених ліквідних лісоматеріалів круга деревина складала більше 43%, або 8302,6 тис. м³, а решту – паливна (близько 57%).\

Таблиця 2.5

Обсяги продукції, робіт і послуг лісового господарства за регіонами,
(у фактичних цінах, млн грн)

Регіони	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Україна	4097,7	5674,8	5911,6	6363,9	7739,9	10778,2	12838,8
АР Крим	37,2	41,9	46,2	44,2	–	–	–
Вінницька	160,3	219,9	229,4	233,5	308,1	452,3	566,7
Волинська	211,1	300,5	323,2	336,6	543,4	652,1	795,7
Дніпропетровська	30,8	43,2	37,8	36,0	33,7	52,4	40,5
Донецька	39,9	47,3	42,9	42,9	23,2	32,7	38,7
Житомирська	616,3	857,5	864,7	984,0	1244,5	1689,2	2075,0
Закарпатська	199,2	294,5	333,7	372,2	467,6	549,8	715,3
Запорізька	23,0	28,1	33,5	32,3	28,8	33,4	22,4
Івано-Франківська	216,0	316,0	353,1	378,9	465,9	653,2	696,7
Київська	320,3	437,9	429,1	461,6	546,2	895,6	1030,2
Кіровоградська	46,4	72,5	67,9	68,4	79,2	121,7	176,3
Луганська	85,3	92,7	98,9	100,7	68,5	66,4	71,7
Львівська	287,4	391,7	376,4	436,4	535,0	788,5	826,9
Миколаївська	30,8	34,3	36,5	35,8	33,4	37,0	21,6
Одеська	42,7	47,1	48,7	71,5	75,2	83,1	61,9
Полтавська	101,7	135,6	147,1	156,9	180,1	245,5	320,7
Рівненська	401,6	551,8	575,8	630,2	744,9	1077,4	1303,3
Сумська	271,0	387,0	386,2	378,1	466,3	657,7	824,0
Тернопільська	64,5	97,3	95,5	95,6	119,4	182,2	201,1
Харківська	100,4	137,9	135,1	134,0	147,4	188,9	260,3
Херсонська	43,3	46,1	58,0	60,7	56,0	56,6	37,2
Хмельницька	155,9	204,8	201,1	222,6	295,7	470,2	577,6
Черкаська	142,6	215,9	244,9	248,3	308,6	477,2	594,2
Чернівецька	199,9	280,8	293,3	291,3	335,2	417,0	450,0
Чернігівська	243,7	359,1	379,9	429,0	545,5	762,4	968,1
Міста							
Київ	21,7	27,5	65,9	75,0	88,1	135,7	162,7
Севастополь	4,7	5,9	6,8	7,2	–	–	–

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України.

У свою чергу обсяг заготівель впливає на показники ефективності лісгосподарської діяльності, адже понад 90% обсягу лісової продукції для вітчизняної лісової галузі становлять саме лісозаготівлі (табл. 2.5). Тому

звичайно збільшення обсягів заготовленої деревини вплинуло на зростання обсягів продукції, робіт і послуг лісового господарства в усіх регіонах України.

При цьому, ефективність реалізації лісами власних функцій економічного спрямування природно впливає із наявних масштабів продукції лісівництва у розрахунку на одиницю площі земель лісогосподарського призначення. Так, відносно загального об'єму продукції лісівництва такий показник у розрізі регіонів країни певним чином трансформується (рис. 2.5).

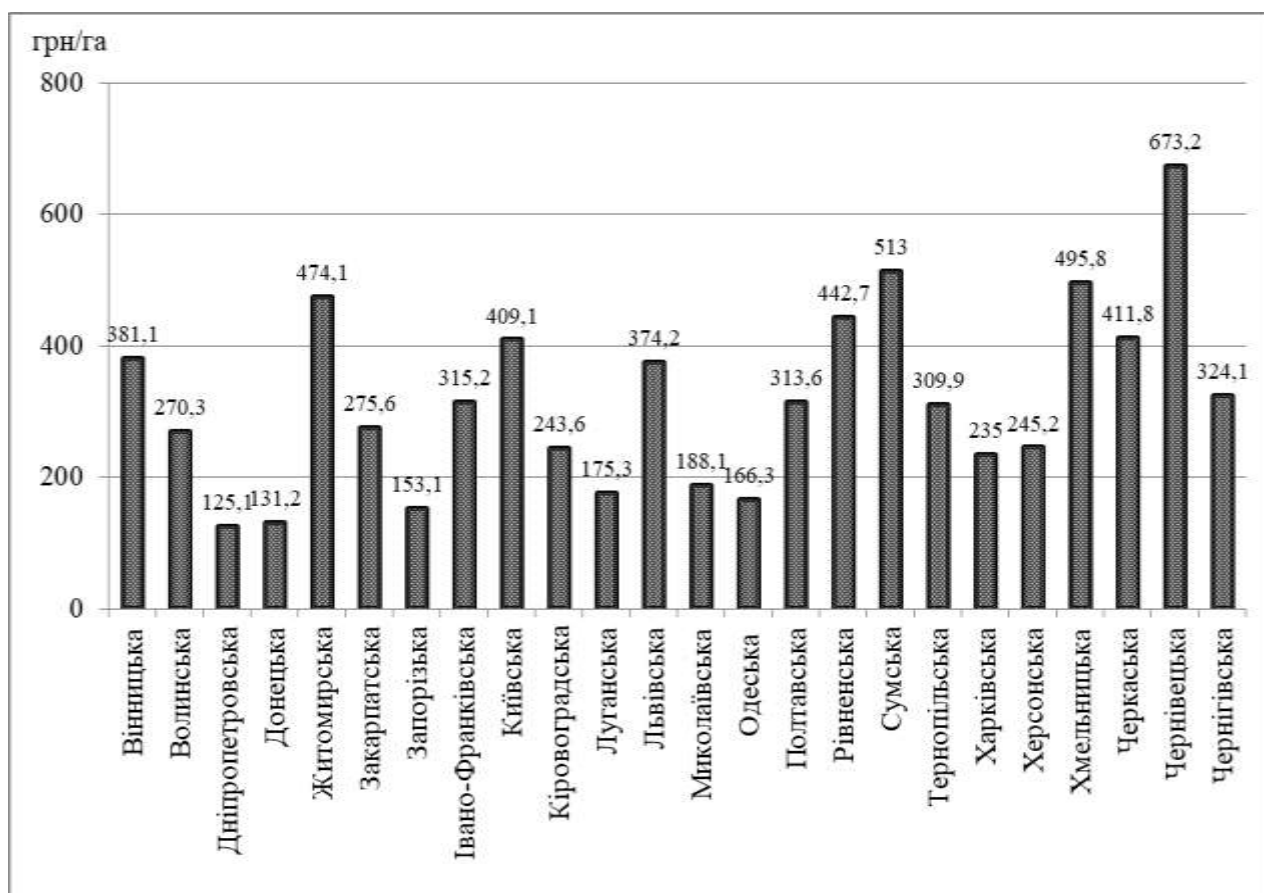

Рис. 2.5. Обсяг продукції, робіт та послуг лісового господарства в розрахунку на 1 га лісових земель (2005-2016 рр.), грн/га

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України.

На рис. 2.6 наведено динаміку обсягів лісової продукції з одиниці площі лісових земель за 2000-2016 роки для України та репрезентативного регіону Львівської області, що практично має середньоукраїнські значення даного показника. Загалом обсяг продукції, робіт та послуг лісового господарства визначаються станом деревних ресурсів, обсягами та технологіями

лісокористування, методами реалізації деревини тощо. Основні показники ведення лісогосподарської діяльності наведено в додатку Б.

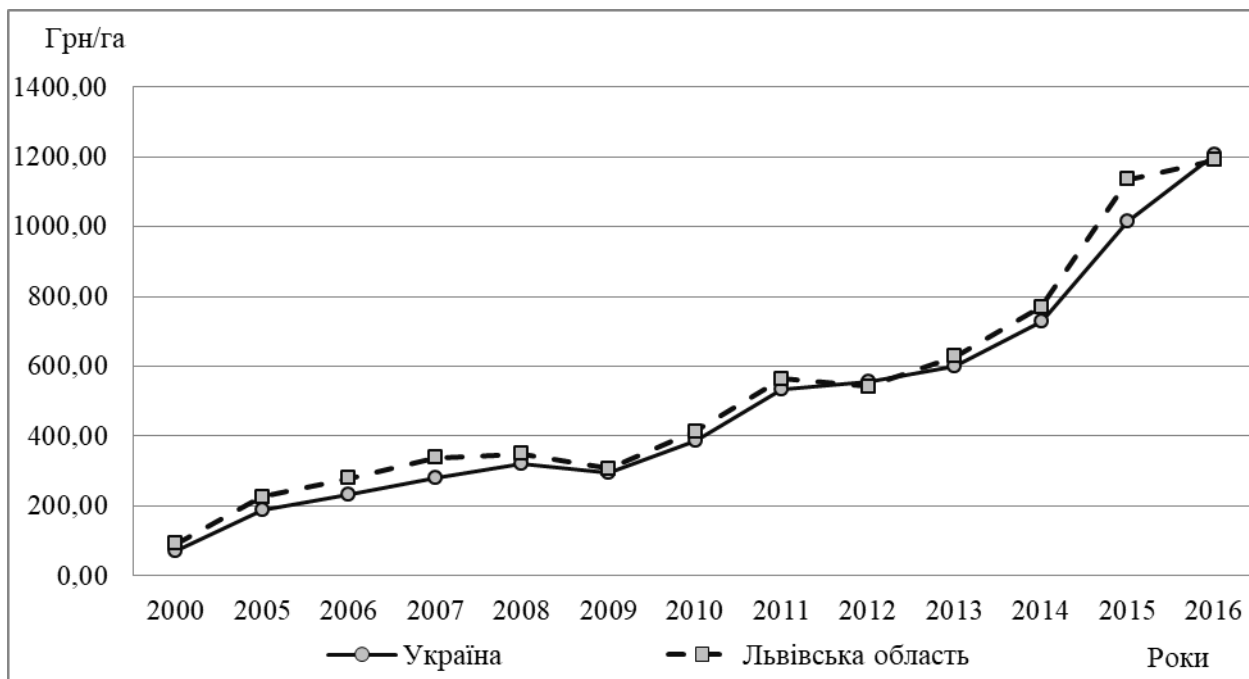

Рис. 2.6. Динаміка обсягів лісової продукції з одиниці площі лісових земель за 2000-2016 роки, грн/га

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України.

Пріоритетними напрямками розвитку побічного використання природних ресурсів лісових екосистем є вдосконалення організації традиційних видів побічного користування, які включають заготівлю і збір дикорослих ягід, грибів, плодів, лікарських рослин і технічної сировини, березового соку, розвиток сфери послуг сторонніх організацій, рекреаційна діяльність тощо [31].

На сьогодні відзначається позитивна динаміка здійснення лісовідновлювальних заходів. Проте, навіть попри позитивні зрушення, площа лісів на території нашої країни залишається недостатньою для становлення екологічної стабільності регіонів, а лісогосподарська діяльність характеризується високим рівнем інтенсивності господарювання та негативним впливом людського фактору на формування лісостанів. Тому в наш час актуальними залишаються питання розширення лісових площ шляхом організації їх відтворення та формування найбільш наближеного до природного

лісівництва, з урахуванням здійснення поступових та вибіркового рубок головного користування для раціонального використання природного поновлення лісостанів головних лісотвірних порід (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Площі відтворення лісів в Україні, тис. га

Показник	Роки							
	2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2016 до 2000, %
Створення лісових деревостанів	37,8	58,6	70,1	67,7	58,0	60,4	63,2	167,2
у тому числі садіння і висівання лісу	29,8	45,9	56,1	48,9	38,0	40,4	42,3	141,9
природне поновлення лісу	8,0	12,7	14,0	18,8	20,0	20,0	20,9	261,3
Переведення ділянок лісових культур у вкриті лісовою рослинністю землі	26,9	26,5	40,0	48,6	46,5	45,5	42,1	156,5
Переведення ділянок природного поновлення у вкриті лісовою рослинністю землі	5,2	7,8	14,8	15,8	14,2	15,3	14,8	284,6

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України.

Лісовідновлювальні заходи на лісових рубках та інших лісових землях щорічно покривають понад 60 тис. га. разом з тим, з огляду на значні обсяги загибелі лісів, вітчизняне лісокористування поки що не відповідає вимогам еколого-збалансованого.

Наявні відмінності в процесі розподілу лісових площ, які підлягають відтворенню, зумовлені не лише різними значеннями показника лісистості, а й різною площею природних зон України. До основних показників лісовідновлення відносять частку природного відновлення лісостанів. Застосування природного поновлення у процесі відтворення лісостанів забезпечує збереження біорізноманіття, призводить до зростання стійкості та продуктивності лісових насаджень. Ефективність використання природного

відновлення дає змогу зменшити загальні витрати на вирощування лісових культур та підвищення стійкості та зростання продуктивності лісостанів.

З огляду на цільове призначення лісових екосистем, типологічних умов їх функціонування та економічних характеристик в процесі забезпечення еколого-лісівничих заходів, лісовідтворення організовується за наступними пріоритетно-цільовими напрямками: лісоексплуатаційним, лісовідтворювальним, лісовідновлювальним, лісоохоронним. Проте, з метою становлення ефективного лісокористування також необхідно запроваджувати більш прогресивні та новітні методи й інструменти реалізації еколого-лісівничих заходів, які б враховували багатоцільове призначення лісових екосистем.

2.2. Оцінка еколого-економічної ефективності системи управління лісогосподарським землекористуванням

Проведений аналіз системи управління землями лісогосподарського призначення показує, що функції управління (в т.ч. й господарські) зосереджені в одного суб'єкта лісових відносин, а саме Державного агентства лісових ресурсів України, його регіональних підрозділів та підпорядкованих ним державних лісогосподарських підприємств. Тобто, можемо відзначити, що простежується невпорядкованість функціональних зв'язків в системі лісоуправління, а також невиразність реалізації функції контролю лісогосподарського землекористування. Окрім того, відповідальність за результативну реалізацію лісогосподарської політики неоднакова у розрізі органів влади, а тому для її ефективної розробки необхідний істотний обсяг погоджень, що в підсумку спричиняє значне зростання часових проміжків у площині прийняття управлінських рішень [8; 32; 35]. Однак, на нашу думку, господарські функції управління землями лісогосподарського призначення, що передбачають використання та відтворення лісових екосистем мають виконуватися компаніями на підприємницьких засадах, дозволяючи

забезпечити інструменти стимулювання щодо залучення інвестиційних потоків для цілей техніко-технологічного переоснащення, економічну відповідальність за реалізовані в процесі управлінської діяльності рішення.

Реалізація оцінювання результативності процесу управління лісогосподарським землекористуванням стає складнішою через питання відбору індикаторів та критеріїв аналізу такої доволі непростой та динамічної діяльності. Окрім того, проблема постає й щодо уніфікації та взаємоузгодженості таких індикаторів і критеріїв, оскільки частина показників носить вартісний характер, а інша частина – кількісне значення, або ж взагалі важко піддається і тим, і іншим обрахункам [20].

Одним з головних показників економічної ефективності управління лісогосподарським землекористуванням є обсяг продукції, робіт та послуг лісового господарства з одиниці площі лісових земель. Аналіз показників економічної ефективності використання земель лісогосподарського призначення засвідчив про процес екстенсивного лісогосподарського землекористування в Україні загалом та більшості регіонів зокрема. Вона заснована на освоєнні нових масивів стиглих лісів, вимагає невеликих інвестицій, але дає дуже низьку віддачу в довгостроковій перспективі і призводить до погіршення природних ресурсів лісових екосистем [63].

Така ситуація призвела до зниження загальної продуктивності лісових екосистем, погіршення якості та товарної структури деревини. На сьогодні, у середньому в Україні, на одиницю площі лісових земель показник заготівлі деревини сягає близько $2 \text{ м}^3/\text{га}$, тоді як у більшості країн Європи – 3–5, зокрема в Німеччині – 5, Польщі – 4, Франції – $3 \text{ м}^3/\text{га}$.

За допомогою кореляційно-регресійного аналізу нами було встановлено залежність між показниками, що характеризують ефективність лісогосподарського землекористування, та обсягами лісової продукції в Україні (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Значення коефіцієнтів кореляції та детермінації впливу певних чинників на ефективність лісогосподарського землекористування

Показники	Коефіцієнт кореляції (R)	Коефіцієнт детермінації (R ²)	Залежність від чинника
Ціна знеособленого кубічного метра реалізованої деревини	0,996	0,991	Дуже сильна
Площа рубок на 1000 га лісових земель	-0,613	0,376	Середня
Площа рубок головного користування на 1000 га лісових земель	0,897	0,804	Сильна
Заготівля деревини на 1000 га лісових земель	0,921	0,849	Дуже сильна
Заготівля деревини від рубок головного користування на 1000 га лісових земель	0,909	0,826	Дуже сильна
Капітальні інвестиції в лісову галузь в розрахунку на 1000 га лісових земель	0,980	0,960	Дуже сильна

Джерело: розраховано автором за даними Держстату України та Держлісагентства України.

Еколого-економічна характеристика використання земель лісогосподарського призначення України підтверджує існування тенденції до екологічно незбалансованого лісогосподарського землекористування, як в цілому по Україні так і на регіональному рівні, про що свідчать показники досліджуваних нами областей Карпатського регіону. Вибір Карпатського регіону для дослідження зумовлюється низкою специфічних еколого-економічних характеристик землекористування, зокрема: висока лісистість території, значення лісових екосистем для забезпечення екологічних, соціальних та економічних функцій територій, сприятливі ґрунтово-кліматичні умови для вирощування лісових культур.

Зокрема, останніми роками показники обсягів продукції, робіт та послуг лісового господарства в розрахунку на 1 га лісових земель за всіма областями (окрім Чернівецької, яка має вищі показники) сягають середньоукраїнських (рис. 2.7).

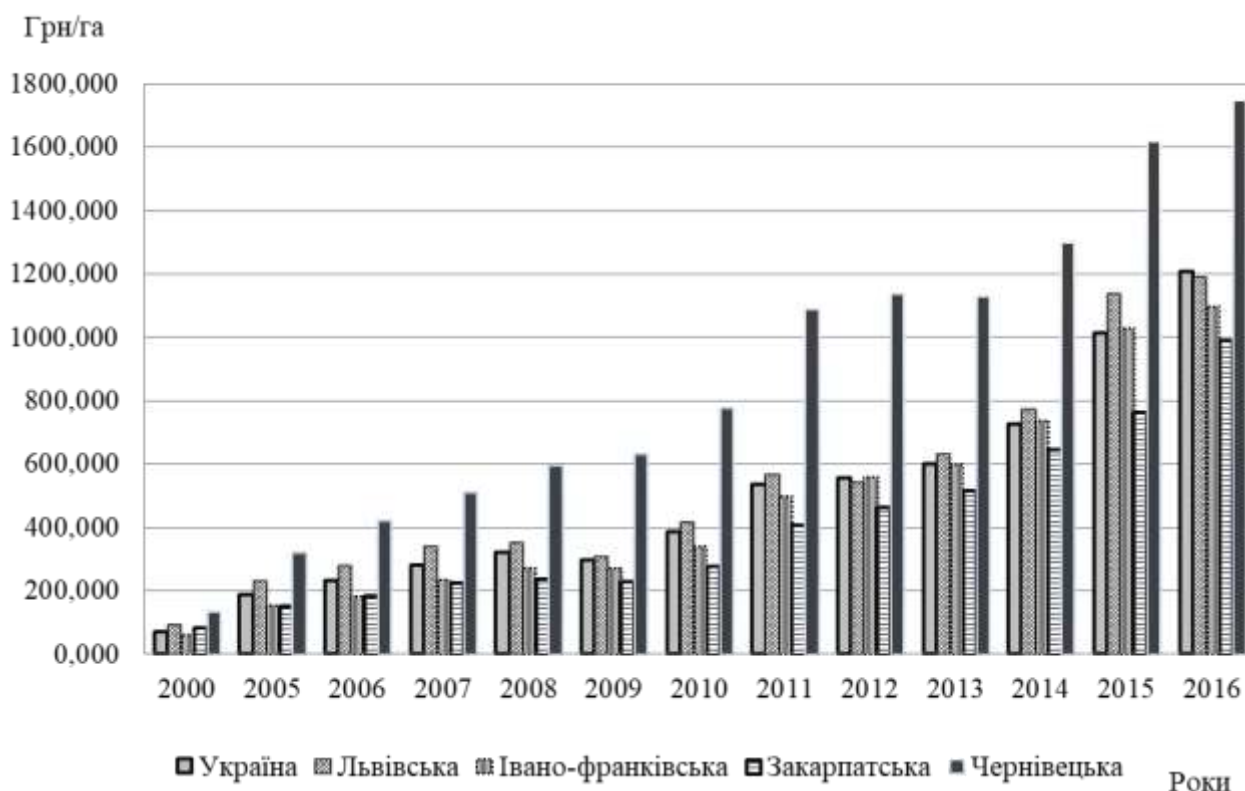

Рис. 2.7. Обсяг продукції, робіт та послуг лісового господарства в розрахунку на 1 га лісових земель (у гірських регіонах України за областями, 2000–2016 рр.)

Джерело: розраховано автором за даними Держстату України та Держлісагентства України.

Така ж ситуація спостерігається із показниками чистого прибутку на 1 га лісових земель. Зокрема, в середньому за 2010–2015 рр. у Чернівецькій обл. цей показник склав 59,7 грн/га, в Івано-Франківській – 33,5, Закарпатській – 24, у Львівській – 15,4 грн/га (рис. 2.8).

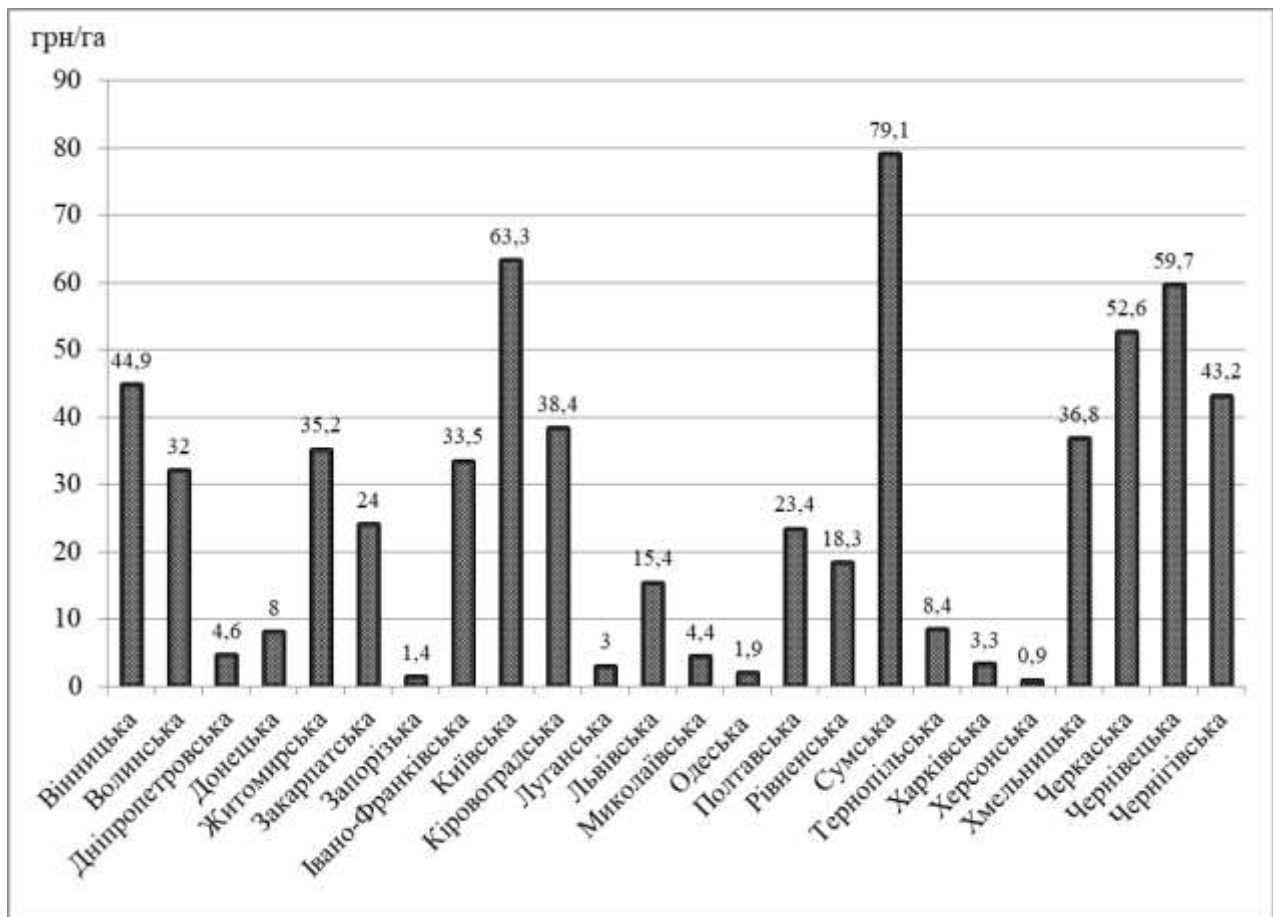

Рис. 2.8. Обсяг чистого прибутку від лісогосподарської діяльності в розрахунку на 1 га лісових земель, 2010–2015 рр.

Джерело: розраховано автором за даними Держстату України.

Це пояснюється інтенсивним лісогосподарським землекористуванням у Чернівецькій області, що обумовлено співвідношенням частки площ рубок лісу і загальної площі лісових земель (рис. 2.9), в т.ч. головного користування (7–9 га/1000 га порівняно з середньоукраїнськими – 2–3 га/1000 га) (рис. 2.10).

Проаналізувавши вплив економічних чинників на формування лісової політики, направленої на зростання кореневих цін, було визначено наслідки такої політики без урахування обсягів ідентифікованих ефектів. Варто відзначити, що для аналізу було використано метод порівняльної статистики, який характеризується наявністю певних обмежень. Перш за все, це ігнорування часового фактору (оскільки аналізувались статичні показники, а не динамічні) використання фіксованої ставки дисконтування, врахування лише чистої

конкуренції на лісогосподарських ринках, ігнорування інноваційно-технічного фактору протягом розрахункового періоду та незмінних виробничих витрат.

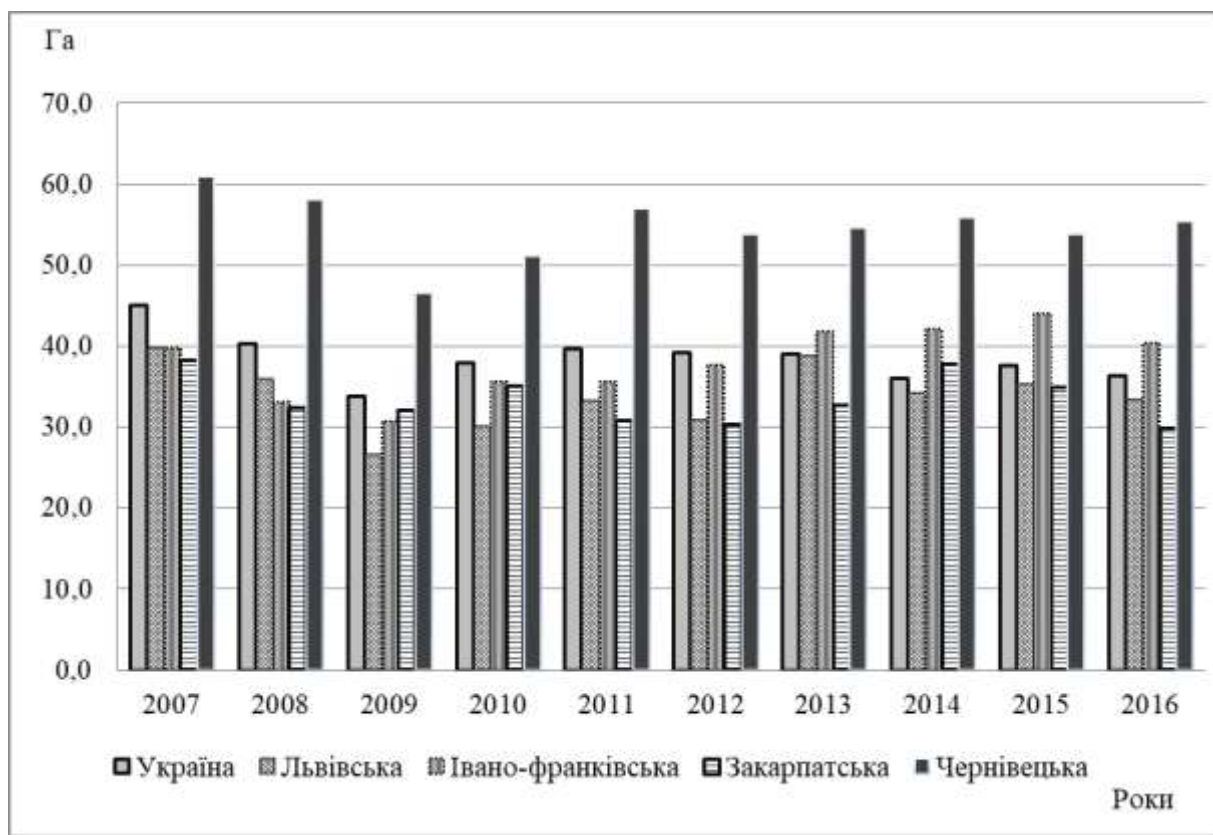

Рис. 2.9. Площа рубок лісу в розрахунку на 1000 га лісових земель (у гірських регіонах України за областями, 2000–2016 рр.)

Джерело: розраховано автором за даними Держстату України.

Відповідно ситуація спостерігається і за показниками заготівлі деревини, як від рубок формування і догляду за лісом так і рубок головного користування в розрахунку на 1 га лісових земель. Зокрема, середньоукраїнський показник заготівлі деревини сягає близько 2 м³/га, Чернівецької області більше – 3 м³/га, Івано-Франківської – 2,2 м³/га. Щодо показників заготівлі деревин від рубок головного користування в розрахунку на 1 га лісових земель, то середньоукраїнський показник дорівнює за останні роки близько 0,8 м³/га, Чернівецької області – 1,6 м³/га, Львівської – 1 м³/га, Івано-Франківської – 0,8 м³/га, Закарпатської – 0,6 м³/га.

Рис. 2.10. Площа рубок головного користування в розрахунку на 1000 га лісових земель (у гірських регіонах України за областями, 2000–2016 рр.)

Джерело: розраховано автором за даними Держстату України.

Характерною рисою існуючої ситуації є те, що у сфері лісогосподарського землекористування протягом попереднього століття не приділялося належної уваги аспектам, пов'язаним із економічною результативністю здійснюваних лісогосподарських заходів, а також усього ланцюга лісовідновлення. При цьому, масштаби ведення лісогосподарської діяльності на рівні країни забезпечувалися переважно завдяки вирубкам нових і нових площ первинних лісових ресурсів. Тому, за умови браку якісного відновлення лісів, а також піклування за землями лісогосподарського призначення і природними ресурсами, дотримання такої діяльності спричинило виснаженість сировинних баз та зниження ефективності лісогосподарського сектора.

Зайві фінансові витрачання на відновлення лісів через виведення лісових культур з економічної точки зору та з погляду лісівництва є цілком не виправданими. Зокрема, порядок рубок догляду у сфері лісогосподарського має доволі анахронічний характер, адже вони не забезпечують створення необхідного породного складу та сортиментів деревостанів, не збільшують

економічної віддачі лісових екосистем, а лише призводять до додаткових витрат, і тим самим не несуть в собі жодної резонності. Розв'язуючи завдання щодо покращання якісного стану лісових екосистем та збереження лісового фонду, необхідно осмислювати, що чільним аспектом є не форма володіння, а модель лісогосподарювання та система лісоуправління (так, у Швеції та Фінляндії ефективність лісогосподарської діяльності як державних, так і приватних майже рівна). Окрім того, рубки догляду майже не здійснюються лісовими господарствами на ранніх стадіях (освітлення, прорідження), і це тоді, коли вони вкрай вагомі, однак не є прибутковими. На жаль, наразі майже ніхто у повному обсязі не визначав економічний ефект від здійснення таких рубок догляду, поряд з тим, що він є доволі істотним, що зумовлюється трансформацією якісного стану деревних ресурсів у ході таких рубок.

Для прикладу, за 2016 р., який підтверджує загальні тенденції щодо використання земель лісогосподарського призначення, наводимо основні показники ефективності лісогосподарського землекористування в Карпатському регіоні (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Основні показники ефективності лісогосподарського землекористування в Карпатському регіоні (в розрахунку на 1000 га лісових земель), 2016 р.

Регіон	Обсяг продукції, робіт та послуг лісового господарства, тис. грн	Площа рубок всього, га	Площа рубок головного користування, га	Заготівля деревини, м ³	Заготівля деревини від рубок головного користування, м ³	Відновлення лісових екосистем, га
Україна	1207,4	36,3	3,3	2126,6	873,0	5,9
Івано-Франківська	1096,0	40,4	3,5	2410,4	898,2	4,6
Закарпатська	986,5	29,8	2,3	1825,8	593,0	5,0
Львівська	1190,3	33,4	4,6	2118,6	1079,7	6,3
Чернівецька	1745,5	55,4	7,8	3157,0	1624,7	8,5

Джерело: розраховано автором за даними Держстату України.

Нераціональне використання лісових ресурсів поступово призвело до надмірного накопичення стиглих й перестійних насаджень, що водночас зі зростаючим техногенним навантаженням зумовило погіршення санітарного стану та деградації лісових ресурсів [18, с. 38–39]. Такий стан лісокористування потребує збільшення обсягів санітарних та лісовідновних рубок. Більшість рубок в лісовому господарстві є нерентабельними, що ставить під питання провадження патентної плати за використання лісових ресурсів.

На практиці виникає ситуація, коли орган державної влади в лісогосподарській сфері виконує функції, які зумовлюють конфлікт інтересів. Згідно Лісового кодексу України [9], лісогосподарські підприємства володіють виключним правом заготовляти деревину, реалізовувати право власності на готову продукцію та вільно розпоряджатись доходами, отриманими від господарської діяльності. Суть конфлікту полягає, перш за все, в особливостях управління лісовими ресурсами у стані росту, якими володіє держава. У визначений час ці ресурси можуть бути вилучені з метою заготівлі та реалізації лісової продукції. Вирішення конфлікту можливо забезпечити шляхом розмежування тих функцій, які зумовлюють виникнення конфліктної ситуації [24]. Варто чітко розрізняти економічний та правовий аспект понять «деревина» (у стані росту перебуває у власності держави) та «лісові матеріали» (є власності суб'єктів господарювання).

Загалом сьогодні в Україні спостерігається складна ситуація, за якої стан лісових екосистем не відповідає еколого-економічним імперативам державної політики. Адже збалансоване використання земель лісогосподарського призначення забезпечується не лише процесами їх споживання, а й процесами відтворення, які разом складають основу для підвищення ефективності лісогосподарського землекористування. Слід наголосити, що Чернівецька область в Карпатського регіону має і найкращі показники щодо відтворення лісових екосистем (рис. 2.11).

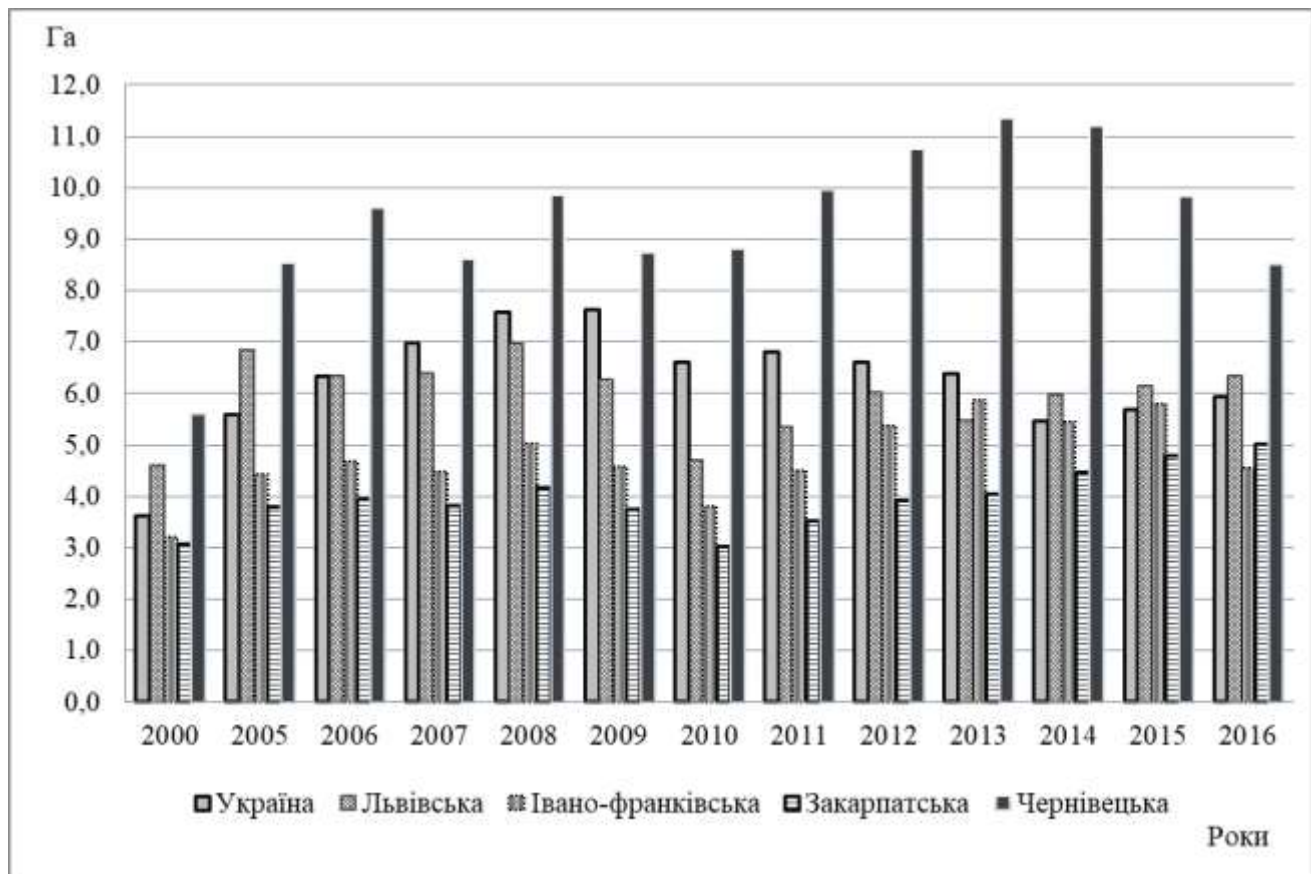

Рис. 2.11 Площа відтворення лісових екосистем на 1000 га лісових земель (у гірських регіонах України за областями, 2000–2016 рр.)

Джерело: розраховано автором за даними Держстату України та Держлісагентства України.

Структура управління землями лісогосподарського призначення, яка існує на сьогодні, досі функціонує переважно на централізованих засадах, які призводять до суміщення державних й господарських функцій з суттєво протилежними завданням, що негативно впливає на розвиток ринкових відносин в сфері лісокористування. Сучасна система управління орієнтована переважно на реалізацію суто галузевих завдань, які нерідко не відповідають визначеним загальнодержавним інтересам чи екологічним нормативам. Це зумовлює зниження темпів розвитку лісокористування, зменшується автономність регіональних та локальних організаційно-господарських структур, збільшується розрив між апаратом управління та працівниками лісу на місцях, зменшується ефективність реалізації управлінських рішень в сфері

управління землями лісогосподарського призначення, подолання фінансової нестабільності галузі та задоволення потреб у лісових ресурсах та забезпечення виконання лісами їх захисних функцій.

Централізована система управління землями лісогосподарського призначення зумовила зменшення ефективності усіх функцій лісокористування: планування, фінансування, регулювання, оподаткування, ціноутворення, землекористування. Такий підхід негативно вплинув на темпи розвитку лісоресурсної сфери, загальмував технічне переоснащення суб'єктів господарювання та розвиток соціальної інфраструктури. Досвід розвинених країн свідчить, що централізовану систему управління землями лісогосподарського призначення за кордоном вже визнали недоцільною та успішно відмовились від неї в процесі планування лісогосподарської діяльності [64].

Проте, варто зазначити, що система управління землями лісогосподарського призначення, яка базується на засадах централізованого державного управління, протягом перехідного періоду на території пострадянських країн частково себе виправдала. Перш за все, вона забезпечила збереження лісів від надмірної неконтрольованої реалізації неефективним господарствам. Також вдалось зберегти зв'язки суб'єктів господарювання всередині галузі з організаціями та відомствами, забезпечити робочими місцями спеціалістів, працівників соціальної сфери та культури. Отже, державне управління протягом перехідного періоду було виправданим, і система управління землями лісогосподарського призначення здатна була забезпечити увесь комплекс лісогосподарських заходів (лісовирощування, охорону й відтворенням лісів, дотримання екологічних нормативів, реалізацію лісозаготівельних функцій тощо). За умови значного дефіциту на лісові ресурси державне управління забезпечувало монополію держави, що давало змогу зберігати та розподіляти ці ресурси в межах норм експлуатації.

Варто відзначити, що чиста ринкова модель управління землями лісогосподарського призначення на сьогодні не може бути реалізованою в повному обсязі. Це зумовлено особливостями функціонування такої специфічної галузі як лісове господарство, недостатньо високим рівнем лісогосподарського потенціалу, високою часткою лісів екологічного спрямування, на землях де лісозаготівля не здійснюється взагалі, або здійснюється з суттєвими обмеженнями, довготривалим періодом лісовирощування (60-100 років) [8].

Попри це, сучасна система управління землями лісогосподарського призначення повинна трансформуватись з централізовано орієнтованої державно-адміністративної (яка повністю вичерпала себе на початкових етапах розвитку ринкової економіки на території нашої країни) на систему, яка б задовольнила потреби сучасних економічних відносин та інфраструктури, забезпечувала функціонування лісової галузі в сучасному економічному середовищі. Структура управління землями лісогосподарського призначення має стати ефективною заміною системі державного регулювання. З цією метою, в лісовому секторі економіки необхідні кардинальні структурні трансформації, оскільки сучасна форма управління не дає можливості реалізувати в повній мірі загальнодержавні інтереси.

Питання, які виникають під час розмежування чи поєднання в одному чи кількох суб'єктах господарювання декількох функцій (володіння, користування та управління землями лісогосподарського призначення), зумовлені тим, що власність на землю завжди визначала саму сутність суспільно-політично-економічних відносин. Коли мова йде про власність на землю, дослідники розрізняють окремо власність на земельні ділянки лісогосподарського призначення, а окремо – власність на ліс як природний ресурс. З іншого боку, набирає поширення точка зору, що в економіко-правовому аспекті об'єктом власності на ліс є лісовий біогеоценоз (лісоземельні угіддя, які включають до свого складу також землі, які непокриті лісом) [118]. В наш час, дослідники, які

надають перевагу становленню приватної власності на землі лісогосподарського призначення, зосереджують свою увагу на низькій ефективності державного управління у лісовому секторі. Оренда являється так званою проміжною ланкою в процесі становлення приватної власності на лісові землі. Безпосередня участь суб'єктів господарювання в управлінні лісогосподарськими землями здатна забезпечити використання лісів згідно з їх цільовим призначенням залежно від виду орендних відносин [14, с. 121].

На сьогодні в системі управління землями лісогосподарського призначення існує низка проблемних ділянок, основними з яких є нестача науково обґрунтованого інструментально-методичного забезпечення лісогосподарської діяльності, що зумовлено існуванням в сучасній системі управління землями лісогосподарського призначення різних форм власності на лісові ресурси (реалізовувати певні правовідносини можливо лише в рамках певних господарських організацій залежно від форми правоволодіння); а також неоптимальна функціональна структура та необґрунтованість у лісовій сфері. Причиною формування вищезгаданих питань є низка факторів: стрімкі та часто науково необґрунтовані зміни у нормативно-правовому забезпеченні лісокористування, ігнорування процесного підходу до управління землями лісогосподарського призначення тощо [5].

Нераціональний розподіл функцій управління землями лісогосподарського призначення нерідко призводить до їх дублювання, що зменшує ефективність та своєчасність їх реалізації. Для прикладу можна привести функцію забезпечення ефективного контролю за дотриманням екологічних вимог та обсягів запроваджених заходів з охорони, захисту та відтворення лісів. Зазначимо, що на сьогодні в Україні ефективність поточного контролю за здійсненням лісогосподарської діяльності перебуває на надзвичайно низькому рівні. Поточний контроль передбачає врахування зворотного принципу, іншими словами, в результаті виконання запланованих робіт визначається розмір відхилення від заданих вимірів та реальні результати

господарської діяльності. Якщо відхилення вище дозволених значень, то відбувається коригування за допомогою запровадження відповідних етапів поточного контролю.

В Україні функціонують такі економічні важелі у досліджуваній сфері:

- рента плата за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду [9];
- земельний податок за земельні ділянки, що входять до складу земель лісового фонду і зайняті виробничими, культурно-побутовими, жилими будинками та господарськими будівлями і спорудами [26];
- компенсація шкоди, заподіяну внаслідок самовільного зайняття земельної ділянки, використання її не за цільовим призначенням, ґрунтового покриття (родючого шару ґрунту) [60];
- відшкодування втрат лісогосподарського і сільськогосподарського виробництва при вилученні угідь [63];
- відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, заподіяних вилученням (викупом) та тимчасовим зайняттям земельних ділянок, встановленням обмежень щодо їх використання, погіршенням якості ґрунтового покриття та інших корисних властивостей земельних ділянок або приведенням їх у непридатний для використання стан та неодержанням доходів у зв'язку з тимчасовим невикористанням земельних ділянок [22].

Особливістю плати за спеціальне використання лісових ресурсів в Україні є знеособлений перерахунок суми плати до загального фонду державного бюджету та наступним централізованим фінансуванням галузі [73, с. 115].

Як відзначає проф. І.М.Синякевич, в Україні платежі за спеціальне використання лісових ресурсів застосовуються як інструменти податкової системи, виконуючи фіскальну функцію, тоді як повинні виконувати функцію ціни [7, с. 148-149].

Основним недоліком розподілу повноважень між суб'єктами управління землями лісогосподарського призначення є те, що згідно чинного Лісового

Кодексу України Державне агентство лісових ресурсів здійснює розробку та затвердження стандартів лісокористування, впливає на становлення напрямів лісової політики, і одночасно здійснює господарську діяльність в сфері лісокористування та забезпечує контроль за відповідністю своєї ж діяльності затвердженим стандартам, нормам та визначеним напрямкам лісової політики.

У випадку, якщо ВО «Укрдержліспроєкт» перейде у підпорядкування Міністерству екології та природних ресурсів України, це створить можливість вилучити структуру, яка створена з метою планування лісогосподарської діяльності та частково контролю за дотриманням планів зі складу Державного агентства лісових ресурсів України.

Таким чином, ВО «Укрдержліспроєкт» як незалежна організація отримає можливість більш об'єктивно оцінювати результат планування та реалізації лісогосподарської діяльності на території нашої країни.

Наступним кроком до вдосконалення управління землями лісогосподарського призначення є запровадження лісової сертифікації. З її допомогою можливо залучити до процесу управління незалежні національні чи міжнародні сертифікаційні органи. Запровадження лісової сертифікації в сфері вітчизняного лісокористування забезпечить перевірку результатів лісогосподарської діяльності на відповідність світовим стандартам галузі та загальним принципам сталого розвитку. На території розвинених країн сертифікація є добровільною процедурою, попри це лісокористувачі за власним бажанням ідуть на неї, що зумовлено вагомим впливом громадської думки та конкурентної боротьби.

Процес удосконалення управління землями лісогосподарського призначення передбачає організацію наступних заходів:

- відокремити функцію затвердження стандартів, планування та контролю за використанням лісів від функції здійснення лісогосподарської діяльності;

– відокремити функцію здійснення лісогосподарської діяльності від функції контролю за дотриманням встановлених планів розвитку лісокористування;

– удосконалити механізм попереднього громадського контролю (перевірка сформованих планів, стратегій та програм на відповідність громадським інтересам) та наступного контролю (за діяльністю державних лісових підприємств та об'єднань шляхом публікації звітів про їх господарську діяльність);

– запровадити положення лісової сертифікації, що дасть можливість забезпечити незалежний об'єктивний контроль та оцінювання результатів лісокористування. Також це створить умови для підвищення рівня довіри серед населення та відкриє шляхи на міжнародні ринки, які передбачають обов'язкову сертифікацію продукції.

Будь-яке управління реалізується для досягнення запланованих результатів. Результатом управління землями лісогосподарського призначення є насичення ринку визначеною кількістю асортименту лісової продукції за умови дотримання принципу безперервності лісокористування, забезпечення достатнього рівня якості лісових ресурсів та виконання ними екологічних й соціальних функцій. Сучасна вітчизняна система управління землями лісогосподарського призначення базується на контролі, організованому згідно принципу «від низу до верху» (від рівня окремої земельної ділянки до загальнодержавного регулювання), при цьому об'єктом контролю є процес дотримання встановлених норм, а не кінцевий результат. До складу інформації, на основі якої здійснюється контроль, відсутні показники ефективності управління землями лісогосподарського призначення, які включають загальні індикативні показники: економічну оцінку лісів, прогностичні показники розвитку земель лісогосподарського призначення, прогностичні й ресурсні моделі для розрахунку індикативних показників. Сучасний контроль зосереджений лише на зборі інформації щодо лісовпорядкування, яке не реалізується у встановлені

терміни, що призводить до зменшення ефективності методів такого контролю в ринковому середовищі, а його інформаційне забезпечення фактично підтримує екстенсивну модель лісогосподарського землекористування, що не враховує потреби ринку.

2.3. Ефективність використання природно-ресурсного потенціалу земель лісогосподарського призначення

Вирішення питань використання та збереження земель лісогосподарського призначення в Україні на сьогодні є одним з пріоритетних напрямів державної політики. Зазначена проблема тісно переплітається з потребами енергетики, екології, необхідністю технічної модернізації та структурної перебудови економічних відносин. Зазначимо ті показники, які вирізняють нашу країну серед інших країн Європейського союзу в сфері лісокористування та управління землями лісогосподарського призначення. Це відносно низький рівень лісистості території; місцезнаходження лісових площ у різних природних зонах, які суттєво відрізняються умовами лісовирощування та методами лісокористування; особливості використання лісового природно-ресурсного потенціалу; висока частка лісів (близько 50%), які мають важливе екологічне значення, а отже, характеризуються обмеженим режимом використання; висока частка заповідних лісів, яка в наш час постійно зростає; низька активність суб'єктів господарювання, що призвело до закріплення лісів за постійними лісокористувачами, ефективність господарювання яких часто недостатньо висока; значна частка лісових земель у зоні радіоактивного забруднення; більшість лісів України потребує додаткового догляду, оскільки являються штучно створеними; майже 0,5 млн га земель лісогосподарського призначення не передані в господарське користування, що провокує процеси, які погіршують якісний склад лісових ресурсів (самовільне вирубування, збитки внаслідок пожеж, хвороб, шкідників тощо); понад 400 тис. га

полезахисних лісових смуг характеризуються невизначеним правовим підпорядкуванням; сучасна матеріальна база наукових досліджень в сфері лісокористування не відповідає світовому рівню.

На сьогодні лісові ландшафти становлять приблизно третю частину всього природно-заповідного фонду нашої країни, що зумовлює їх важливе значення для забезпечення ефективного функціонування екосистем. Проте, наразі спостерігаються процеси, які призводять до появи осередків всихання лісів, до того ж, більшу частину земель лісогосподарського призначення займають малоцінні та похідні деревостани. Так, третина лісових площ розміщується у зоні радіоактивного забруднення, а отже, є виведеною з господарського обігу. Тому для досягнення збалансованого рівня лісистості територій (близько 19–20 %) потрібно розширити площу земель лісогосподарського призначення хоча б на 2 млн га. Ліси в Україні виконують переважно екологічні функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах [35].

Дослідження механізму ефективного використання природно-ресурсного потенціалу земель лісогосподарського призначення в Україні найбільш доцільно здійснювати в розрізі регіонів або економічних районів, оскільки лісогосподарські землі за складом, продуктивністю, рельєфом місцевості значно відрізняються між собою. Тому в розрізі економічних районів і спостерігається значна диференціація обсягів продукції, робіт та послуг лісового господарства (табл. 2.9). У 2017 р. найбільші обсяги продукції, робіт і послуг лісового господарства переважали в Поліському економічному районі (4181,1 млн грн).

Обсяг продукції лісового господарства тут перевищує аналогічний показник усіх інших економічних районів. Цей факт має стати важливою умовою диференціації інструментів національної лісової політики, особливо в частині стимулювання ефективності використання природно-ресурсного потенціалу земель лісогосподарського призначення у Поліському економічному районі.

Таблиця 2.9

Обсяги продукції, робіт і послуг лісового господарства за
економічними районами, млн грн

Економічний район	Роки				
	2013	2014	2015	2016	2017
Полісся	2068,6	2143,6	2379,8	3078,3	4181,1
Лісостеп	1836,3	1868,4	1930,6	2443,8	3569,6
Степ	441,3	424,2	448,3	398,1	483,3
Карпати	1283,0	4534,4	1478,8	1803,7	2408,5
Разом	5629,2	8970,6	6237,5	7723,9	10642,5

Джерело: розраховано автором за даними Держстату України.

Переважає більшість чинників, які гальмують розвиток лісокористування та економіки загалом, знаходиться в межах відповідальності лісогосподарської діяльності, направленої на організацію та забезпечення раціонального користування, охорони, захисту та відтворення лісів. Попри наявність унікального досвіду як державного, так і громадського управління землями лісогосподарського призначення, лісокористування нині потребує застосування інноваційних технологій та наукових досягнень, кардинальної модернізації засобів виробництва, оновлення всіх напрямів господарської діяльності. Збереження та використання земель лісогосподарського призначення стикається з проблемами, які з часом стають більш різноманітними та складними. Постійно змінюються стандарти управління, яким потрібно адаптуватись до зростання міжнародних соціальних, екологічних та економічних вимог, зумовлених зміною клімату, зростанням загрози загибелі лісів внаслідок пожеж, шкідників чи інших загрозливих подій [16].

Недотримання агротехніки вирощування лісових культур призвело до високого показника їхньої загибелі ще до переведення до складу лісовкритих земель. При цьому, потреба створених лісових культур в агротехнічних

заходах задовольняється лише частково. Крім цього, як в процесі створення насаджень, так і при подальшому їх вирощуванні необхідно звести до мінімуму втрати вуглецю в ґрунті при його підготовці до посадки і у фітомасі при рубках догляду. Також залишається значною частка загибелі лісових культур серед старших вікових груп, що спричинено зниженням обсягів робіт з догляду за лісом. За останнє десятиліття обсяги рубок догляду в молодняках (з метою освітлення та прочищення ділянок) зменшились вдвічі, при чому передбачається їх подальше скорочення, що призведе до зниження обсягів лісовідтворення, зменшення якості лісових ресурсів, продукційного потенціалу та стійкості майбутніх лісів.

Отже, інтегральною вимогою до організації управління землями лісогосподарського призначення має бути не лише ефективне вирощування лісів, а й їх охорона від шкідників, пожеж та інших загрозливих дій (табл. 2.10). Для цього потрібно підвищити раціональність використання фінансових ресурсів, які забезпечують реалізацію заходів, пов'язаних з лісовирощуванням, дотримуватись встановлених вимог щодо підвищення ефективності лісокористування, залучення передового досвіду, новітньої техніки й технологій та результатів наукових досягнень з метою формування єдиної політики розвитку лісогосподарської діяльності, як елементу господарського комплексу.

Таблиця 2.10

Захист лісових насаджень від шкідників і хвороб, тис. га

Показник	Роки					
	2005	2010	2014	2015	2016	2016 до 2005, %
Площа проведених робіт із захисту лісів від шкідників і хвороб	234,8	81,9	31,8	46,0	37,2	15,8
Біологічними препаратами	188,6	68,4	20,8	31,6	29,0	15,4
хімічними препаратами	46,2	13,5	11,0	14,4	8,2	17,7
Площа ліквідованих осередків шкідників та хвороб лісу в результаті проведення заходів та під впливом природних факторів	138,1	101,0	172,0	123,1	119,0	86,2

Джерело: розраховано автором за даними Держстату України.

Дані, наведені в табл. 2.11 відбивають тенденцію зміни лісогосподарських площ, обсяги яких були зменшені внаслідок впливу несприятливих факторів. Поряд з тим, істинна ситуація у даній площині істотно гірша, адже через брак відповідного догляду за молодим лісом роботи із його відновлення у переважній більшості епізодів носять безрезультатний характер.

Таблиця 2.11

Площа загибелі лісових деревостанів, га

Показник	Роки						
	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2016 до 2005, %
Площа загибелі лісових деревостанів	8908	12085	20864	17642	27768	19405	217,8
у тому числі від пошкоджень шкідливими комахами	388	860	1295	1181	1183	2332	601,0
від хвороб лісу	1278	3294	5632	6638	7258	5921	463,3
від несприятливих погодних умов	6421	6064	10113	5991	8350	8042	125,2
від лісових пожеж	696	1437	3127	2290	8564	1591	217,8
з інших причин	125	430	697	1542	2413	1519	601,0

Джерело: розраховано автором за даними Держстату України.

Як бачимо, лісовідновлення і лісорозведення є невід’ємною складовою зростання лісоресурсного потенціалу. Тому садінню лісу приділяється надзвичайно важливе значення. Воно передбачається головним чином на вирубках і землях після реконструкції малоцінних насаджень, що не відповідають умовам зростання.

Для забезпечення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу земель лісогосподарського призначення необхідно припинити екстенсивне ведення лісогосподарювання. Разом з тим інтенсивний розвиток лісової галузі стримують численні негативні чинники, насамперед, недостатнє правове і техніко-технологічне забезпечення, відсутність формування системи організаційно-просторових умов. Так, останніми роками майже припинилося будівництво лісовозних доріг цілорічного функціонування. Відсутність доріг спричиняє значне виснаження доступного для економічного використання природно-ресурсного потенціалу земель лісогосподарського призначення та підвищує ймовірність лісових пожеж. З огляду на це, необхідно інтенсивно

розвивати будівництво дорожньої мережі як орендарями лісових ділянок, так і місцевими органами влади [26].

Підвищити ефективність управління лісовими площами можливо завдяки досягненню збалансованого рівня взаємодії організаційно-правових, адміністративних, економічних та екологічних заходів тощо. За результатами аналізу ефективності управління лісокористуванням можна стверджувати про таке:

- відсутність раціонально обґрунтованої мережі лісовозних доріг призвела до надмірних вирубок лісового фонду уздовж існуючих доріг. Удосконалення цієї мережі дасть змогу ефективно здійснювати вивезення деревини впродовж всього року;

- спостерігається низький рівень залучення інвестицій. Нині більшість інвестування направлено на звичайну заміну чи ремонт застарілого обладнання, а процес впровадження новітніх екологічних та ресурсозберігаючих технологій лишається без належного фінансування, що разом з недоліками чинного законодавства у сфері лісокористування не дає змоги підвищувати ефективність господарської діяльності;

- зафіксовано значне відставання вітчизняного рівня освіти та науки від світового, що зумовлено відсутністю належного фінансування та застарілим станом матеріально-технічного забезпечення;

- система інформаційного забезпечення лісової галузі не відповідає сучасним вимогам збалансованого лісокористування.

Розвиток лісових відносин в Україні ще неповною мірою враховує складові збалансованого управління лісами на засадах поєднання заходів державного регулювання та ринкових механізмів. Необхідність розв'язання проблем лісової галузі також зумовлено: недосконалістю фінансового та економічного механізму розвитку лісового господарства в умовах бюджетних обмежень; зростанням техногенного навантаження на лісові екосистеми; відсутністю правових та економічних механізмів стимулювання впровадження

природозберігаючих технологій; недостатнім рівнем інформованості громадськості та еколого-просвітницької діяльності.

Землі лісогосподарського призначення найдоцільніше використовувати для поліпшення здоров'я населення, організації відпочинку, розвитку сфери рекреаційних послуг. З цією метою слід змінити цільове використання не лише земель лісогосподарського призначення, а й усього природно-ресурсного потенціалу. З огляду на це, нині гостро постала потреба закриття низки шкідливих підприємств і виробництв, які погіршують екологію земель лісогосподарського призначення й стан довкілля [64].

Зважаючи на виняткову важливість екологічного, економічного та соціального значення лісів, основними завданнями лісової галузі в Україні у сфері землекористування на сьогодні є [5; 44; 64; 83]:

- удосконалення системи інформаційного забезпечення лісового господарства, ведення державного лісового кадастру та обліку лісів, проведення лісовпорядкування, інвентаризації та моніторингу лісів на основі геоінформаційних технологій; системи контролю походження лісопродукції для забезпечення захисту ринку від незаконно отриманої деревини, забезпечення ефективного функціонування системи електронного обліку деревини; нормативно-правової бази, що регулює відносини у сфері лісового господарства;
- вирощування високопродуктивних насаджень з переважанням цільових лісоутворювальних порід;
- забезпечення сприятливих умов рекреаційного лісокористування без нанесення шкоди лісовому середовищу;
- розвиток державного, регіонального та відомчого контролю (нагляду) за станом земель лісогосподарського призначення;
- екологічно-орієнтоване ведення лісового господарства та комплексного використання лісових ресурсів;
- зменшення обсягів суцільної системи рубок, розширення обсягів проведення поступових та вибіркових систем рубок головного користування;

- розширене відтворення лісів, у т. ч. з максимальним використанням природного поновлення;
- розширення плантаційного лісового вирощування та створення біоенергетичних плантацій швидкорослих деревних порід;
- подальший розвиток лісової інфраструктури (будівництво і ремонт лісових доріг, мостів, підпірних стінок, гідротехнічних споруд);
- передача лісів, що перебувають у державній власності, крім насаджень лінійного типу, до сфери управління центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства тощо.

Якісно нова організація земель лісогосподарського призначення, зокрема розширення площ за рахунок сільськогосподарських угідь, які нині не задіяні в аграрній сфері, потребує дослідження доцільності залучення їх до лісосадіння та висівання, а також нинішнього складу власників і користувачів земель, придатності угідь до подальшого використання, визначення рівня засміченості, забрудненості тощо [30].

Впровадження вказаних заходів можливе за умови проведення інвентаризації. За її результатами буде отримано інформацію, яка ляже в основу створення комплексного підходу до організації робіт з охорони лісогосподарських земель, а також створить можливості для підвищення ефективності їхнього використання. Разом з тим слід впровадити систему моніторингу суб'єктів господарювання в розрізі галузей економіки та форм власності. Для забезпечення подальшого розвитку природно-ресурсного потенціалу та збільшення кількості робочих місць доречно буде забезпечити створення нових обслуговуючих підприємств та виробництв, які будуть забезпечувати підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу лісогосподарських земель. Насамперед, йдеться про створення закладів рекреаційної сфери (оздоровчих, лікувальних, спортивних, відпочинкових закладів) та сфери туризму.

Реалізація цих заходів надасть можливість збільшити площі лісів держави та поліпшити стан лісових насаджень; зберегти біологічне різноманіття лісових екосистем, у т. ч. генетичних ресурсів лісових порід; раціонально використовувати лісові ресурси; збільшити надходження інвестицій у лісову галузь; сприяти розвитку рекреаційної та туристичної інфраструктури, посиленню еколого-просвітницької діяльності тощо.

Розробка та впровадження науково обґрунтованих та раціональних управлінських рішень щодо використання природно-ресурсного потенціалу лісогосподарських земель в діяльності суб'єктів господарювання потребує забезпечення функціонування гнучких систем економічного стимулювання раціонального використання лісових ресурсів та лісових територій для досягнення збалансованості екологічного, економічного та соціального розвитку територій.

За результатами проведеного аналізу встановлено, що природно-ресурсний потенціал лісогосподарських земель України є доволі високим. Ефективність його використання безпосередньо залежить від виконання таких завдань:

- врегулювання відносин власності та оренди лісогосподарських земель, які входять до лісового фонду та лісів, що не мають такого статусу, а також дерево-чагарникової рослинності на землях інших категорій;
- чіткого розмежування функцій та повноважень органів державної влади на національному та регіональному рівнях, органів місцевого самоврядування у сфері земельних та лісових відносин, лісокористування на рівні суб'єктів господарювання;
- подальшого вдосконалення ринкових відносин у сфері лісокористування;
- удосконалення еколого-економічного механізму використання лісового комплексу для підвищення ефективності використання лісів та

розробки ефективної системи фінансування землевпорядних та лісогосподарських заходів;

– удосконалення системи управління лісокористуванням, проведення кадастрового та ринкового оцінювання лісових ресурсів, забезпечення збереження потенціалу лісових територій, захисту лісів, формування та розширення екологічної мережі тощо [30; 85; 96; 180].

Збільшення темпів використання природно-ресурсного потенціалу лісогосподарських земель за умови забезпечення збалансованого підходу до лісокористування не лише забезпечать зростання економічних показників діяльності, а й уможливить реалізацію лісоохоронних заходів, які сприятимуть підвищенню природно-ресурсного потенціалу лісогосподарських земель.

Розгляд державної політики у сфері лісокористування в якості цільових орієнтирів передбачає виявлення результатів від її запровадження у практичну діяльність лісокористувачів. У межах визначеної мети та згідно її орієнтирів результати впровадження положень державної політики у сфері лісокористування можна встановити доволі точно та виразити їх або у числовому вимірі, або ж у вартісному, також результати можуть бути встановлені тільки орієнтовні. Так, якщо вираховувати точні результати впровадження положень державної політики у сфері лісокористування, відповідно, це вимагатиме істотних затрат при застосуванні економіко-математичного моделювання та проведення спостережної діяльності. У разі, коли за мету виступає виявлення передбачуваних напрямів ймовірних трансформацій від запровадження положень державної політики у сфері лісокористування, тоді достатнім буде застосовування спрощених економіко-математичних моделей, а також якісного розгляду без визначення розмірів очікуваних результатів. Зазвичай, застосування спрощеного аналізу результатів запровадження державної політики у сфері лісокористування відбувається шляхом використання простих теоретичних моделей, що дають змогу оцінити та відобразити ці ймовірні наслідки. При отриманні результатів подібного

аналізу, їх можна використовувати в якості підґрунтя при формуванні доктрин альтернативних сценаріїв державної політики у сфері лісокористування, а також ґрунтового емпіричного моделювання (приміром, при моделюванні фронтального збалансування попиту та пропозиції у лісогосподарській сфері або ж при застосуванні економетричних методів моделювання) [6; 7].

Відповідно до цілей розвідки застосовують простий або ж складніший різновиди моделей. Реалізація простого якісного розгляду потребує формування концептуальної теоретичної моделі взаємовідношень між досліджуваними змінними, яка дає змогу виявити головні наслідки державної політики у сфері лісогосподарювання. Так само, при здійсненні комплексного системного дослідження потрібне проведення більш складного емпіричного аналізу, що окреслював би взаємовідношення між аналізованими змінними (еластичність попиту та пропозиції на ринку продукції лісівництва, співвідношення масштабів продукції лісівництва та ринкової вартості тощо), а також надавав можливість встановлювати розміри ймовірних результатів залежно від розроблених альтернативних сценаріїв державної політики у сфері лісогосподарювання.

Проведення теоретичного аналізу може здійснюватися без використання кількісних даних при виявленні взаємозв'язків між змінними. Поряд з тим, здійснення емпіричного аналізу потребує залучення усієї необхідної інформації та вихідних даних для комплексного дослідження результатів державної політики у сфері лісогосподарювання. Теоретичний аналіз здійснюється з метою витлумачення поводження системи, а емпіричні моделі використовуються задля підтвердження, або ж, навпаки, спростування правильності доктрини. Тобто, завдяки теоретичним моделям визначають змінні та співвідношення між ними, а завдяки емпіричному аналізу реалізують чергове ґрунтовніше дослідження здійснюваної державної політики у сфері лісогосподарювання. При цьому, два розглянутих види аналізу потрібні для повного та ґрунтового розгляду здійснюваної державної політики у сфері лісогосподарювання [19].

У разі, коли отримані неадекватні результати внаслідок здійсненого моделювання, це не є свідченням того, що проведений невірний аналіз вхідних даних. Адже за умови відсутності належних інформаційних джерел, наявності певних обмежень щодо часових меж, а також ресурсного забезпечення, деколи можливо одержати не досить ґрунтовні висновки. Проте, бодай наближена оцінка розмірів можливих результатів усе-таки може послужити основою при прийнятті оперативного політичного рішення. Окрім того, реалізація моделювання надає можливість встановити продуктивні ділянки здійснюваної політики, визначити її результати, а також напрями, де потрібно проводити ґрунтовніший аналіз [19].

Базуючись на теоретико-економічному моделюванні у лісогосподарській сфері можливо окреслити латентні результати. Адже при здійсненні розрахунків береться до уваги коренева плата за лісоматеріали та їх валовий запас, а також у розрахунку на 1 га, масштаби проведених лісівничих заходів, площі земель лісогосподарського призначення, періоди здійснюваних рубок тощо. Зазвичай, ціна деревини на пні формується переважно на основі ринкових її вартостей, адже іншою компонентою такої ціни виступають лісозаготівельні та виробничі витрати, які, своєю чергою, залежать від ступеня продуктивності праці, а також ефективності заготівельної діяльності у лісовій галузі. У цьому зв'язку, звісно, істотного значення набуває установлений рівень цін на деревину на пні, що в найкращому випадку має передбачати розмір лісогосподарської ренти та загальну вартість деревини на пні. Подібна встановлена вартість заохочуватиме суб'єктів лісогосподарювання до зростання продуктивності та результативності лісозаготівельної діяльності, а також сприятиме зменшенню виробничих витрат.

Вартість деревини на пні також справляє суттєвий вплив на формування інвестиційної привабливості, адже означає саме рівень залучених коштів у лісогосподарську сферу. Як свідчить міжнародні практики лісогосподарювання, вагоме значення при залученні інвестицій відіграє держава, що має змогу через низку преференцій щодо заліснення, чи то насадження молодняку тощо

сприяти формуванню підвищеної інвестиційної привабливості. Ще одним свідченням вище зазначеного є отримання низки соціально-екологічних синергетичних ефектів, зокрема насадження нових площ молодняку справляє вагомий позитивний зовнішній результат через забезпечення виконання лісом своїх корисних функцій, які нерідко складно або ж взагалі неможливо виразити у грошовому вимірі. Тому, навіть попри тривалий виробничий цикл вирощування лісових ресурсів, саме реалізація дієвої вітчизняної державної політики у сфері лісогосподарювання щодо системи ціноутворення, правильне встановлення рівня цін на деревину на пні, застосування низки державних преференцій, а також ефективна система фіскального регулювання галузі лісівництва, сприятиме істотному поліпшенню результатів лісогосподарювання у контексті дотримання засад сталого розвитку.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЛЯМИ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

3.1. Напрями розвитку інтегрованого управління в сфері лісогосподарського землекористування

Вирішення проблем раціонального використання земель лісогосподарського призначення визначається принципами економіки природокористування, які забезпечують процес поетапного впровадження механізмів підвищення ефективності використання природних ресурсів, забезпечення охорони і відновлення якісних характеристик земель, на яких ці природні ресурси знаходяться, збереження природного навколишнього середовища. Землі лісогосподарського призначення мають особливу цінність, оскільки характеризуються великою різноманітністю наявних природних та біологічних ресурсів. Для ефективного використання, захисту, охорони та відновлення лісових ресурсів необхідно розглядати ліс як екологічну систему, яка нерозривно поєднана з таким важливим природним ресурсом як земля.

Управління лісами з точки зору дотримання екологічних вимог особливо актуальним стає при використанні земель лісогосподарського призначення. Це лягає в основу збереження, відтворення лісів, їх охорону і захист при експлуатації незалежно від форми власності.

У зв'язку з необхідністю формування конкурентного середовища у сфері лісокористування та лісовідтворення, а також з метою посилення фінансової самодостатності лісових господарств актуалізується проблема інституціоналізації реформування відносин власності на земельні ресурси в лісовому господарстві та системи управління в сфері лісогосподарського землекористування в цілому.

В процесі реформування лісового господарства можливе формування великої кількості різноманітних сценаріїв подальшого розвитку галузі. Проте, жоден з них наразі не спроможний забезпечити швидкий позитивний ефект. Становлення сталого лісокористування – це тривалий та досить непростий процес, і це зумовлено низкою вагомих причин. До основних можна віднести: відсутність чіткої стратегії розвитку лісового господарства, особливості організації проведення самої реформи, які не враховують специфічні характеристики економічного механізму лісокористування, нестача вмотивованого кадрового потенціалу лісгоспів, фізично та морально застарілі основні фонди, бюджетне фінансування за залишковим принципом, що унеможлиблює нормальний перебіг реформ тощо. Попри усі перепони реформу було розпочато [48]. Для досягнення визначених цілей потрібно вирішити низку першочергових завдань та відшукати оптимальний розвиток сучасних проблем, з якими стикаються суб'єкти господарювання в лісовій сфері.

До переліку першочергових завдань входить [26]:

- економічна та правова класифікація функцій управління лісокористуванням, здійснення заходів з організації лісогосподарського виробництва та наукове обґрунтування розподілу виробничих, управлінських та контрольно-наглядових функцій між економічними суб'єктами;
- удосконалення регіональних систем лісокористування та організації ведення лісового господарства, що включає в себе організацію лісогосподарської діяльності на базі орендованих ділянок лісового фонду та реалізацію заходів засобами діючих лісгоспів, підрядних організацій на інших суб'єктів господарювання;
- розподіл повноважень щодо реалізації прав власності та користування між суб'єктами господарювання згідно критерію економічної ефективності бюджетного фінансування;
- урахування регіональних особливостей діяльності під час планування лісогосподарської діяльності та визначення джерел її фінансування;

- затвердження правил оплати результативних показників лісогосподарського виробництва та встановлення методів управління державною власністю;

- перенесення набутого позитивного досвіду існуючого інституту лісокористування до проектів нового Лісового Кодексу та іншої нормативно-правової документації.

Без урахування сучасної ситуації в лісогосподарській сфері неможливо забезпечити вирішення вищезгаданих завдань. На сьогодні у вітчизняній економіці сформувались два види господарюючих суб'єктів: лісокористувачі та лісгоспи. Навряд найближчим часом замість лісгоспів з'явиться принципово нова організація. Тому замість повного скасування лісгоспів та пошуків нових форм господарювання потрібно реформувати існуюче на сьогодні. Нині, в рамках лісових відносин, доцільно відділити лісогосподарське виробництво від організації управління землями лісогосподарського призначення та реалізації наглядових функцій.

Багаторічна практична діяльність деяких орендарів свідчить про їх спроможність виконувати більшість господарських функцій, які зараз знаходяться у лісгоспів. При цьому, суб'єкти господарювання здатні їх виконувати, проте виникає питання про пропорційне зменшення плати за використання лісових ресурсів. Зазначена модель комплексного лісокористування повинна стати основною для регіонів, які характеризуються розвиненістю орендних відносин.

Розподіл господарських та управлінських функцій в межах діючих лісгоспів неодмінно призведе до їх поділу на дві окремі структури з різними організаційно-правовими формами: до першої будуть входити лісгоспи (як державні унітарні суб'єкти господарювання) та лісництва (державні установи). Внаслідок такого поділу обов'язково відбудеться перегрупування трудових ресурсів, основних фондів, які включають в себе елементи транспортної інфраструктури та ніші засоби виробництва [49].

Перелік функцій лісгоспів (державних унітарних суб'єктів господарювання) включатиме окрім безпосередньо управління лісогосподарським виробництвом ще й наступні елементи [8]:

- реалізація робіт з організації лісового насінництва, здійснення гідромеліоративних робіт та інших в рамках здійснення лісогосподарської діяльності, раціонального використання земель лісогосподарського призначення, охорона та забезпечення захисних, водоохоронних, рекреаційних та інших функцій лісогосподарських земель;

- забезпечення рубок проміжного користування та інших видів рубок;

- організація охорони лісів від негативних наслідків непередбачуваних обставин (облаштування протипожежних бар'єрів, забезпечення нагляду за мінералізованими смугами та протипожежними розривами, розширення транспортної інфраструктури дорогами протипожежного призначення, забезпечення ремонту та утримання засобів зв'язку, залучення тимчасових трудових ресурсів, фінансування заходів протипожежної пропаганди тощо);

- захист лісових ресурсів від негативного впливу шкідників та хвороб (забезпечення лісопатологічного моніторингу, запровадження наземних заходів боротьби та біотехнічних заходів).

До функцій лісництв (державних установ) буде включено управління державною власністю та надання державних послуг:

- передача суб'єктам господарювання прав користування землями лісогосподарського призначення;

- забезпечення державного моніторингу лісових земель;

- організація державного обліку лісових ресурсів, внесення пропозицій щодо віднесення лісових площ до відповідних груп та категорій лісів, а також перенесення лісів з різних груп та категорій;

- удосконалення лісового кадастру;

- переведення лісових земель до складу нелісових та переведення земель лісогосподарського призначення до складу інших земель;

- забезпечення здійснення заходів з лісовпорядкування;
- надання інформаційних послуг щодо стану земель лісогосподарського призначення, забезпечення підбору ділянок залежно від виду лісокористування;
- надання консультаційних послуг суб'єктам господарювання.

В даний час формуються нові інститути взаємодії держави і приватного сектора, що отримали назву державно-приватного партнерства. Як відзначає М.Х. Шершун [48, с. 7–8] система користування та управління лісами може бути реалізована за допомогою державно-приватного партнерства у системі орендних відносин, коли держава і приватний бізнес однаковою мірою є рівновідповідальними за результати прийнятих рішень у сфері використання та відтворення лісів, що стане організаційною та економічною базою ефективного еколого-орієнтованого лісового менеджменту.

Зокрема, Мезеніна О.Б. [3, с. 38] вказує, що в сфері лісогосподарського землекористування стадії процесу державно-приватного партнерства можуть бути наступними: узгодження інтересів держави і бізнесу в користуванні та управлінні лісовими ресурсами (еколого-економічне обґрунтування); виділення пріоритетних напрямків лісокористування в програмних документах; формування ефективних проектів земле- лісокористування на підставі державних програм і укладання партнерських угод (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Логічна схема державно-приватного партнерства в сфері лісгосподарського землекористування

За дослідженнями Мезеніної О.Б. умови оренди необхідно розглядати як основну форму надання земельних ресурсів лісової галузі приватному сектору. Орендар на договірних умовах має право управління і користування земельними ресурсами, виконуючи всі господарські та виробничі функції, тоді як власник зберігає за собою право контролю за своїм майном і капіталом і створює нормальні умови для діяльності орендаря [93, с. 49].

Організація взаємодії суб'єктів земельно-лісових відносин щодо здійснення державно-приватного партнерства в сфері лісгосподарського землекористування наведена на рис. 3.2.

Рис. 3.2. Структурна схема взаємодії суб'єктів державно-приватного партнерства

Прийняття стратегічних рішень вибору організаційної структури пов'язане з проблемами ринкової невизначеності щодо недостатньої або недостовірної інформації, впливом численних факторів зовнішнього середовища, що визначає необхідність варіантності стратегічного вибору з можливих альтернатив [4; 14]. Оцінку умов організації ведення лісового господарства як виду економічної діяльності для конкретної території земель лісогосподарського призначення пропонується проводити методом проектних (розрахункових) макетів для організаційних структур, різних за правами надання земель лісогосподарського призначення в користування

(довгострокова оренда і короткострокове користування), джерелами формування доходів, формами комбінування виробництв, податковим режимам підприємств тощо.

Лісогосподарське виробництво повинно базуватись на виконанні визначених програм, які передбачають відображення стратегічних та тактичних завдань у розроблених проєктах виробничої діяльності, процес реалізації яких належним чином контролюється та забезпечується необхідними фінансовими, трудовими й іншими видами ресурсів.

До основних завдань підвищення рівня продуктивності лісогосподарської діяльності включають:

- забезпечення безперервності та циклічності виробництва з усіма наслідками, зумовленими такою організацією;
- створення та розширення транспортної інфраструктури, яка дасть змогу своєчасно виконувати завдання, пов'язані з відтворення та охороною лісів, вилученням лісових ресурсів та організації контролю; забезпечення переміщення персоналу та вантажів в умовах бездоріжжя для оперативного виконання визначених завдань;
- використання сучасних інноваційних технологій та світового досвіду організації виробничого процесу з метою підвищення продуктивності праці;
- забезпечення належним чином організованих робочих місць для тимчасового персоналу;
- організація співпраці з іншими суб'єктами господарювання та різних форм індивідуальної трудової діяльності з метою більш ефективного виконання спільних завдань.

Неймовірно важливим етапом управління лісогосподарською діяльністю є контроль та подальше регулювання. З огляду на тривалий процес вирощування лісів та їх значний вплив на природньо-кліматичні умови регіонів, належна організація контролю на усіх етапах лісогосподарської діяльності є запорукою ефективного відтворення лісових продуктів, виконання лісами їх соціальних та захисних функцій. Навіть сьогодні контроль за

лісогосподарською діяльністю здійснюється в рамках догляду за деревною рослинністю, яка являється основним об'єктом лісокористування. При цьому, активний контроль провадиться лише до певного часу (поки лісогосподарські землі не перейдуть до складу лісовкритих площ). Припускається, що надалі розвиток буде відбуватись самостійно, тому контроль не потрібен. Проте, практичний досвід свідчить про хибність такого припущення. Дедалі частіше виникає необхідність у розробці нових підходів до лісокористування та організації лісогосподарської діяльності.

На нашу думку, варто забезпечити належний рівень контролю протягом усього процесу відтворення, аж поки лісові ресурси не перетворяться в готову продукцію. Закордонний досвід свідчить, що з цією метою потрібно запроваджувати відповідні стандарти. Наприклад, стандарт на готову продукцію – це перелік кількісних та якісних показників, які використовуються для оцінювання параметрів насадження на кожному з етапів лісогосподарської діяльності.

Одночасно зі стандартами на готові об'єкти потрібно розробити та затвердити стандарти на технологічні процеси. Для виконання документом покладених на нього функцій, він повинен розглядати технології в якості сукупності та алгоритму визначених операцій, детально визначати склад, кількісні та якісні характеристики регламентованих робіт. Якісними характеристиками в даному випадку можуть бути абсолютні та відносні відхилення від планових параметрів. Стандарт на технології забезпечить процес передачі лісових земель в оренду, належне виконання разових робіт, організацію планування та контролю.

На практиці забезпечити впровадження зазначених стандартів можливо за умови організації належного наукового забезпечення та супроводу. Це дасть можливість лісогосподарським підприємствам регіону трансформувати свою діяльність у відповідності до принципів сталого лісокористування, забезпечити ефективність управління землями лісогосподарського призначення, вирішити

питання інвестиційної діяльності, покращити стан лісового сектору вітчизняної економіки.

Для прикладу, на території США дозвіл на використання державних лісових ресурсів можливо отримати виключно за умови участі в щорічних торгах. На таких торгах неодмінно визначаються обсяги заготівлі деревини та загальний обсяг лісогосподарських робіт [31]. Зазначений механізм дає змогу постійно підтримувати необхідний рівень конкуренції серед лісокористувачів, що зумовлює залучення до лісозаготівельних і лісогосподарських робіт суб'єктів господарювання з високим рівнем ефективності.

Сьогодні екстенсивна модель лісогосподарського землекористування призвела до погіршення якості лісових екосистем і через тривалий період обороту коштів не здатна створювати і підтримувати інфраструктуру. Це обмежує не тільки можливості економічного розвитку лісового сектору, але і інші сторони використання лісів, зокрема, рекреаційне використання, користування недеревними і харчовими лісовими ресурсами та можливості по боротьбі з лісовими пожежами. погіршує ситуацію те, що система управління лісовим господарством не використовує індикатори, безпосередньо пов'язані з вартісною оцінкою лісів. Історично склалось, що система планування і велика частина лісогосподарських нормативів на всіх рівнях не мають економічного обґрунтування [2].

Для отримання певного рівня розвитку системи управління землями лісогосподарського призначення вдосконалена методична послідовність дій по формуванню інвестиційного проекту з урахуванням можливостей використання різних методів державної підтримки для вирішення завдань розвитку землекористування (рис. 3.3) на основі врахування інтересів власника (держави), суспільства і користувачів земельними та лісовими ресурсами (табл. 3.1).

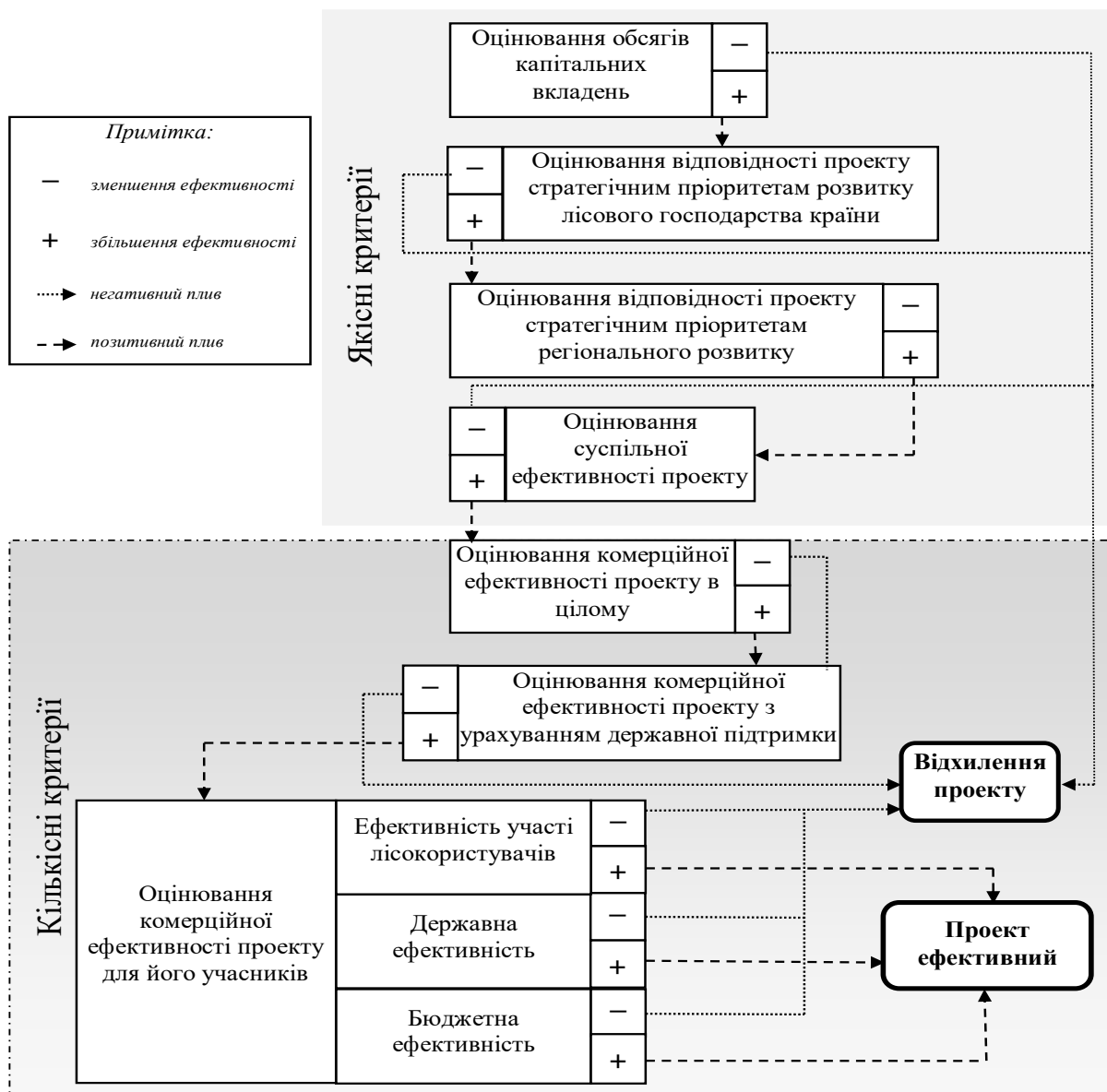

Рис. 3.3. Алгоритм оцінки ефективності інвестиційного проекту щодо відтворення лісових екосистем на землях лісогосподарського призначення

Вважаємо доречним розглядати інвестиційні проекти та орендні договори в сфері лісокористування як концесійну угоду, але з дотриманням певних умов. По-перше, використання лісових ресурсів за умови концесійної організації угод має передбачати пріоритетність інвестицій з огляду на їх об'ємні характеристики, час вкладення основного та оборотного капіталів у лісову інфраструктуру, вилучення ресурсів, що відбулось раніше, державні фінансові гарантії забезпечення приватного сектору для розвитку партнерських взаємовідносин між державою та бізнесом.

Таблиця 3.1

Стратегічні напрями стимулювання інноваційної та інвестиційної діяльності у сфері лісгосподарського землекористування (на прикладі Карпатського регіону)

Напрями	Стратегія стимулювання інноваційної та інвестиційної діяльності	
	I етап	II етап
1	2	3
Стратегічні цілі розвитку лісгосподарських підприємств на довгострокову перспективу	Збереження і відтворення лісів як сировинної бази, що забезпечує потреби економіки і населення деревною та іншою лісовою продукцією, і як найважливішого природо формуючого компонента навколишнього природного середовища на основі раціонального лісгосподарського землекористування	Формування лісової галузі, орієнтованого на використання інновацій, що забезпечують ефективність виробництва і конкурентоспроможність продукції, яка випускається шляхом активізації інвестиційної діяльності
Завдання розвитку лісгосподарських підприємств на довгострокову перспективу	Використання геоінформаційних систем і технологій (ГІС - технологій) для забезпечення інтенсивного, комплексного використання земельних і лісових ресурсів. Удосконалення технології інтенсивного відтворення лісів (в тому числі догляд за лісами). Підготовка висококваліфікованих управлінських, інженерних і технічних кадрів, підвищення кваліфікації та професійної майстерності	Активізація інноваційної діяльності підприємств лісового сектора економіки. Сприяння в підготовці висококваліфікованих наукових кадрів та інноваційних менеджерів
Заходи	Проведення землеустрою та лісовпорядкування на території Карпатського регіону. Впровадження сучасних високотехнологічних машин в області відтворення, охорони, захисту лісових і земельних ресурсів. Розвиток моніторингу земель і лісових масивів Карпатського регіону. Створення лісових плантацій в цілях прискореного вирощування товарної деревини заданих характеристик. Формування системи рекреаційних ділянок на території лісових масивів. Проведення лісовпорядкувальних, моніторингових, кадастрових і землевпорядних дій з впровадженням та використанням геоінформаційних систем і технологій (ГІС-технологій)	Формування стійкого партнерства лісгосподарських підприємств Карпатського регіону. Розробка нових перспективних видів продукції і послуг лісгосподарських підприємств Карпатського регіону .

Продовження табл. 3.1

1	2	3
Механізми реалізації	Субсидії по кредитах на реалізацію інвестиційних проектів. Субсидії по кредитах на сировину. Пільги по податках на прибуток і майно. Включення інвестиційних проектів Карпатського регіону до переліку пріоритетних інвестиційних проектів в галузі освоєння лісів. Створення особливої економічної зони із залученням коштів інвестиційного фонду країни	Гранти окремим дослідникам і науковим установам, створення технопарків у вищих навчальних закладах, венчурні фонди, сприяння в організації наукових альянсів з провідними розробниками продуктів і технологій тощо
Критерії для моніторингу реалізації стратегії	Обсяг рубок лісових насаджень з 1 гектара вкритих лісовою рослинністю земель лісогосподарського призначення; співвідношення вартості 1 м ³ деревини від рубок лісових насаджень і ставки плати за одиницю обсягу деревини, встановленої органами державної влади; обсяг платежів в бюджетну систему країни від використання лісів в розрахунку на 1 гектар земель лісогосподарського призначення; питома площа земель, вкритих лісовою рослинністю загиблої від шкідників і хвороб лісу; співвідношення площі штучного лісовідновлення та площі суцільних рубок лісових насаджень на землях лісогосподарського призначення; частка площі цінних лісових насаджень в складі вкритих лісовою рослинністю земель лісового фонду; частка територій рекреацій в складі земель лісогосподарського призначення; лісистість території; обсяг заготівлі деревини; рентабельність виробництва; обсяг інвестицій в основний капітал; частка вартості земель в структурі основних фондів лісогосподарських підприємств Карпатського регіону	Число організацій, що виконували науково дослідні роботи; чисельність дослідників; витрати на науково дослідні роботи; кількість поданих заявок на патентування; обсяг витрат на технологічні інновації, число організацій здійснюють технологічні інновації; рівень інноваційної активності організацій.

Забезпечити ефективну протидію нелегальній та корупційній діяльності в сфері лісокористування можливо шляхом використання новітньої методики встановлення концесійної плати, яка б ґрунтувалась на результатах оцінювання лісового доходу з кожного окремо взятої лісової ділянки, враховуючи обсяги таксаційних показників лісонасаджень, особливостей їх експлуатації та виду лісокористування на визначеній ділянці. Концесійна плата

стане результатом економічної взаємодії між державними органами та суб'єктами господарювання в рамках чинного законодавства з урахуванням фінансового зобов'язання концесіонера інвестувати кошти в соціально-транспортну інфраструктуру, яка забезпечує належний рівень лісокористування.

Створення та реалізація інвестиційних проектів в сфері лісогосподарської діяльності – це перспективна економічна модель приватно-державного партнерства, направлена на становлення раціонального лісокористування. Останні наукові праці зазначають необхідність організації та належного регулювання економічних відносин в сфері інвестування коштів в лісогосподарську діяльність, планування господарської діяльності в рамках в рамках законів та нормативно-правових актів з метою реалізації заходів державної підтримки суб'єкта господарювання шляхом запровадження пільг зі сплати митних та податкових платежів, плати за спеціальне користування природними ресурсами тощо [83].

Наступним етапом в практичній реалізації сучасних принципів управління виробництвом є вибір способу досягнення мети. Так як лісове господарство за своєю сутністю може бути умовно поділено на матеріальний і громадський види виробництва, підхід до управління ними не повинен бути рівнозначним. У матеріальному виробництві лісової продукції повинні бути чітко розмежовані і враховані виробничі витрати, понесені інвестором, а також його прибуток, в громадському – витрати, які зобов'язується нести держава як власник лісів і готове понести суспільство у взаємозв'язку з одержуваним прибутком, тобто зі здатністю лісів виконувати соціальні та захисні функції. При цьому слід мати на увазі, що чітких меж між цими двома видами виробництва не існує. Поряд з відтворенням лісових продуктів продукуються і використовуються функції лісових екосистем і, навпаки, не виключається практичне використання лісових ресурсів в лісах, що виконують певні соціальні та захисні функції [10].

Розвиток орендних відносин як одна з перспективних форм взаємодії державного та приватного сектору в сфері лісокористування вимагає об'єктивної оцінки та аналізу вітчизняного досвіду використання та охорони лісових ресурсів, планування ефективних напрямків такої взаємодії. Перевагою використання концесійної системи для організації відносин в сфері лісокористування є стимулювання розвитку ефективного приватного сектору, чого практично неможливо досягнути за умови орендних відносин. Ефективність запровадження концесійної системи безпосередньо залежатиме від вибору організаційно-правової форми та загального правового середовища, в якому юридичні особи здійснюють концесійну діяльність, джерела фінансування такої діяльності, раціонального розподілення отриманих доходів, повноважень концесіонера тощо [21].

Перетворення моделі функціонування системи управління лісогосподарськими землями, на нашу думку, повинно здійснюватися за умови взаємодії усіх елементів, які забезпечують досягнення поставлених цілей та враховують інституційні засади, систему управління, функції та напрями реформування (рис. 3.4).

Забезпечення ефективного використання лісогосподарських земель безпосередньо залежить від інституційно-правових засад, які формують режими власності, права, обов'язки та відповідальність власників земель лісогосподарського призначення та лісокористувачів, апарат, повноваження та функції державних органів управління та органів місцевого самоврядування, засади контролю та охорони лісових ресурсів, що визначають правила участі інших неурядових організацій та громадськості [13, с. 48].

Рис. 3.4. Структура інтегрованого управління землями лісогосподарського призначення

Оцінку умов організації ведення лісового господарства як виду економічної діяльності для конкретної території земель лісогосподарського призначення пропонується проводити методом проектних (розрахункових)

макетів для організаційних структур, різних за правами щодо надання земель лісогосподарського призначення в користування (довгострокова оренда і короткострокове користування), джерелами формування доходів, формами комбінування виробництв, податковим режимам підприємств тощо. Тобто господарські функції щодо використання та відтворення лісів мають забезпечувати організації на принципах підприємництва, що сприятиме залученню інвестиційних ресурсів для модернізації, економічній відповідальності за прийняті управлінські рішення. Власне, лісогосподарське землекористування повинно носити характер спеціалізованого інвестиційного проекту, реалізація якого контролюється, належним чином фінансується і забезпечується необхідними ресурсами [10; 19].

Таким чином, в умовах сучасних трансформаційних економічних процесів необхідно значно диверсифікувати форми тимчасового користування землями лісогосподарського призначення, щоб активізувати підприємницьку активність у сфері заготівлі та первинної переробки деревини. З огляду на це варто узаконити можливість імплементації у практику лісокористування наступних інституцій відносин власності на земельні ресурси, зокрема державно-приватного партнерства (орендних схем, концесійного режиму, угод про розподіл продукції, довірчого управління тощо). Тому необхідним є розробка інституціонального середовища взаємодії держави і приватного сектора, економічний аспект якого повинен базуватися на таких принципах, як добровільність, рівноправність, дотримання балансу інтересів учасників і терміновість їх відносин.

3.2. Удосконалення системи фіскального регулювання землекористування в лісовому господарстві

На сьогоднішній день існуюча система управління земельними ресурсами лісового господарства недостатньо ефективна, не відповідає сучасним вимогам

і не сприяє розвитку екологічної системи держави. В основному це відбувається через відсутність своєчасної та комплексної інформації, що є основою управління земельними ресурсами. Сотні тисяч гектарів лісу старіють, гниють на корені, заростають бур'янами, що крім втрати товарної цінності лісу, означає ще й підвищену загрозу пожеж, поширення хвороб. Разом з тим, наростаючі темпи промислового освоєння природних багатств, неминуче прискорюють процеси «збідніння» лісових масивів. Такого роду негативна тенденція зумовлює необхідність переоцінки ролі лісових ресурсів в забезпеченні темпів економічного зростання країни і життєдіяльності громадян [9].

В даний час внаслідок зростання збиткових лісових господарств України проблема пошуку фінансових джерел покриття витрат в сфері лісокористування набуває особливої актуальності. Умови розвитку сучасної ринкової економіки визначаються ефективністю створення рентних відносин як в ринковому ціноутворенні на земельні та лісові ресурси, розподілі чистого доходу, формах галузевого капіталу, грошового обігу, а також і в закономірності розвитку національної і світової економіки в цілому. Одне з важливих питань рентної політики в лісогосподарському землекористуванні – це урівноваження економічних інтересів між усіма суб'єктами господарювання. Сучасне складне економічне становище нашої держави потребує пошуку нових ефективних шляхів активізації соціально-економічного розвитку. Тому важливого значення набуває максимальне використання рентних відносин в лісогосподарському землекористуванні як національного надбання на благо всього суспільства. Вирішення зазначеної проблеми неможливе без удосконалення державного регулювання лісогосподарського землекористування, що займає важливе місце в структурі національної економіки. Це потребує подальшого розвитку економічної теорії ренти як важливого підґрунтя вдосконалення рентної політики, а саме: реформування механізму вилучення та розподілу ренти, підвищення ефективності використання вилучених у бюджети різного рівня рентних платежів з метою підвищення глобальної конкурентоспроможності та економічної безпеки національної економіки. Таким чином, дослідження

проблем удосконалення рентних відносин в лісогосподарському землекористуванні є актуальним та має важливе теоретичне і практичне значення.

На питаннях дослідження рентних відносин зосереджена увага багатьох науковців, що зумовило виникнення різних наукових шкіл з давніми традиціями. Серед представників класичної економічної теорії й неокласичного напрямку, передусім, можна виділити Ф. Кене, А. Маршала, Дж. Ст. Мілля, У. Петті, Д. Рікардо, А. Смітата ін. Історична спадщина теорії і практики ренти сформувала фундамент сучасної методології ренти: земельної, гірської, цінової, лісової, економічної та інших видів, а також сприяло становленню і розвитку рентних відносин. Концептуальні питання рентних відносин розглянуто у працях таких науковців як С. Барулін, Б. Кузик, І. Михасюк, Ю. Новіков, П. Саблук.

Окремі питання платності лісогосподарського землекористування, лісової ренти відображені в працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених як П.П. Гензель, О.І. Гуторов, Б.М. Данилишин, В.В. Зозуля, О.Б. Мезенина, М.М. Орлов, І.М. Синякевич, І.П. Соловій тощо. Однак рентні відносини в галузі лісокористування, проблеми податкових і неподаткових методів її вилучення розроблені недостатньо. Рентні відносини в лісогосподарському землекористуванні потребують удосконалення.

В Україні приблизно 80% щорічних фінансових потоків, які формуються у результаті використання її природно-ресурсного потенціалу, фактично не контролюються державою і не надходять до бюджетів, не будучи охопленими відповідними платежами. Використання наявних природних ресурсів в Україні має стати важливим джерелом одержання засобів для структурного та системного реформування економіки. Виснаження ресурсів стає однією з головних причин перегляду способів їх використання. Для подальшого розвитку лісового господарства країни необхідне формування сучасних рентних відносин і зміни фінансової системи, яка буде відображати ренту в ціні виробленого продукту і дасть на цій основі можливість формування певних

територіальних фондів для вирішення можливих соціальних та еколого-економічних проблем. Однією із суттєвих перешкод на шляху відтворення земельних ресурсів в лісовому господарстві України є недосконалий механізм функціонування та державного регулювання рентних відносин.

У зв'язку з цим зазначимо, що, незважаючи на різні підходи до трактування окремих видів ренти, сучасні дослідники визначають рентні відносини як систему економічних відносин між державою та суб'єктами господарювання з приводу отримання, розподілу та перерозподілу рентних доходів в умовах експлуатації (на правах власності чи господарювання) обмежених та різних за якістю ресурсів. При цьому механізм формування та вилучення ренти вважається важливим індикатором ступеня розвиненості ринкової економіки. Йдеться про те, що у високорозвинених країнах переважають податкові методи вилучення рентних доходів (роялті, податок суверена, спеціальні податки на прибуток видобувних компаній, диференційовані рентні платежі, земельний податок та ін.). Водночас у менш розвинених країнах поряд з податковими широко використовуються неподаткові методи вилучення ренти, зокрема угоди щодо розподілу продукції. При цьому регулювання рентних відносин не зводиться до управління процесом вилучення ренти. Ключову роль в системі такого регулювання відіграє механізм розподілу та перерозподілу рентних доходів, спрямований на реалізацію доходоформуючої, стимулюючої, ресурсозберігаючої, екологічної та інших соціально-економічних функцій [17, с. 19].

Деякі науковці вважають, що диференційований рентний дохід є проблемою при визначенні вартісної оцінки природних ресурсів. Проблема оцінки природних ресурсів стоїть перед вченими і практиками вже не один десяток років. Цілком очевидно, що якщо природні ресурси залучені в господарський оборот, то вони повинні бути оцінені. Від рівня точності оцінки стану природних ресурсів залежить дохід як підприємця, так і держави. Це завдання держави з точки зору підвищення прибутковості, а також з метою невиснажливого використання природних ресурсів в цілому і лісових зокрема.

У відносинах рентних платежів лісове господарство України відрізняється від інших природно-ресурсних галузей, перш за все, цей природний ресурс поновлюваний, що дозволяє державі при якісному рівні відтворення мати довгострокову перспективу екологічного та сировинного забезпечення. Суспільство в особі представників державної влади і управління, будучи одноосібним власником лісів в Україні, встановлює на державному рівні мінімальний розмір лісових податків, який може бути збільшений місцевою владою. Практика встановлення розмірів лісових платежів свідчить про відсутність теоретично обґрунтованих меж фіскального вилучення лісової ренти. Результати дослідження системи платності за лісогосподарське землекористування в Україні показують, що державні органи, вчені, економісти досі приділяють недостатньо уваги вирішенню проблеми кількісної оцінки природно-ресурсної ренти (включаючи лісову) [2, с. 57].

В сучасних умовах пошук шляхів підвищення ефективності лісогосподарського землекористування, відтворення вилучених лісових ресурсів є найважливішим завданням української економіки. Реалізація принципу платності використання природних ресурсів передбачає встановлення справжньої ціни лісу, яка визначається на основі рентної складової прибутковості від експлуатації лісових масивів на певній ділянці. У свою чергу, величина доходу держави визначається співвідношенням витрат і результатів від лісокористування і наявністю економічно обґрунтованої системи податків і інших платежів за вилучення лісових ресурсів. В основі такої системи повинні бути науково обґрунтовані розміри плати за лісогосподарське землекористування. Отже, державним органам влади при визначенні плати за ліс необхідно керуватися не тільки підприємницькою вартістю лісу, але і його корисністю для простих громадян. Це обумовлює необхідність вдосконалення регулювання податковими та неподатковими методами вилучення рентного доходу, отримуваного підприємцями в формі лісової ренти [7, с. 115].

У сучасній теорії рентних відносин поняття «рента» характеризується в основному по відношенню до проблем землекористування. Земельна рента – це економічна форма реалізації власності на землю у вигляді доходу, який створюється найманими працівниками, але привласнюється власником землі за її здачу в оренду. Засоби сформулювати визначення феномену «лісова рента» найчастіше містяться в літературі з економіки лісового господарства. Лісову ренту визначають як чистий дохід від використання лісових насаджень (деревостану) в момент рубки головного користування і розраховується для різних стадій отримання і реалізації лісової продукції в залежності від технологічного ланцюжка її руху до ринку. На нашу думку, в такому визначенні не розкривається вся складність об'єктивної економічної категорії «лісова рента», а особливо її формалізований зміст у вигляді лісового доходу [3, с. 109].

Проведене нами дослідження змісту наукових концепцій управління лісами на основі регулювання рентної складової доходу від лісогосподарського землекористування показало, що об'єктивні підстави до заперечення самої можливості введення в практику фіскального регулювання лісової ренти та лісового податку відсутні. Основним причинами застосування теорії земельної ренти в лісогосподарському землекористуванні є домінуючий вплив на фінансовий оборот рубки величини процентної ставки, в залежності від якої в більшому ступені варіюється і розмір земельної ренти, аж до негативної величини. Концепція безперервного і невиснажливого лісогосподарського землекористування виходить з визнання більшої значущості лісової ренти, ніж земельної ренти. В. Міщенко досліджуючи цю проблему, відзначав, що сама земельна рента, що залежить від довільно встановленої процентної ставки, займає всього лише несуттєву частину (від $1/5$ до $1/10$) від щорічно одержуваного в умовах безперервного невиснажливого лісогосподарського лісового доходу, який називають лісовою рентою [20, с. 20].

Дослідження методології і концепцій відомих вчених які найбільш конструктивно вирішують, на нашу думку, проблему утворення, вилучення і розподілу лісової ренти, систематизовано і наведено в табл. 3.2.

Моделі утворення ренти, їхні переваги й недоліки

Автор	Визначення ренти
Ф. Юдейх	лісова рента = валовий дохід – щороку сплачена заробітна плата й податки (включаючи відсотки з усіх зав'язаних в господарстві капіталів)
Ю. Хавар	чистий дохід, що припадає на одиницю ресурсу, який використовується, наприклад кубічний метр деревини
В. Сукачев	об'єкт управління і основного засобу виробництва в лісовому господарстві.
Т. Осадча	дохід, отриманий власником від використання лісових ресурсів
І. Янжул	чим вище загальний добробут народного господарства, тим вище лісова рента. Право власності на ліс має залишатися у держави, що володіє необхідними фінансовими і трудовими ресурсами
О. Врублевська	частина доданої у процесі природокористування вартості, на яку претендує власник лісу, потоки благ (властивості) якого залучаються поруч з іншими факторами виробництва
П. Пірс	поєднання земельного податку та лісової ренти як спосіб раціонального лісокористування.

Таким чином, дослідження різних концептуальних поглядів вчених на земельну ренту, її оцінку дозволило нам прийти до висновку, що лісова рента існує як об'єктивна економічна категорія, вона підлягає формалізації, тобто повинна бути визначена як економіко-правова форма управління лісовим господарством. На нашу думку, сутність поняття «рента в лісогосподарському землекористуванні» знаходиться в сукупному поєднанні лісової і земельної ренти, невіддільна від землі, характеризується нами як лісоземельна рента і розглядається як методологічна основа реалізації принципу платності і формування системи лісових відносин, а в їх складі – фінансових і податкових відносин в лісогосподарському землекористуванні. Це поняття, найбільш повно відображає суть і зміст рентних відносин в лісогосподарському землекористуванні.

«Лісоземельна рента» визначається як органічна єдність якісних характеристик лісової і земельної рент, що підтверджує невіддільність природою даних загальнонаціональних благ, взаємозв'язок державної форми

власності та механізмів невиснажливого лісогосподарського землекористування для забезпечення відтворення лісового фонду і задоволення соціально-економічних потреб суспільства.

Докази органічності «лісоземельної ренти» базуються на наступних положеннях: цінність лісу визначається цінністю земель, на яких він виростає, що істотно впливає на вартісну оцінку при плануванні і прогнозуванні промислового і побічного лісогосподарського землекористування; якісні та кількісні параметри лісоземельної ренти формуються в процесі реального лісогосподарського землекористування і є джерелом визначення податкової бази і прибутковості.

Лісоземельна рента виникає в процесі лісогосподарського землекористування в матеріальному вигляді. Її вартісна оцінка відбувається в процесі реалізації продукту лісогосподарського землекористування і залежить від попиту і пропозиції на ринку і ряду інших факторів (ринкових цін на фактори виробництва, трудомісткості, ціни праці, бонітету, рівня інфляції конкретного періоду) [20]. Однак самі по собі землі лісового фонду цінні як умови для створення та підтримки екосистеми. Економічна їх цінність проявляється в процесі експлуатації продукції лісових земель та отримання доходів. Частина цих доходів є загальнонаціональним надбанням і власник ресурсів – держава, на нашу думку, повинен вилучити їх у формі лісового податку або збору за користування продукцією земель лісового призначення.

Авторська позиція щодо нового поняття «лісоземельна рента» лягла в основу розвитку методології та розробки Концепції формування системи податків та інших обов'язкових платежів за користування лісовими і земельними ресурсами (рис. 3.5).

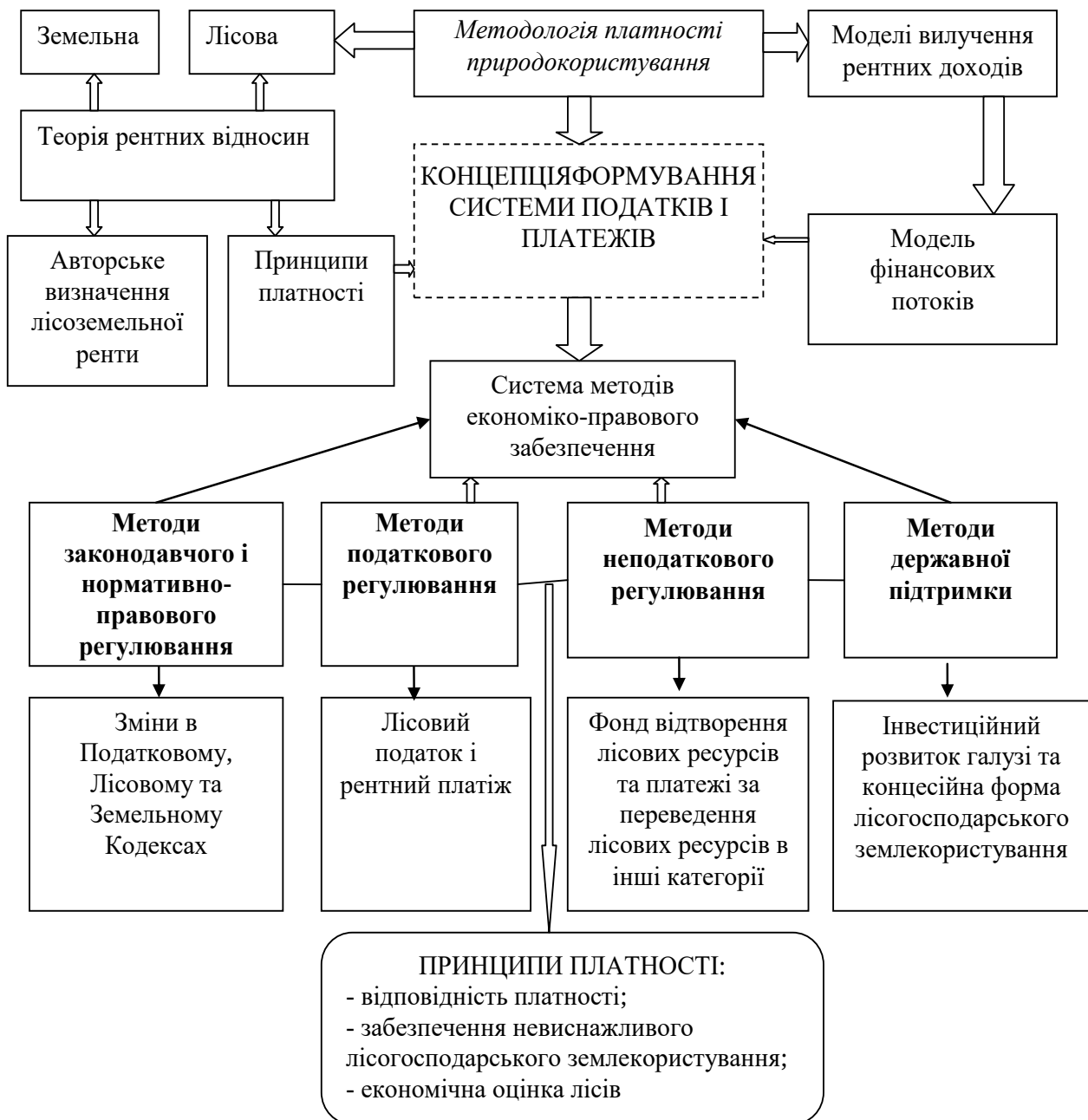

Рис. 3.5. Концепція формування системи податків та інших обов'язкових платежів за користування лісовими і земельними ресурсами

Сформована система лісогосподарського землекористування характеризується нами як витратне для держави ведення лісового господарства з нерегульованою системою платності, в тому числі вилучення земельної ренти. Однією з причин такого становища, на нашу думку, є відсутність ринкових регуляторів, найважливішими з яких вважаємо податки.

Проаналізувавши, на нашу думку, найбільш конструктивні науково-практичні концепції вчених, які вирішують проблему утворення, вилучення і розподілу лісової ренти, ми прийшли до думки щодо моделі рентоутворення, а саме: склад витрат, що включаються до розрахунку лісової ренти, повинен відображати не тільки витрати на фактори виробництва, а й супутні процесу вилучення лісових ресурсів витрат; з огляду на складність і трудомісткість розрахунку земельної ренти, доречним буде застосування закону вартості грошей у часі шляхом використання ставки дисконтування, а також необхідність точної кадастрової оцінки лісового фонду; відтворення і невиснажливості лісогосподарського землекористування можливі тільки під контролем держави. Лісова рента повинна бути відокремлена від інших платежів. Земельний податок і лісова рента повинні відображати економічний стан господарюючого суб'єкта з метою стимулювання виробничої діяльності [19, с. 30].

Однією з основних причин недостатнього рівня інвестиційного забезпечення відтворення лісоресурсного потенціалу на сьогодні є відсутність ефективної системи фіскального регулювання лісогосподарської діяльності. Збір (рентна плата) за спеціальне використання лісових ресурсів призначений для фіскального регулювання виробничих процесів в сфері лісокористування. Він провадиться за окремі види рубок і не застосовується, коли мова йде про використання земель лісогосподарського призначення.

Проаналізувавши динаміку надходжень від рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів (у фактичних цінах) з 1999 по 2015 рік, можна зазначити, що загалом спостерігається тенденція до зростання. У 1999 році обсяг надходжень до Зведеного бюджету України становив приблизно 44 млн грн, у 2002 – 58 млн, у 2008 – 213 млн, а у 2015 році – близько 853 млн грн (рис. 3.6).

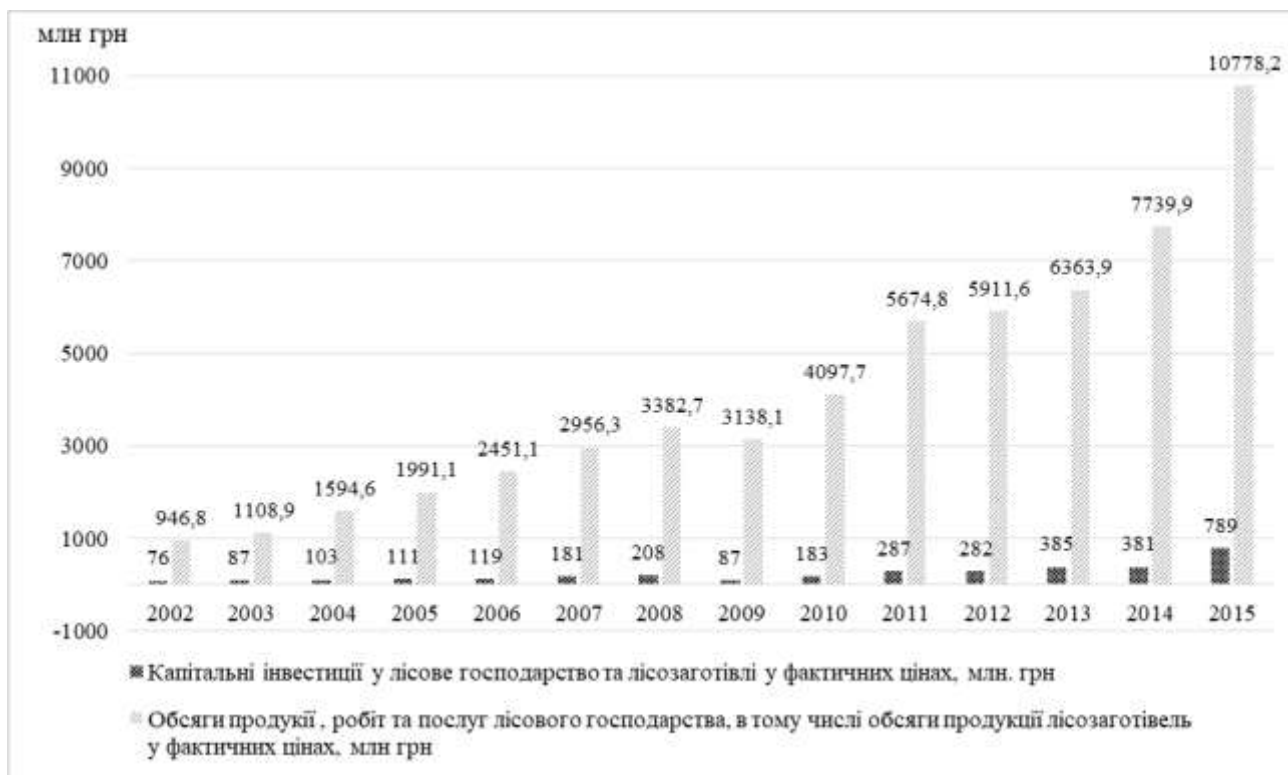

Рис. 3.6. Динаміка капітальних інвестицій у лісове господарство і лісозаготівлі та обсягів продукції, робіт і послуг лісового господарства, у т.ч. лісозаготівель, по роках, млн грн

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Частка рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів в складі загальної плати за спеціальне використання природних ресурсів протягом останніх п'ятнадцяти років коливалася в межах від 1,2 до 3,0 %, що підтверджує низький рівень надходжень від господарського освоєння лісоресурсного потенціалу нашої країни.

Збір (рентна плата) за спеціальне використання лісових ресурсів необхідно удосконалювати і розвивати не лише у напрямі диференціації нормативів плати, а й розширення бази оподаткування. Вже сьогодні можливо збільшити надходження до бюджету шляхом розширення переліку об'єктів лісогосподарської сфери, за використання яких з суб'єктів господарювання буде стягуватись плата.

Проте, на сьогодні значна частка земельного фонду нашої країни не підпадає під категорію спеціального використання, і як наслідок, не оподатковується належним чином (зазвичай, застосовуються гібридні чи квазіподаткові прийоми фіскального регулювання). Протягом 1999 – 2014 років динаміка номінальних надходжень плати за спеціальне користування землею до Зведеного бюджету України переважно була позитивною (окрім 2014 року, коли показник порівняно з попереднім роком знизився на 720 млн грн). Погіршення ситуації в 2014 році було зумовлено анексією Автономної Республіки Крим та окупації значної частини Донецької й Луганської областей, що перешкоджало фіскальним органам належним чином адмініструвати земельний податок на зазначених територіях (рис. 3.7).

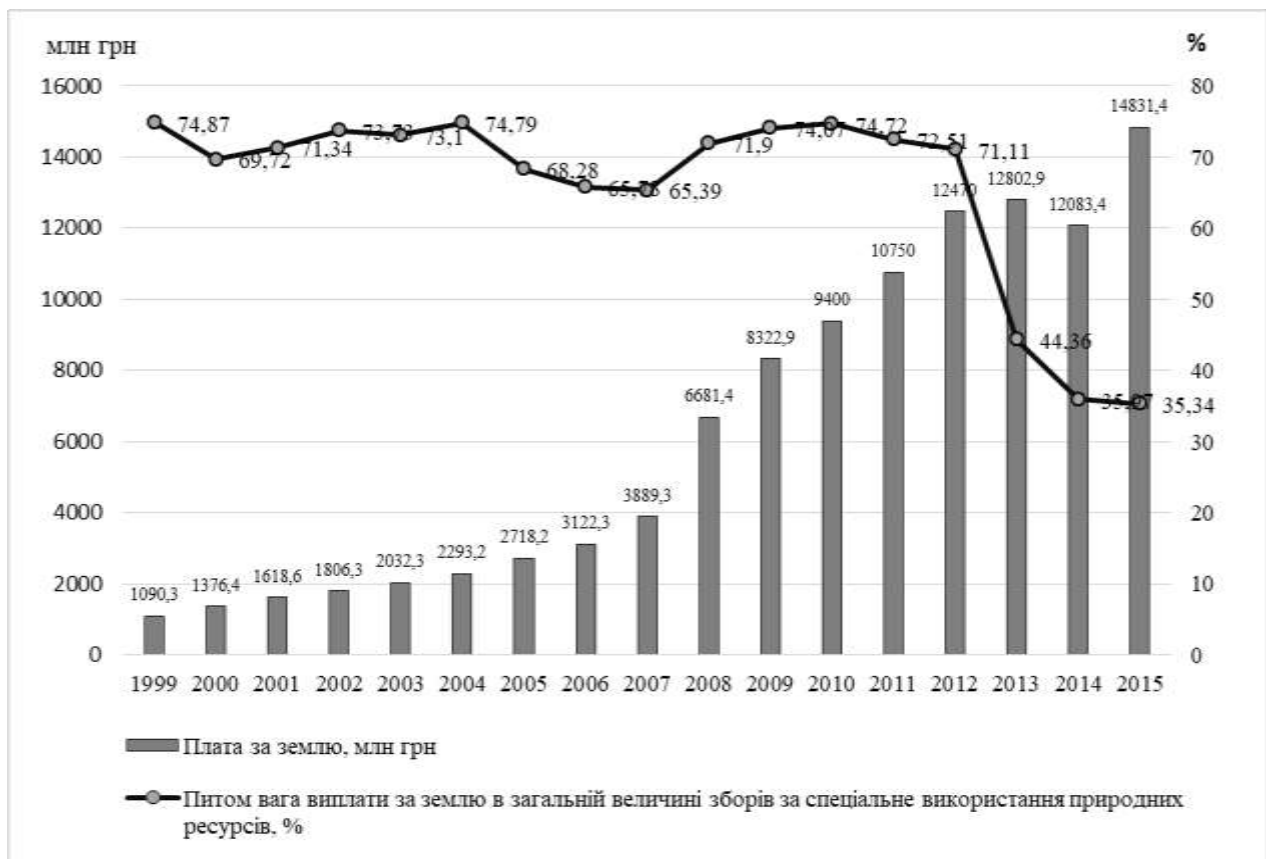

Рис. 3.7. Надходження плати за землею до Зведеного бюджету України та її питома вага в загальному обсязі зборів за спеціальне використання природних ресурсів, по роках

Джерело: розраховано за оперативними даними Міністерства фінансів України, Державного казначейства України, Державної служби статистики України.

На сьогодні функціонуючий в Україні механізм формування, розподілу та перерозподілу рентних доходів не забезпечує подолання негативних явищ та тенденцій в лісогосподарському землекористуванні, дозволяючи економічним суб'єктам безконтрольно виснажувати земельні ресурси лісогосподарського призначення та зменшувати базу оподаткування. Пріоритетним напрямом реформування економіки України в умовах її посткризового розвитку повинна стати активна діяльність української держави в напрямі реформування системи рентних відносин та подолання наявних інституційних бар'єрів в лісогосподарському землекористуванні. Одним з пріоритетних напрямів таких перетворень повинно стати створення прозорої системи оподаткування рентних доходів та ефективного механізму їхнього використання шляхом вилучення певної частини надприбутків у суб'єктів господарювання рентоутворюючих галузей [14].

Інструментом вилучення лісоземельної ренти пропонуємо вважати податок на 1 га земель лісогосподарського призначення, що розраховується як частка від кадастрової вартості цих земель. Наприклад в Німеччині, виходячи зі стандартної податкової вартості, фінансовий орган встановлює базу оподаткування, яка повідомляється також місцевій адміністрації. Зокрема процентні ставки, які застосовуються для визначення базису розрахунку прямих податків на стандартну податкову вартість земель лісогосподарського призначення, становлять для земельних ділянок лісогосподарських підприємств однаково 6 % від їх вартості.

Кадастрова оцінка земель застосовується як основа для формування економічної оцінки земель лісогосподарського призначення. Саме кадастрова оцінка призначена для визначення прибутковості земель лісогосподарського призначення. Варто відзначити, що кадастрова оцінка двох окремих земельних ділянок однакового розміру та однакової якості, з ідентичними показниками місцезнаходження та цільового призначення буде також однаковою, оскільки до розрахунку не приймається інформація про наявність чи відсутність в момент оцінювання лісових насаджень на будь-якій з ділянок. Лісові

насаджень оцінюються окремо, тому до кадастрової оцінки земель лісогосподарського призначення не включаються. Для цього необхідно є кадастрова оцінка земель лісогосподарського призначення, що базується на капіталізованому рентному доході (CI). Кадастрова оцінка земельної ділянки у грошовому вираженні рівна чистому капіталізованому доходу, який потенційно може бути забезпечений шляхом вирощування на земельній ділянці еталонних лісових насаджень, від початку проведення економічної оцінки та до невизначеного терміну в майбутньому, з метою забезпечення усіх видів лісокористування та лісогосподарського виробництва. У спрощеному вигляді визначення експлуатаційної цінності земельних угідь, коли мова йде про оцінку тільки деревостану, здійснюється за формулою:

$$CI = Q_T \times P - C_{rf} / (1+e)^T - 1, \quad (3.1)$$

Q_T – експлуатаційний запас деревини на корені у віці головної рубки, м/га;

P – ціна знеособленого кубометра деревини в попередньому році, грн;

C_{rf} – витрати на лісовідтворення, грн/га;

T – вік рубки головного користування, років;

e – коефіцієнт капіталізації.

Визначення заключних витрат здійснюється залежно від результатів оптимізаційних розрахунків перспективного планування розвитку та розширення виробничого потенціалу лісової промисловості, враховуючи сучасні потреби економіки в якісній деревині згідно встановленої номенклатури, наявних запасів деревини та обсягів фінансування заходів, пов'язаних з заготівлею, переробкою й переміщенням продукції до кінцевого споживача. Для визначення найгірших угідь формують їх перелік згідно спадного розміру її різниці. Чим нижче значення цієї різниці, тим меншими будуть загальні витрати на забезпечення процесів заготовки, вирощування та переміщення лісової продукції на певній території. Після цього розраховують потенційні обсяги заготівлі у більш ефективних районах. Заключним буде той

район, урахування показників якого в наміченому планом обсягу заготівлі дасть можливість забезпечити запланований рівень потреб.

Рентне регулювання лісогосподарського землекористування має передбачати дію системи нульових вилучень, тобто «нульова рента» повинна плануватися для лісокористувачів, діяльність яких здійснюється в найгірших умовах лісозростання. Тому процес встановлення податкових платежів, а також податкових пільг має вирішуватися індивідуально для кожного окремого об'єкта землекористування в лісовому господарстві.

Перехід на рентну систему оподаткування та передача природної ренти державі не знижує ефективність та стимули виробництва, є менш затратним в адмініструванні, більш соціально справедливим, оскільки перекладається не на кінцевого споживача, а на отримувача ренти. Економічний сенс сучасної рентної політики полягає не стільки в подальшому збільшенні податкових надходжень, скільки в розгортанні процесу інвестування рентних доходів на цілі модернізації технологічного розвитку та підвищення лісогосподарської ефективності землекористування. Йдеться про цільове використання рентних платежів, їх інвестування у лісове господарство, а також запровадження податкових пільг для тих економічних суб'єктів, які запроваджують прогресивні та ресурсозберігаючі технології, фінансують реконструкцію та модернізацію лісового господарства. Важливого значення набуває також актуалізація невикористаних потенційних можливостей системи рентних відносин, вдосконалення економічного механізму формування, розподілу та перерозподілу ренти, в тому числі шляхом реформування податкової системи, що сприятиме збільшенню надходжень до бюджетів різних рівнів та їхньому подальшому спрямуванню на цілі підвищення ефективності землекористування у лісовому господарстві.

Модернізація економіки, що започаткована, виходячи з оцінки сучасних тенденцій і реальних можливостей стане неможливою без модернізації природно-ресурсної сфери, без запровадження науково-обґрунтованої системи рентних відносин і приведення цієї важливої складової державної політики до

вимог ринку і сталого розвитку економіки. На основі рентних відносин створюватимуться сприятливі умови для раціонального використання економічного капіталу, природних ресурсів, більш вихідного вкладання коштів в різні види діяльності і через одержання певної віддачі, для підтримки необхідного рівня економічного зростання [17, с. 8]. Це досягатиметься, передусім, завдяки раціональній організації виробництва, підвищення ефективності перерозподілу одержаних рентних доходів, поліпшення використання інноваційних можливостей і адаптації галузевих структур природно-ресурсної сфери до системи міжнародного поділу праці. Але, слід мати на увазі, що модернізація природно-ресурсної сфери на основі удосконалення рентних відносин вимагає, перш за все, утвердження національної ідеології та розробки концептуальних засад стратегії, які б дали змогу збалансувати соціальні, економічні і екологічні фактори, визначити та забезпечити оптимальні вектори подальшого зростання, сконцентрувати національні зусилля для економічного прориву на базі не наздоганяючої, що мала місце за умов планово-регульованої економіки, а випереджаючої, конкурентноздатної економіки.

Рентні відносини в лісогосподарському землекористуванні, є своєрідним фактором вирівнювання лісогосподарської діяльності в різних природних і економічних умовах. Рентна система платежів має також сприяти вирівнюванню економічних умов господарювання. Важливою є реалізація ролі рентних платежів як регулятора інвестиційних процесів. Рентні платежі є одним з найважливіших інструментів фінансового забезпечення охорони і відтворення земельно-ресурсного потенціалу лісовому господарстві. Механізм платного лісогосподарського землекористування повинен постійно вдосконалюватись, особливо з погляду на перехідний стан економіки і специфіку одночасного введення платежів (зборів) за використання земель лісогосподарського призначення. Важливою складовою проведення ефективної рентної політики є формування розвиненої ринкової інфраструктури, створення повноцінних ринкових механізмів, передусім біржового ринку і засобів

державного регулювання цієї сфери діяльності. Формування системи рентного регулювання в Україні на базі платежів за використання земель лісогосподарського призначення, екологічного оподаткування та відповідних зборів сприятливих мобілізації й акумуляції фінансових ресурсів для здійснення ефективної природоохоронної діяльності та подальшого економічного зростання.

3.3. Інституціональне забезпечення системи управління інтенсивним лісогосподарським землекористуванням

Сьогодні перед вітчизняною лісовою галуззю все гостріше постає питання про необхідність відмови від моделі екстенсивного лісогосподарського землекористування. Перспективним напрямком вирішення проблеми може стати реалізація моделі інтенсивного лісогосподарського землекористування, яка базується на принципах сталого розвитку та стимулює раціональне лісокористування та лісовідновлення, що включає в себе догляд за молодняками, організацію комерційних рубок догляду та рубок стиглих насаджень.

Здійснення інтенсивного лісогосподарського землекористування передбачає реалізацію такої моделі економічних відносин, за якої лісокористування та управління землями лісогосподарського призначення направлене перш за все на отримання сортиментів, які характеризуються ринковим попитом. За умов сталого господарювання всі етапи господарської діяльності (зокрема, лісовідновлення, догляд за лісовими ресурсами, розширення інфраструктури) спрямовані на забезпечення максимальної ефективності виробничого процесу. При цьому, до лісокористувачів висуваються також вимоги, які регулюють вихід сировини (він повинен бути рівномірним) та дотримання встановлених екологічних норм [41].

Ефективне управління інтенсивним лісогосподарським землекористуванням можливо забезпечити лише шляхом використання

системного підходу до вирішення нагальних проблем. Використання системного підходу в лісогосподарській галузі дасть можливість суб'єктам господарювання та державним органам влади моделювати розвиток природних процесів в лісових екосистемах, визначати фактори впливу на їх поведінку, передбачати стан лісових ресурсів та проводити оцінювання господарської діяльності на різних рівнях.

Функціонування економічного механізму інтенсивної моделі лісокористування має відбуватись згідно певних принципів. Дані принципи визначають загальні пріоритети лісогосподарської діяльності з метою підвищення економічної ефективності інвестування в лісогосподарські заходи. Тривалість циклу лісогосподарської діяльності та значна кількість можливих операцій в лісокористуванні потребує не лише визначення поточного стану, а й стратегічного планування. Наприклад, для більшості лісових площ в зоні Полісся ефективним заходом підвищення якості лісових ресурсів, обсягів заготівлі та розвитку інфраструктури є рубки догляду.

Основні принципи функціонування економічного механізму інтенсивної моделі лісогосподарського землекористування визначені наступні:

- економічне оцінювання результатів здійснення усіх видів запланованих лісогосподарських заходів;
- планування діяльності на увесь цикл лісогосподарської діяльності з урахуванням показників економічної ефективності;
- врахування основних економічних чинників: поточного та прогнозованого попиту, рівня розвитку інфраструктури, обсягів витрат на реалізацію запланованих заходів;
- оптимізація лісогосподарського циклу для підвищення ефективності вирощування насаджень із цільовою породною й товарною структурою;
- урахування регіональних економічних умов господарювання;
- застосування економічних та правових стимулів трансформації бізнесу на шляху до інтенсивного використання та відтворення лісів.

Для реалізації визначених принципів доцільно використати технологічні рішення, які дадуть змогу сягнути необхідних результатів. Ці рішення повинні бути передбачені в державній політиці, аби органи державного управління лісогосподарською діяльністю та суб'єкти господарювання мали змогу застосувати їх в своїй роботі.

До таких технологічних рішень входить [59]: організація рубок догляду з метою підтримки деревостану на максимальному значенні поточного приросту та підвищення якості його товарної структури; планування заходів з економічного аналізу результатів здійснення лісогосподарських заходів та визначення економічної ефективності в довгостроковій перспективі; організація фінальних рубок із застосуванням методів та технологій подальшого відновлення при досягненні запланованого діаметра деревостану (при якому насадження визнається стиглим); удосконалення алгоритму здійснення лісогосподарських заходів для отримання необхідних сортиментів; розвиток транспортної інфраструктури шляхом рівномірного вилучення деревини під час рубок догляду та фінальних рубках; переформування молодняків шляхом запровадження рубок догляду високої інтенсивності; використання інструментів прискореного лісовирощування за допомогою посадкового матеріалу та насінневого фонду високої якості; організація контролю за лісовідновленням шляхом формування насаджень цільової породи; достовірне оцінювання вартості лісових ресурсів; урахування вимог, визначених системою сертифікації; запровадження природоохоронного планування з метою приведення лісокористування вимогам природоохоронних нормативів; здійснення лісової меліорації; урахування регіональних нормативів, які охоплюють особливості регіонального лісокористування.

Інтенсивне лісоуправління з урахуванням принципів сталого лісокористування передбачає здійснення довгострокового планування лісогосподарської діяльності (оборот рубки для хвойних лісів складає 80-100 років). Окрім цього, необхідно здійснювати не лише розрахунки обсягів рубок, а й визначати для кожної конкретної земельної ділянки комплекс

лісогосподарських заходів, спрямованих на досягнення запланованого економічного результату за умови збереження соціальної та екологічної цінності лісових ресурсів та лісових площ. Для наочного розуміння та врахування під час планування взаємодії різних компонентів природних систем (грунту, рослинності, води, тваринного світу тощо) рекомендується застосування ландшафтного підходу, який дає змогу вирішити наступні завдання [2; 41; 17]:

- визначити основні напрямки сукцесій деревостанів (зміни порід) на певній території;
- визначити ландшафтні умови та характеристики лісових площ, з якими прослідковується найбільший зв'язок ходу сукцесій деревостанів;
- розділити на групи згідно встановлених показників територію лісогосподарської діяльності, кожна з яких буде характеризуватись особливостями ходу сукцесій;
- для кожної зі сформованих груп визначити оптимальний набір цільових порід та забезпечити реалізацію лісогосподарських заходів, спрямованих на вирощування цільових деревостанів;
- забезпечити реалізацію лісогосподарських заходів, які засновуються на достеменно встановлених та прорахованих лісогосподарських й економічних наслідках реалізації даних заходів.

Особливого значення в процесі становлення інтенсивного використання лісів набуває стале лісовпорядкування, оскільки внаслідок реалізації лісовпорядкування формується та оновлюється таксаційна й картографічна інформація, яка є основою наступних розрахунків. Від повноти та відповідності фактичним показникам отриманої інформації про стан лісокористування залежить не лише якість планування лісогосподарської діяльності, затвердження лісогосподарських регламентів лісівництва, проектів освоєння лісових площ та визначення обсягів заготівлі деревини при різних видах рубок.

Інтенсивна модель лісокористування передбачає трансформацію усіх складових лісогосподарської діяльності: пріоритетів планування, акцентів

лісогосподарської діяльності в напрямку комерційних рубок догляду, визначення нових завдань для органів управління землями лісогосподарської діяльності. Для того щоб зобразити трансформації пріоритетів планування при новій системі, варто порівняти їх для чинної системи лісокористування та інтенсивної моделі (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Порівняння існуючої моделі лісовпорядкування та за умов інтенсивного лісогосподарського землекористування

Модель лісовпорядкування за інтенсивного лісогосподарського землекористування	Існуюча модель лісовпорядкування
Витяг максимального доходу як в цілому, так і на кожному етапі циклу «лісовирощування».	Отримання обсягів в натуральних показниках – обсяги розрахункової лісосіки, лісокористування та лісовідновлення.
Розгляд системи рубок догляду як ключового елементу підвищення вартості лісу і поліпшення інфраструктури	Наголос на суцільні рубки головного користування
Збереження екологічних і «соціальних» функцій лісу за рахунок ландшафтного планування	Збереження біорізноманіття за рахунок формування ПЗФ

Окрім цього, трансформується й інформаційна складова планування. Новий план впорядкування лісових земель включає в себе: стан земель лісогосподарського призначення та екосистем (структура земель, оцінка стану лісових насаджень та господарської діяльності); заплановані екологічні показники та економічні вимоги (рівень доходу з 1 га лісових земель, сценарії лісогосподарської діяльності); соціальні показники (обговорення перспективних напрямів розвитку лісокористування з представниками громадськості).

Суб'єкти господарювання лісової галузі, які здійснюють свою діяльність в умовах кризи лісозабезпеченості, прагнуть організувати інтенсивне лісокористування, проте на своєму шляху зустрічають багато труднощів. Їх спроби забезпечити стале лісокористування згідно встановлених екологічних нормативів та інших правил ведення лісового господарства, забезпечити

науково обґрунтовані та економічно доцільні рубки догляду, реалізувати ефективне лісовідновлення, практично не приносять позитивного результату.

Сформувати економічно ефективні та екологічно орієнтовані засади лісогосподарського виробництва в сучасних економічних реаліях можливо шляхом розробки та впровадження нових екологічних нормативів та процедур проектування. Дані нормативи покликані забезпечити екологічно та економічно доцільний алгоритм лісогосподарських операцій для організації заходів з лісовідновлення, рубок догляду та фінальних рубок, й одночасно забезпечити умови для прийняття оптимальних управлінських рішень як усіх рівнях лісогосподарського виробництва. Рубки догляду варто планувати на весь період розвитку лісокористування з урахуванням розрахункових кількісних та якісних показників деревостану. У зазначених екологічних нормативах повинні бути передбачені усі основні складові розрахунку економічної ефективності лісогосподарської діяльності з урахуванням регіональних особливостей (лісорослинних умов господарювання та технологічних рішень, які базуються на моделях природної динаміки лісокористування та засадах економічного планування використання лісових ресурсів) [18].

Суттєвих змін потребують нормативи, які регулюють проведення рубок догляду, які наразі не спроможні задовольнити економічно доцільний рівень догляду за лісовими землями та формувати лісові насадження, які характеризуються бажаним рівнем виходу необхідних на ринку сортиментів. Нормативи рубок догляду крім показника інтенсивності вибірки також повинен передбачати прогнозовану швидкість лісовідновлення та зміну середнього діаметру лісонасадження внаслідок рубки. Окрім цього, нормативи повинні регулювати кількість прийомів, терміни їх реалізації та розрахунок показників за кожним з прийомів (обсяг деревини в рубці, товарність та грошове вираження її вартості).

Також перегляду та удосконалення потребують економічні нормативи регулювання лісогосподарської діяльності. Становлення інтенсивної моделі лісокористування неможливе без належного розрахунку основних показників

діяльності на основі довгострокових моделей господарювання з урахуванням аналізу економічної ефективності лісокористування [41]. Іншими словами, необхідно відмовитись від сортиментних і товарних таблиць, які базуються на ГОСТах, та перейти на більш сучасні моделі господарювання, які здатні забезпечити належний рівень господарювання. Нові моделі повинні враховувати вартість сортиментів та забезпечити їх оптимізацію залежно від умов здійснення лісогосподарської діяльності.

Комерційні рубки догляду мають потрібний економічний ефект. Перш за все, в суб'єкта господарювання у розпорядженні з'являється ліквідна деревина, яка характеризується певною вартістю. Також, за умови науково обґрунтованої організації рубок відбувається приріст деревини майже в 1,5-2 рази. Окрім цього, (і це не менш важливо) щонайменше в 6 разів зростає вартість лісових ресурсів, що зумовлено зміною питомої ваги сортиментів в деревостані, зростання якісних характеристик пиловника. (Для прикладу, станом на сьогодні середній показник виходу пиловника – близько 20 %, в той час як в Швеції цей показник складає майже 65 %). Це зумовлено тим, що на території Швеції, згідно нормативів, існує 5 градацій різних колод, а їх вартість коливається приблизно в 2,5 рази [14]. Наразі вітчизняний пиловник зазвичай відповідає найнижчій, а отже, й найдешевшій категорії. Науково обґрунтовані рубки догляду дадуть змогу не лише підвищити обсяги лісозаготівлі, а й позитивно вплинути на якість різних колод.

Урахування особливостей умов рубок догляду в Правилах поліпшення якісного складу лісів в якості відправної точки цілком логічно використовується поєднанням типів лісу і класу бонітету, однак це не передбачено в основному тексті зональної лісотипологічної специфіки, що зумовлює появу протиріччя під час оцінювання пріоритетності зазначених характеристик. Також варто зазначити, що шаблонний підхід до оцінки лісових ресурсів призводить до зменшення інтенсивності рубок догляду. А процесі формування нових нормативів прослідковується спроба досягнути достатньої простоти в оформленні документа та одночасне урахування різноманіття умов

лісовирощування. Проте, навіть для одного Карпатського регіону це є дуже непростим завданням.

Як наслідок, орендарі та органи державного контролю вимушені як і раніше звертати більше уваги на обмеження вилучення деревини, а не на характеристики запланованого розрідження цінних лісових насаджень. А це зумовлює появу високого рівня суб'єктивізму в процесі оцінювання доцільності запланованих обсягів рубок догляду, що призводить до виникнення конфліктів інтересів та переміщення лісових відносин в тіньовий сектор економіки.

З огляду на виснаження запасів стиглих та перестійних насаджень, що притаманне сучасному стану лісокористування на території України, перспективним напрямом підвищення прибутковості використання земель лісогосподарського призначення може стати розширення рубок проміжного користування (комерційних рубок догляду), які будуть засновуватись на інтенсивній моделі господарювання, що забезпечить вагоме зростання цінності лісових запасів головного користування. Досвіт вітчизняного лісокористування свідчить, що скорочення обсягів лісового запасу головного користування може бути частково компенсований шляхом збільшення крупності сортиментів. Проте, нормативно-правова база, яка регулює лісогосподарську діяльність, створена для принципово іншої моделі лісокористування та не передбачає урахування поточних економічних ефектів, тому що орієнтована виключно на кінцевий результат. Чинна модель лісокористування передбачає, що всі заходи, які здійснюються протягом життєвого циклу насадження, спрямовані на підвищення економічної ефективності головної (кінцевої) рубки. Цей підхід хоч і заслуговує на увагу, оскільки використовувався протягом тривалого часу, проте в сучасних економічних реаліях екстенсивна модель господарювання є наслідком недостатньо розвиненості транспортної інфраструктури та управління землями лісогосподарського призначення.

Важливим аспектом підвищення ефективності реалізації інвестиційних проектів з інтенсифікації лісогосподарського землекористування є вибір проектної території. У зв'язку з цим нами систематизовано критерії, яким

повинні відповідати проектні земельні ділянки [2; 21; 41; 73]:

- структура земель лісогосподарського призначення потенційної для освоєння території та прилеглої до неї, а також еколого-економічні характеристики лісових екосистем, наявних на ній (вікова структура, бонітет, породний склад і т. д.);

- можливість виконання вимог деревообробного підприємства з постачання сировини на перспективу (визначити, яку краще на максимально тривалий термін) за такими позиціями: а) деревина, б) динаміка обсягу поставок (по роках), в) товарна і сортиментна структура продукції, що поставляється (параметри пиловника, фанерного кряжа, балансів та ін.);

- мінімізація циклу лісовирощування з необхідними параметрами деревини (з урахуванням природно-кліматичних і географічних умов);

- мінімізація витрат на лісовирощування та догляд за лісовими екосистемами;

- наявність розвиненої інфраструктури (в т.ч. транспортної) або потужностей для її розвитку;

- технічна оснащеність підприємства, що дозволяє приступити до реалізації проекту;

- перспективи екологічного розвитку території, що приймаються учасниками проекту, в тому числі зі створення об'єктів ПЗФ, збереження біорізноманіття;

- наявність нормативно-правової підтримки розвитку проекту;

- наявність освітнього, наукового та інноваційного забезпечення проекту з боку профільних наукових установ та вузів;

- оптимальна площа пілотної території – 30-60 тис. га.

Загалом, з метою підвищення інвестиційної привабливості лісової галузі шляхом інтенсифікації лісогосподарського землекористування необхідно продовжити роботу по удосконаленню лісового законодавства, в тому числі і пріоритетних інвестиційних проєктів. Необхідні законодавчо закріплені державні преференції для пріоритетних інвестиційних проєктів в галузі освоєння лісів, а саме

[9; 26]: державне фінансування розвитку інфраструктури у вигляді субвенцій з бюджетів для розвитку мережі лісових доріг; відшкодування інвесторам з боку держави процентної ставки по кредитах для розвитку енергетичної, газової, залізничної інфраструктури в рамках узгодженого інвестиційного проєкту; реалізація механізму прискореного повернення ПДВ з бюджету по експортним операціям.

Нами було запропоновано наукове обґрунтування прогнозних показників ефективності запровадження інтенсивного лісогосподарського землекористування на прикладі лісогосподарського підприємства ДП «Турківське лісове господарство» Львівської області.

ДП «Турківське лісове господарство» розташоване на території Турківського району в південно-західній частині Львівської обл. Загальна площа підприємства становить 18723 га (табл. 3.4). Хвойні породи становлять – 10623 га, твердолистяні – 6492 га, мягколистяні – 66 га. Разом вкрита лісом площа-16621 га. Основні лісоутворюючі породи: ялина – 4818 га, ялиця – 4912 га, бук – 6468 га. Щорічно посадка лісових культур проводиться на площі 50 га, 60 га залишається під природне заліснення. Рубки догляду за лісом проводяться на площі 132 га, на всіх рубках заготовлюється 9160 м³ ліквідної деревини в т.ч. ділової – 5570 м³. Лісового насіння щорічно заготовлюється в кількості 1000 кг. Лісосічний фонд головного користування становить 39,130 тис. м³ деревини. На підприємстві працює 101 чоловік.

Основні показники площ відведених земельних ділянок під види лісокористування та заготівлі деревини з них в ДП «Турківське лісове господарство» та їх динаміка наведені в табл. 3.5.

З урахуванням основних організаційно-технологічних особливостей інтенсивного лісогосподарського землекористування (збільшення площ рубок формування і оздоровлення лісів, збільшення собівартості лісопродукції, поліпшення якості деревини в порядку рубок головного користування, потреба в значних обсягах інвестицій тощо) здійснено моделювання прогнозних показників його економічної ефективності в розрахунку на 1 га лісових земель на прикладі ДП «Турківське лісове господарство» (табл. 3.6).

Таблиця 3.4

Площа земель лісогосподарського призначення
ДП «Турківське лісове господарство»

Лісництва	Площа станом на 01.01.2017 р., га	
	Земель лісогосподарського призначення	Вкритих лісом земель
Зубрицьке	4898	4464
Ільницьке	2084	1756
Ісаївське	2461	2209
Розлуцьке	2053	1744
Вовчанське	2502	2207
Ясенецьке	2839	2467
Явірське	1886	1774
Всього по підприємству	18723	16621

Джерело: дані ДП «Турківське лісове господарство».

Таблиця 3.5

Показники площ відведених земельних ділянок під види лісокористування та заготівлі деревини з них в ДП «Турківське лісове господарство», 2012-2017 рр.

Показники	Од. вим.	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Рубки формування та оздоровлення лісів та інші заходи	га	314	264	314	298	249	208
	м³	16353	14979	15804	15996	15840	13969
в тому числі: рубки догляду за лісом	га	140	134	149	121	149	126
	м³	2504	2319	2418	2169	2482	2174
Рубки головного користування	га	270	200	200	140	110	110
	м³	21718	24200	24078	23174	23054	22100
Садіння і висівання лісу – всього	га	57	47	52	46	40	47
Сприяння природному поновленню	га	100	80	50	50	50	50

Джерело: дані ДП «Турківське лісове господарство».

Таке моделювання дає змогу визначити можливість та доцільність інституціональної трансформації управління лісогосподарським землекористуванням у напрямі інтенсивного ведення лісового господарства.

Розглядаючи показники ефективності, можна визначити, наскільки продуктивно використовуються природні можливості в реальних екологічних умовах, оцінити результати минулої господарської діяльності, намітити стратегію розвитку на найближчу перспективу.

Таблиця 3.6

Моделювання прогнозних показників економічної ефективності інтенсивного лісогосподарського землекористування в ДП «Турківське лісове господарство» на 1 га лісових земель

Показники	Роки			
	2017*	2025	2035	2045
Площа рубок всього, га	0,022	0,06	0,085	0,085
Площа рубок формування і оздоровлення лісів та інших заходів, га	0,015	0,05	0,07	0,07
Площа рубок головного користування, га	0,007	0,01	0,015	0,015
Заготівля деревини, м ³	2,3	5,0	7,2	7,2
Заготівля деревини в порядку формування і оздоровлення лісів та інших заходів, м ³	0,9	3,0	4,2	4,2
Заготівля деревини в порядку рубок головного користування, м ³	1,4	2,0	3,0	3,0
з них ділової деревини, м ³	0,99	1,8	2,7	2,7
Собівартість заготовленої деревини в порядку рубок формування і оздоровлення лісів та інших заходів, грн.	53,5	214,3	303,6	303,6
Собівартість заготовленої деревини в порядку рубок головного користування, грн.	254,5	312,5	468,8	468,8
Собівартість реалізованої продукції, робіт та послуг, грн.	1116,1	1801,0	2321,4	2321,4
Чистий дохід від реалізації продукції, робіт та послуг, грн.	1683,8	3401,1	4934,1	4934,1
Валовий прибуток, грн.	567,7	1600,1	2612,7	2612,7
Чистий прибуток, грн.	16,8	50,1	1542,7	2062,7

Примітка: дані ДП «Турківське лісове господарство».

4. ОХОРОНА ПРАЦІ

Закон України «Про охорону праці» дає таке визначення охорони праці – це «система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних засобів та заходів, спрямованих на збереження здоров'я і працездатності людини з процесі праці» [54].

Кваліфікаційною роботою передбачається проведення польових робіт, у зв'язку з цим дотримуються нижчезазначені правила:

- НПАОП 74.2-1.01-89 „Правила з техніки безпеки на топографо-геодезичних роботах”. Перед виходом на польові роботи проводиться спеціальні навчання і інструктаж польових працівників. Ввідний інструктаж обов'язковий для тільки що прийнятих працівників та студентів-практикантів.

Законодавством розроблені вимоги по організації безпечного ведення польових вишукувально-знімальних робіт:

1. перед початком робіт інформуються місцеві органи влади;
2. польові підрозділи забезпечуються транспортними засобами, спорядженням;
3. розробляються плани здійснення заходів по охороні праці, пожежної безпеки на період проведення польових робіт;
4. розробляються оптимальні маршрути проведення польових, знімальних робіт.

Основним недоліком, що впливає при топографо-геодезичних роботах з погляду охорони праці є те, що працівники змушені інколи працювати в умовах підвищеної запиленості, температури та зниженої вологості повітря, тому приймається ряд можливих заходів щодо покращення умов праці в таких ситуаціях.

Перед відправкою польових підрозділів всі інженерно-технічні працівники і робітники проходять навчання прийомам щодо надання першої

медичної допомоги, перевіряється справність транспорту та інструменту, забезпеченість робітників спецодягом [54].

Усі працівники польових підрозділів забезпечуються спецодягом і спецвзуттям відповідно до затверджених норм. Спецодяг є належної якості, зручний для праці, його рукава не звисають до рухомих частин механізмів. Спецодяг працюючих у поле демаскуючого кольору. При пересуванні по лісах та болотах дотримуються правил безпеки [54].

Виконання робіт повинно здійснюватися тільки у денний час і закінчуватись до настання темряви. Відхилення умов і розпорядку виконання проектно-вишукувальних робіт можуть допускатися тільки з дозволу керівника робіт який безпосередньо відповідає за техніку безпеки та охорону праці [54].

При експлуатації автомашин у польових умовах начальники партій, керівники польових бригад і водії чітко виконують вимоги Правил дорожнього руху.

Забороняється перевезення разом з людьми паливних і мастильних матеріалів, а також важких вантажів (моноліти для центрів знаків, труби, бочки, троси, цвяхи й ін.). При заправленні автомашини бензином або маслом потрібно глушити мотор, не палити, видаляти з деталей пролитий бензин або олію. Якщо бензин потрапив на одяг, не можна підходити до вогню, палити і дозволяти палити іншим особам, що знаходяться поблизу. У випадку загоряння пального, треба гасити вогнегасниками, засипати піском, землею або накривати брезентом, повстю. Заливати пальне водою забороняється. Водіям забороняється: передавати керування машиною в дорозі іншим особам; керувати машиною в стані сп'яніння; керувати машиною в хворобливому стані або при перевтомі.

Риття котлованів для закладки центрів пунктів тріангуляції і полігонометрії, ґрунтових реперів, встановлення основних стовпів геодезичних знаків, вирубування поглиблень у цегельних і залізобетонних стінах для закладки марок і реперів, риття канав для маркування знаків повинно виконуватись переважно механічними методами. Керівники робіт

використовують всі наявні для цього засоби, і тільки в крайніх випадках проводити роботи вручну. При використанні для цих цілей великої кількості різноманітної техніки, чітко керуються прикладеними до неї інструкціями заводів-виготовлювачів по обслуговуванню і техніці безпеки. Ці вимоги необхідно записувати в організаційно-технічні розпорядження, які видаються виконавцям.

Узгодження термінів виконання польових робіт проводиться під керівництвом начальника партії (відділу, бюро) і затверджується в технічній схемі виконання робіт. У цій же схемі вказуються зони комунікацій, параметри, затверджені знаки тощо.

Проаналізувавши стан охорони праці при проведенні землепорядних робіт можна зробити висновок про їх задовільний стан, але з метою покращення стану охорони праці, недопущення виробничого травматизму та професійних захворювань впроваджені такі заходи:

1. Регулярно проводять інструктажі по техніці безпеки і вести їх чіткий облік;
2. Суворо дотримуються вимог і правил техніки безпеки при проведенні обмірів земельних ділянок та інших геодезичних робіт;
3. Забезпечують працюючий персонал необхідним спецодягом, спецвзуттям та іншими засобами [54].

Модель можливого сонячного удару при виконанні польових геодезичних і землепорядних робіт без головного убору в умовах дії прямих сонячних променів. Недотримання правил з техніки безпеки може призвести до сонячного удару.

НУ → НД → НС → Т

Рис. 3.1. Модель можливого сонячного удару при виконанні польових робіт без головного убору в умовах дії прямих сонячних променів.

Умовні позначення: НУ – незадовільне проведення інструктажу з охорони праці; НД – проведення польових геодезичних і землепорядних робіт; НС – робота без головного убору в умовах дії прямих сонячних променів; Т – травма (в даному разі – сонячний удар).

Під час експлуатації будівель де розміщені робочі місця працівників забезпечуються вимоги:

а) НПАОП 45.2-4.01-98 «Положення про безпечну та надійну експлуатацію виробничих будівель і споруд» затвердженого наказом Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України і Держнаглядохоронпраці України від 27.11.97 N 32/288, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 06.07.98 за N 424/2864;

б) НПАОП 45.2-1.01-98 «Правил обстежень, оцінки технічного стану та паспортизації виробничих будівель і споруд», затверджених наказом Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України і Держнаглядохоронпраці України від 27.11.97 N 32/288, зареєстрованих у Міністерстві юстиції України 06.07.98 за N 423/2863.

Будівлі, де розміщені робочі місця працівників є не нижче II ступеня вогнестійкості згідно з ДБН В.1.1.7-2002 „Пожежна безпека об'єктів будівництва”. Неприпустимим є розташування приміщень категорій А і Б, а також виробництв з мокрими технологічними процесами поряд з приміщеннями, де розташовуються ЕОМ з ВДТ і ПП, а також над ними чи під ними.

У приміщеннях з джерелами шкідливих виробничих факторів робочі місця працівників розміщуються в ізольованих кабінах, які обладнані повітрообміном. Площу та об'єм для одного робочого місця оператора визначають згідно з вимогами ДСанПіН 3.3.2-007-98. Площа є не менше 6,0 кв. м, об'єм - не менше 20,0 куб. м.

Заземлені конструкції, що знаходяться в приміщеннях, де розміщені робочі місця (батареї опалення, водопровідні труби, кабелі із заземленим

відкритим екраном), надійно захищені діелектричними щитками або сітками з метою недопущення потрапляння працівника під напругу.

Приміщення, де розміщені робочі місця працівників оснащені системою автоматичної пожежної сигналізації, вогнегасниками, кількість яких визначено згідно з вимогами Типових норм належності вогнегасників, затверджених наказом Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 02.04.2004 №151, зареєстрованих у Міністерстві юстиції України 29.04.2004 за N 554/9153 (далі – НАПБ Б.03.001-2004), і з урахуванням граничнодопустимих концентрацій вогнегасної рідини відповідно до вимог НАПБ А.01.001-2004. Проходи до засобів пожежогасіння є вільними.

При організації праці яка пов'язана з використанням ЕОМ для збереження здоров'я, запобігання професійним захворюванням і підтримці працездатності слід передбачати внутрішньозмінні регламентовані перерви для відпочинку [54].

При виконанні, протягом дня, робіт, які відносяться до різних видів трудової діяльності, основною роботою з ЕОМ слід рахувати таку, яка займає не менш ніж 50% часу в перебігу робочої зміни, і повинні передбачатися:

- перерви для відпочинку і їжі (обідні перерви) 30 хв.;
- перерви для відпочинку і особистих потреб (згідно з трудовою колективною угодою);
- додаткові перерви (10 хвилин після кожної години роботи з ЕОМ).

У всіх випадках, коли виробничі обставини не дозволяють застосовувати регламентовані перерви, тривалість безперервної роботи з ЕОМ не повинна перевищувати 4 години.

Для зниження нервово-емоційної напруги, втоми зорового аналізатора, поліпшення мозкового кровообігу, запобігання втоми введені перерви які використовують для виконання комплексу гімнастичних вправ (комплекс вправ для очей, для рук, для хребта, для покращання мозкового кровообігу) [54].

ВИСНОВКИ

У роботі узагальнено та запропоновано новий підхід до виконання науково-практичного завдання, що полягає в розробці теоретико-методичних положень, поглибленні понятійно-термінологічного апарату та обґрунтуванні нової парадигми інституціонального забезпечення системи управління землями лісогосподарського призначення. Результати виконаного дослідження дають можливість сформулювати висновки, що мають теоретичне і практичне значення та свідчать про досягнення мети дослідження й виконання поставлених завдань:

1. Визначено сутнісно-змістовну основу інституціонального забезпечення системи управління землями лісогосподарського призначення, що передбачає застосування структурованого комплексу взаємопов'язаних інституцій та інститутів впливу суб'єктів управління на земельні відносини в лісовому господарстві з метою узгодження інтересів і підвищення ефективності взаємодії всіх учасників цього процесу.

2. Обґрунтовано концептуальний підхід до формування інституціональної моделі збалансування інтересів суб'єктів землекористування в лісовому господарстві, що складається з напрямів ліквідації конфліктності у сфері використання земель лісогосподарського призначення з метою підвищення ефективності природо-ресурсного потенціалу лісових екосистем.

3. Еколого-економічна характеристика використання земель лісогосподарського призначення України підтверджує існування тенденцій до екстенсивного та екологічно незбалансованого лісогосподарського землекористування, що породжують низку негативних проявів у лісових екосистемах, зокрема: зниження їх загальної продуктивності, погіршення якості та товарної структури деревини, зниження показників лісівничих заходів, збільшення площ осередків шкідників і хвороб лісу, загибель лісових насаджень та збідніння біорізноманіття.

4. Визначено, що чинна система управління землями лісогосподарського призначення не забезпечує чіткого розмежування господарських, регулюючих та контролюючих функцій, що негативно впливає на розвиток земельних відносин та ефективність лісогосподарського землекористування.

5. Запропоновано інституціональний підхід до формування системи інтегрованого управління землями лісогосподарського призначення, що базується на проектуванні циклу лісовирощування за окремими її елементами: лісовідтворення, догляди за лісом, розвиток інфраструктури, лісозаготівля. Також у процесі управління землями лісогосподарського призначення всі елементи цього циклу мають бути націлені на забезпечення максимальної ефективності процесу отримання деревної та іншої продукції лісових екосистем.

6. Обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення системи фіскального регулювання землекористування в лісовому господарстві. Основою реалізації вказаних пропозицій є запровадження інструменту оподаткування земель лісогосподарського призначення, який базується на оцінці капіталізованого рентного доходу з цих земель з урахуванням соціально-економічних та екологічних функцій лісівництва.

7. Систематизовано пріоритети інституціонального забезпечення системи управління інтенсивним лісогосподарським землекористуванням за такими напрямками: удосконалення лісовпорядкування та системи планування землекористування; стимулювання інноваційної та інвестиційної діяльності; комерціалізація рубок формування і оздоровлення лісів з метою підвищення якості та вартості деревостанів; узгодження господарських, регулюючих та контролюючих функцій управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бобко А. Лісівництво і державна політика щодо користування землями лісогосподарського призначення в Україні // Економіка України. 2012. № 7. С. 70–79.
2. Боцула О.І. Концептуальні основи еколого-економічної оцінки земель лісогосподарського призначення // Вісник Сумського національного аграрного університету: Серія: Економіка і менеджмент. Вип. 4(68). 2016. С. 160–165.
3. Гаража О.П. Інституціональні основи управління та оцінки земель лісогосподарського призначення // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2015. № 4. С. 9–16.
4. Дебринюк Ю.М. Плантаційні лісові культури як елемент інтенсифікації лісогосподарського виробництва в Україні // Науковий вісник УДЛТУ: Зб. наук.-техн. праць. Львів: УкрДЛТУ, 2004. Вип. 14.5. С. 155–161.
5. Дребот О.І. Інституційне забезпечення сталого розвитку лісівництва // Науковий вісник Ужгородського університету. Ужгород, 2012. Вип. 35 (Ч. 2). С. 257–260. Серія «Економіка».
6. Дубас Р.Г. Оцінка ефективності відтворення лісових ресурсів як основи екологічно збалансованого лісокористування // Вісник ЖДТУ. 2011. № 4(58). С. 214–217. «Серія: Економічні науки».
7. Заверюха М.М. Щодо визначення поняття "використання земель лісогосподарського призначення" // Актуальні проблеми держави і права. 2014. Вип. 72. С. 268–274.
8. Загальна характеристика лісів України [Електронний ресурс]: Офіційний веб-сайт Державного агентства лісових ресурсів України. URL: <http://www.dklg.kmu.gov.ua>. (дата звернення: 15.11.2016).
9. Закон України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р. № 962-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. Ст. 349.

10. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/> (дата звернення: 14.08.2016).

11. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III [Електронний ресурс]: Офіційний вісник України. 2001. № 46. С. 1. Ст. 2038. Код акту 20473/2001. URL: zakon.rada.gov.ua/go/2768-14 (дата звернення: 05.07.2016).

12. Зіновчук Н., Василик Н. Стимулювання розвитку лісоресурсної сфери: системні суперечності та інструменти реалізації економічних механізмів // Економіст. 2012. № 12. С. 52–54.

13. Карпук А., Шестак М. Інституціональні передумови підвищення еколого-економічної ефективності лісокористування // Економіст. 2015. № 10. С. 3–7.

14. Касюхнич В.Ю. Ефективність використання природно-ресурсного потенціалу земель лісогосподарського призначення // Збалансоване природокористування. 2017. № 2. С. 134–139.

15. Кластерний аналіз лісового сектору Карпатського регіону України та рекомендації для кластерного менеджменту [Електронний ресурс]: Агентство сприяння сталому розвитку Карпатського регіону «ФОРЗА». URL: <http://www.forza.org.ua/fa/files/klasterbig.pdf> (дата звернення: 15.03.2017).

16. Коваль Я. В. Напрями розвитку лісоресурсної сфери в умовах кризової ситуації // Наукові праці Лісівничої академії наук України: збірник наукових праць. Львів: РВВ НЛТУ України. 2009. Вип. 7. С. 104–106.

17. Коваль Я.В. Катастрофічні паводки в Карпатах та напрямки запобігання їм // Наукові праці Лісівничої академії наук України: збірник наукових праць. Львів: РВВ НЛТУ України. 2008. Вип. 6. С. 47–50.

18. Коваль Я.В. Лісові екосистеми у форматі еколого-економічної безпеки // Економіка природокористування і охорони довкілля. К. : РВПС України НАН України. 2010. С. 4–10.

19. Ковальський М.Р. Державне управління використанням та охороною земель лісового фонду // Формування ринкових відносин в Україні. 2014. № 6. С. 166–169.

20. Кушовська О.В., Єрьомін О. А. Особливості формування земельних ділянок для ведення лісового господарства та пов'язаних з ним послуг // Збалансоване природокористування. 2017. № 2. С. 114–117.

21. Лицур І.М. Передумови підвищення ефективності використання земель лісогосподарського призначення / І.М. Лицур, О.І. Боццула // Збалансоване природокористування. 2015. № 4. С. 106–110.

22. Лісове господарство України: стратегія розвитку / За ред. акад. НАН України І.Р. Юхновського. Міжвідомча аналітично-консультативна рада з питань розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. К., 2003. С. 18–20.

23. Лісовий кодекс України: від 21.01.1994 № 3852-XII [Електронний ресурс] Веб-портал ВР України – Законодавство України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3852-12> (дата звернення: 09.02.2017).

24. Методичні рекомендації з питань ведення та управління лісовим господарством: Критерії та індикатори сталого розвитку лісової галузі України / За ред. академіка УААН О.І. Фурдичка; Інститут агроекології і біотехнології УААН. К: Нора-прінт, 2003. 138 с.

25. Механізми управління земельними відносинами в контексті забезпечення сталого розвитку / Ш.І. Ібатуллін, О.В. Степенко, О.В. Сакаль [та ін.]. К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. 52 с.

26. Никитюк Ю.А. Трансформація системи управління землями лісогосподарського призначення // Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. № 9. Т. 2. С. 41–45. (Серія: економічні науки).

27. Паньків З.П. Лісогосподарське землекористування в Карпатському регіоні України // Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки. 2014. Т. 19, Вип. 4. С. 148–158.

28. Печуляк В.П. Лісовий фонд чи лісові землі: проблемні питання понятійного апарату у сфері державного регулювання лісогосподарських відносин // Фінансове право . 2012. № 3. С. 38–42.

29. Сакаль О.В. Ефективне управління землями лісогосподарського призначення: [монографія] / Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», К.: «ІЕПСР», 2012. 176 с.

30. Сакаль О.В. Критерії та індикатори оцінювання ефективності управління землями лісового фонду // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2012. № 12. С. 39–44.

31. Сакаль О.В. Оренда земель державного лісового фонду: світовий досвід і механізм ціноутворення / // Механізм регулювання економіки. 2010. №4. С. 113–119.

32. Стойко Н.Є. Оптимізація землекористування – невід’ємна складова ефективного землеустрою. Як реалізувати її? // Землевпорядний вісник. 2009. №2. С. 37–40.

33. Структура, динаміка та розподіл земельного фонду України (за станом на 1 січня 2016 року) / [Аналітичний матеріал]. К.: Держгеокадастр України, 2016. 127 с.

34. Третьяк Н.А. Підходи до оцінки ефективності управління земельними ресурсами та землекористуванням // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2013. № 1–2. С. 136–146.

35. Фурдичко О., Бобко А. Землевпорядкування і недоліки обліку землі та її використання в українському лісівництві // Землевпорядний вісник. 2013. № 9. С. 13-17.

36. Фурдичко О.І., Лавров В.В. Лісова галузь України в контексті збалансованого розвитку: теоретико-методологічні, нормативно-правові та організаційні аспекти: [монографія] / Інститут агроекології і природокористування. К.: Основа, 2009. 424 с.

37. Хвесик М.А., Голян В.А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: [монографія]. К.: Кондор, 2007. 480 с.

38. Хвесик М.А., Голян В.А. Інституціональне забезпечення землекористування: теорія і практика: [монографія]. К.: Книжкове видавництво НАУ, 2006. 260 с.

39. Чопик О.П. Право приватної власності на землі лісогосподарського призначення // Форум права. 2013. № 1. С. 1147–1153

40. Чухно А. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення // Економіка України. 2008. № 6. С. 4–13.

41. Шершун М.Х. Лісові ресурси Європи у збалансованому лісівництві та забезпечення сталого розвитку суспільства // Економіка АПК. 2012. № 12. С. 135-139.

42. Шершун М.Х., Дребот О.І. Лісовий сектор Європи у контексті змін форм власності та реформування систем управління лісового господарства // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: [збірник науково-технічних праць]. Л.: РВВ НЛТУ України, 2012. Вип. 22.4. С. 307–314.

43. Шершун М.Х. Напрями реформування організаційно-економічної структури управління лісовим господарством // Збалансоване природокористування. 2013. № 1. С. 5–12.

44. Шершун М.Х. Реформування системи лісового господарства України у контексті європейської перспективи розвитку: [монографія] / за наук. ред. О.І. Фурдичка. К.: ДІА, 2012. 336 с.

45. Шкуратов О.І., Слободенюк О.А., Ступень О.І. Інституціональні засади організаційно-економічного забезпечення екологічної безпеки в аграрному секторі // Збалансоване природокористування. 2017. № 1. С. 117–123.

46. Шкуратов О.І. Оцінка конкурентного потенціалу лісогосподарських підприємств // Науковий вісник НЛТУ України: Збірник науково-технічних праць. Львів: РВВ НЛТУ України. 2013. Вип. 23.03. С. 309–314.

47. Шпарик Ю.С. Стале управління лісами (на прикладі Українських Карпат): монографія / ДВНЗ "Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника". Івано-Франківськ: Супрун В. П. [вид.], 2016. 86 с.

48. Шубалий О.М. Механізми забезпечення інституціональних перетворень у лісовому секторі регіонального рівня / О.М. Шубалий // Научные труды ДонНТУ, 2007. Вып. 31-2. С. 243-249. (Серия экономическая).

49. Шубалий О.М. Оцінка можливості запозичення європейського досвіду трансформації системи управління у лісовому комплексі // Економічний форум. 2014. № 2. С. 39–46.

50. Шубалий О.М. Інституціональне забезпечення раціоналізації лісокористування в регіоні // Економічні науки: [зб. наук. пр.]. 2009. Вип. 6. Ч. 2. С. 178–183. (Серія „Регіональна економіка”).

51. Щурик М. В. Економічний аспект сталого розвитку в контексті відтворення земельних ресурсів Карпатського макрорегіону // Статистика України. 2009. №1. С. 87–92.

52. Щурик М. В. Структуризація земельного фонду як найважливіша передумова раціонального використання земель у Карпатському макрорегіоні // Глобальні зміни клімату – загрози людству та механізми відвернення. Науковий вісник: Збірник науково-технічних праць. Львів: НЛТУУ. 2009. Вип. 19.15. С. 30–38.

53. Щурик М.В. Раціональне використання та охорона земель лісового господарства // Економіка природокористування і охорони довкілля. 2012. С. 65–71.

54. Пістун І.П., Березовецький А.П., Ковальчук Ю.О. Охорона праці в галузі сільського господарства (землевпорядкування, геодезія): Навчальний посібник. Суми: ВТД «Університетська книга» , 2006. 375 с

55. Спринчук Р.І.

56. Юхновський І. Про що шумить український ліс [Електрон. ресурс]: Сайт Дзеркало тижня. – 2004. – №12 (487). – 27 березня-2 квітня 2004 р. URL: <http://www.dt.ua/3000/3320/45976/> (дата звернення 15.05.2017).

57. Якубенко В.Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці: [монографія]. К.: КНЕУ, 2004. 252 с.

58. Яремко О.П. Земля – головний актив лісівництва: особливості його обліку та використання // Вісник Сумського національного аграрного університету. 2017. Вип. 5 (72). С. 180–184. (Серія: Економіка і менеджмент).

59. Ярова Б.М. Перерозподіл земельної ренти на користь суспільства як критерій ефективності використання земель державної власності // Формування ринкових відносин в Україні. 2015. № 9(172). С. 47-50.

60. Ярова І.Є. Концептуально-методологічні засади розвитку екологічно орієнтованого управління лісогосподарюванням // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2012. Вип. 4. С. 174–181.

61. Ярова І.Є. Організаційно-економічні засади екологізації управління лісовим господарством // Механізм регулювання економіки. 2010. № 3 (Т.1). С.227–238.

62. Ярова І.Є., Мішеніна Н.В., Дутченко О.М., Мішеніна Г.А. Інституціональні та еколого-економічні засади розвитку природогосподарського підприємництва // Збалансоване природокористування. 2016. № 1. С. 21–29.

63. Agriculture, forestry and fishery statistics. European Union: Statistical books, 2016. 206 p.

64. Baskent E.Z., Jordan G.A., Nurullah A.M.M Designing forest landscape management // The Forestry Chronicle. 2000. Vol. 76, no. 5. P. 739-742.

65. Boyce M.S., Yaney A. Ecosystem management: applications for sustainable forest and wildlife resources / New Haven: Yale Univ. Press, 1997. 361 p.

66. Baskent E.Z., Yolasigmaz H.A. Exploring the Concept of a Forest Landscape Management Paradigm // The Turkish Journal of Agriculture and Forestry. 2000. №24. P. 443–451.

67. Chair's summary report of open-ended ad hoc expert group to Develop Proposals for the Development of a Voluntary Global Financial Mechanism: Portfolio Approach / Forest Financing Framework, 10–14 November 2008, Vienna, Austria. 18 p.

68. Chipeta M. E., M. Joshi Financing sustainable forest management / Report of the International Workshop of Experts, 22–25 January 2001, Oslo, Norway. Center for International Forestry Research, Bogor, Indonesia, 2001. 109 p.

69. Daly, H. and Farley, J. Ecological Economics. Washington: Island Press, 2004. 454 p.

70. Economic Mechanisms: Implications for Forest-Related Policies and Sector Governance. Rome, October 5–7, 2010.[Электронный ресурс]. Сайт Food and Agriculture Organisation of the United Nations. URL: <http://www.fao.org/forestry/cofo/66182/en/> (дата звернення 11.04.2017).

71. Hodgden B., Tyrrell M. Literature Review: An Annotated Bibliography of the Published and Grey Literature on Family Forest Owners // Compiled for the Sustaining Family Forests Panel Wingspread Conference 6–8 October, 2003 by the Yale Program on Private Forests. Yale: GISF Research Paper 002, 2003. 17 p.

72. Instructions for Mississippi Form 80–315 (Revised 2003) [Електрон. ресурс]: Mississippi Reforestation Tax Credit. – Режим доступу: <http://www.mstc.state.ms.us/downloadforms/indiv/03indiv/8031503i.pdf> (дата звернення 25.05.2017).

73. Instruments Related to the United Nations Framework Convention on Climate Change and Their Potential For Sustainable Forest Management in Africa [Електрон. ресурс]: Сайт Food and Agriculture Organisation of the United Nations. URL: <http://www.fao.org/docrep/005/ac836e/AC836E07.htm> (дата звернення 17.04.2017).

74. Kasyuhnych V.Y. Formation of the organizational and economic mechanism of the land use management system in the forestry // Nauka i studia. 2015. № 17(148). P. 36–41.

75. Kimmins J.P. Forest ecology. A Foundation for Sustainable Forest Management and Environmental Ethics in Forestry / Saddle River, N.J.: Prentice Hall, 2003. 720 p.

76. Knight J. Institutions and Social Conflict / Cambridge : Cambridge University Press, 1992. 340 p.

77. MCPFE. Annex 1 to Madrid Ministerial Declaration: Updated Pan-European Indicators for Sustainable Forest Management. Forest Europe Expert Level Meeting (30 June – 2 July 2015, Madrid, Spain). 8 p.

78. The business of sustainable forestry: strategies for an industry in transition / by M.B. Jenkins, E.T. Smith. Washington, DC, Island Press, 1999.

79. Pan, Y., Birdsey, A. R., Philipps, O. L., and Jackson, B. R.: The structure, distribution and biomass of the world's forests, *Annu. Rev. Ecol. Evol.* 44, 2013. S. 593–662.

80. Polonyi K. The Economy as Instituted Process. Trade and Market in the Early Empires / Clencoe, 1957. – 87 p.

81. Rametsteiner E., Mayer P. Sustainable forest management and Pan-European forest policy // *Ecological Bulliten* 51. 2004. 51–57 p.

82. Whiteman A. Economic and Financial Aspects of Leasing State Forest Land [Электрон. ресурс]: Сайт Food and Agriculture Organisation of the United Nations. URL: <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/008/af301e/af301e00.pdf> (дата звернення 05.07.2017).

83. Wilkie M., Holmgren P., Castaneda F. Sustainable forest management and the ecosystem approach: two concepts, one goal. Forest Management Working Paper FM 25 [Electronic resource]: Rome, FAO. 2003. URL: www.fao.org/docrep/fao/008/J1244e/J1244e.pdf.